

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních
Institut ekonomických studií

Diplomová práce

2001

Pavel Körner

CHUDOBA V ČESKÉ REPUBLICĚ A VE SVĚTĚ: TEORIE A PRAXE

Vypracoval: Pavel Körner

Konzultant: Prof. Ing. Karel Kouba, DrSc.

Akademický rok: 2000/2001

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a použil pouze uvedené prameny a literaturu.

V Praze, 30. dubna 2001

Chtěl bych srdečně poděkovat
 rodičům, kteří mi svou tolerancí umožnili shlédnout svět,
 Prof. Stephanu Klasenovi, PhD. za probuzení mého zájmu o problematiku chudoby,
 Prof. Ing. Karlu Koubovi, DrSc. za příkladné vedení mé diplomové práce,
 Doc. Ing. Jiřímu Večerníkovi, CSc. za konzultace k problematice české chudoby.
 Jim patří můj dík, na mou hlavu pak veškerá kritika.

OBSAH

1.	ÚVOD	1
2.	METODOLOGICKÉ POJETÍ CHUDOBY	2
2.1	FILOZOFIE CHUDOBY.....	2
2.1.1	<i>Utilitaristická společenská funkce blahobytu</i>	2
2.1.2	<i>Rawlsova společenská funkce blahobytu</i>	3
2.1.3	<i>Senova společenská funkce blahobytu</i>	4
2.2	MĚŘENÍ BLAHOBYTU, CHUDOBY A NEROVNOSTI.....	7
2.2.1	<i>Měření nerovnosti</i>	7
2.2.2	<i>Měření blahobytu</i>	10
2.2.3	<i>Měření chudoby</i>	12
3.	CHUDOBA VE SVĚTĚ OPTIKOU MEZINÁRODNÍCH ORGANIZACÍ	14
1.1	UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME (UNDP).....	14
3.2	UNITED NATIONS EDUCATIONAL, SCIENTIFIC AND CULTURAL ORGANIZATION (UNESCO).....	19
3.3	SVĚTOVÁ BANKA (SB)	21
3.3.1	<i>Pohled na boj s chudobou očima World Development Report 1990 (WDR)</i>	21
3.3.2	<i>Posun v chápání chudoby ve World Development Report 2000/2001</i>	22
4.	CHUDOBA V ČESKÉ REPUBLICE	40
4.1	CHUDOBA A NEROVNOST V ČESKOSLOVENSKU (ČESKÉ REPUBLICE)	40
4.1.1	<i>Typologie chudoby</i>	40
4.1.2	<i>Objektivně-relativní chudoba v centrálně plánované ekonomice</i>	44
4.1.3	<i>Chudoba v transformující se české ekonomice</i>	48
4.1.4	<i>Nerovnost</i>	54

4.1.5	<i>Metodologie pojetí české chudoby</i>	55
4.2	KOMPARACE S EVROPSKÝMI ZEMĚMI.....	61
1.1.1	<i>Absolutní chudoba v regionu evropských tranzitivních zemí</i>	61
4.2.2	<i>Komparace ve středoevropském regionu</i>	63
5.	ZÁVĚR	72
6.	ABSTRACT	74
7.	TABULKOVÁ PŘÍLOHA	75
8.	POUŽITÁ LITERATURA	80
9.	SEZNAM GRAFŮ	82
10.	SEZNAM TABULEK	83
11.	SEZNAM OBRÁZKŮ	84

1. ÚVOD

Při snaze o uchopení tématu domácí i světové chudoby není dle mého soudu vhodné se omezit jen na chudobu objektivní, určenou shora na úrovni expertů, jak bývá v ekonomii převážně zvykem. Mou aspirací je i obohacení českého ekonomického povědomí o pohled na chudobu subjektivní, coby pomezí společenských věd ekonomie a sociologie. Další mou aspirací je uzavření obou zmíněných přístupů do uceleného přehledu. Toto subjektivní rozšíření je zcela legitimní, neboť nikoli nadarmo se stal jeho průkopník Amartya Sen jak nositelem Nobelovy ceny, tak především nositelem přívlastku „Svědění ekonomie“. Exaktně zaměřené části ekonomie se tento postup může přičít, nicméně dle mého je takovéto oživení více než přínosné. Předkládaná práce široce využívá soudobých teoretických i empirických výsledků, u kterých dává prostor vlastním hodnotícím soudům.

Po tomto úvodu následuje kapitola 2, která je obecným metodologickým úvodem do problematiky chudoby. Vedle třech základních filozofických přístupů ke společenské funkci blahobytu - Benthamově, Rawlsově a Senově se věnuje měření nerovnosti, blahobytu a chudoby. Zmiňuje nejdůležitější indexy a potíže spojené s jejich definováním, měřením a interpretací.

Kapitola 3 se zabývá mezinárodními organizacemi na poli boje proti chudobě. Na třech nejdůležitějších organizacích - UNDP, UNESCO a Světové bance - je ukázán světový vývoj v chápání blahobytu a chudoby, vývoj politik směřujících k potlačení chudoby, snaha o vytvoření indexů schopných srovnávat v čase i prostoru více rozměrů blahobytu než nejjednodušší měřítko $HDP^{PPP/CAP}$, posun od peněžního pojetí bohatství k nepeněžnímu a prosazování se subjektivního chápání pocitu chudoby. Podrobně se věnuje změně přístupu Světové banky a její nové strategii politik. Na závěr je předložena chvála a kritika stávajícího stavu a budoucích vyhlídek.

Kapitola 4 se věnuje chudobě v České republice jako takové i její komparaci v evropském a především visegrádkém regionu. Přijímá trojí členění české chudoby a v této intenci provádí i její analýzu. Přibližuje charakter chudoby v centrálně plánované ekonomice a popisuje změnu determinant způsobenou ekonomickou transformací. Vedle objektivní chudoby je kladen důraz i na chudobu pocitovanou subjektivně. Částí této kapitoly je také diskuze metodologického pojetí chudoby v Čechách a na Moravě. Následně je předložena komparace míry a hloubky chudoby, nerovnosti, jednotlivých relativních rizik chudoby a úspěšnosti důchodových transferů se zeměmi Visegrádké skupiny.

Závěrečná kapitola 5 shrnuje zásadní poznatky a zmiňuje stávající otevřené body.

2. METODOLOGICKÉ POJETÍ CHUDOBY

2.1 FILOZOFIE CHUDOBY

Na následujících stranách se budeme snažit předložit přehled tří v současnosti nejdůležitějších filozofických přístupů k chápání pojmů chudoba a nerovnost, abychom si vytvořili dostatečně jasnou pojmovou základnu pro výklad chudoby ve světě i u nás. Z rozsahových důvodů se omezíme jen na přehled krátký, zájemce o podrobnější výklad jsme nuceni odkázat například na práce Rawls (1971, 1973) či Sen (1992, 1999a, b).

2.1.1 Utilitaristická společenská funkce blahobytu

Utilitaristická společenská funkce blahobytu je psána předpisem $W(u_1, \dots, u_n) = \sum_{i=1}^n u_i$, kde W představuje užitek (blahobyť) společnosti a u_i užitek (blahobyť) *i-tého* jednotlivce, a tvrdí, že společný blahobyť vzniká prostou agregací blahobytu jejích členů. Zmíněnou myšlenku poprvé formuloval v polovině 19. století Jeremy Bentham, proto je též nazývána benthamiánskou společenskou funkcí blahobytu. Mezi další utilitaristy řadíme například Francise Y. Edgeworthe, Alfreda Marshalla či Arthura C. Pigoua.

Na první pohled je zřejmé, že funkce váží užitek všech jednotlivců stejně a že tedy nezohledňuje distribuci bohatství (a z něho vzniklého užitku) mezi členy společnosti. Úroveň společenského blahobytu je tak například stejná u diametrálně odlišných distribucí [1,1,1] či [0,0,3]. Další vlastností této funkce je její kardinalita, neboť implicitně vychází z marshallovské individuální užitkové funkce, u které je každý jedinec schopen nejen paretovských hodnotících soudů polepšit si a pohoršit si, ale navíc je schopen dát velikosti svého užitku přesnou hodnotu. Touto optikou lze precizně měřit úroveň užitek jednotlivců, jejich zvýšení či snížení, přičemž to samé platí i pro agregovanou celospolečenskou funkci. Zmíněná kardinalita je vlastností veledůležitou, neboť umožňuje dokonalé interpersonální srovnávání. Na rozdíl od paretovského srovnávání je schopna rozhodnout o zlepšení či zhoršení společenské funkce blahobytu u každé změny v distribuci či v úrovni celkového bohatství.

Z povahy věci je funkce zaměřená na výstup, je tedy lhostejno, jak jsou vstupy distribuovány, cílem je totiž maximalizace sumy výstupů. V této souvislosti se často operuje s pojmem „utility machine“, když je u jednotlivce hodnocena jeho schopnost transformace vstupu na užitek. Je jasné, že každý člověk je z tohoto pohledu jinak schopnou „utilitní mašinou“ a že tato schopnost je do velké míry determinována kolem štěstí při narození; závisí

mimo jiné od místa na planetě Zemi, společenské třídy, zdraví, někde (hlavně v arabských zemích) dokonce i od pohlaví. Tělesně postižení jsou znevýhodněni a transformují vstupy méně efektivně, stejně jako jiné skupiny populace (důchodci). Na druhou stranu existují na světě výborné utilitní mašiny - děti, studenti, optimisté od narození apod. Utilitaristická společenská funkce blahobytu tedy v žádném případě není hodnotově neutrální, protože implicitně navrhuje dávat větší podíl na celkových vstupech těm, kteří jsou lepšími utilitními mašinami a kteří tak více přispějí do společné sumy blahobytu, a naopak navrhuje alokovat menší podíl na celkových vstupech jedincům méně efektivním. V optimální distribuci alokovaných zdrojů pak platí, že $\forall i, j \in S$, kde S je společnost, $MU_i = MU_j$, tedy že jsou srovnány mezní užitky všech členů populace. V celosvětovém měřítku můžeme dokonce pozorovat celé národy jako horší či lepší utilitní mašiny. Pravděpodobně se dopouštíme politické nekorektnosti, ale konstatujeme¹, že mezi horší „machines“ patří například Němci a mezi lepší Nigeřané. Z výše uvedeného jasně vyplývá, že takovéto chápání celospolečenského blahobytu s sebou nese závažné politické a etické důsledky.

2.1.2 Rawlsova společenská funkce blahobytu

Na počátku sedmdesátých let zformuloval filozof John Rawls (1971) odlišný způsob chápání blahobytu společnosti. Později se pro tuto optiku vžil pojem Rawlsova společenská funkce blahobytu. Její předpis má tvar $W(u_1, \dots, u_n) = \min\{u_1, \dots, u_n\}$, kde W je opět blahobyt společnosti a u_i blahobyt jednotlivce. Je zřejmé, že na rozdíl od utilitarizmu neodhlíží od distribuce, neboť pro blahobyt celé společnosti je zde rozhodující pouze úroveň blahobytu nejchudšího člena, tzv. max-min přístup. Z toho přímo vyplývá, že ve stavu optimální distribuce nejsou srovnány mezní užitky všech členů společnosti. Rawls tvrdí, že tato forma funkce je zcela logická, neboť vychází z rozhodování za závojem nevědomosti², tedy situace, kdy rozhodující se jedinec neví, ve které oblasti distribuce důchodu se bude pohybovat, tj. zda bude chudý či bohatý. Vzhledem k tomu, že jedinci jsou většinou averzní k riziku, upřednostní právě tuto formu rovnosti. „Závoj nevědomosti chrání každého před zvýhodněním či znevýhodněním náhodností sociální třídy či štěstí, a tak výběr zásad není ovlivněn problémy vyjednávání, jež jinak vznikají v každodenním životě právě vědomostí“ (Rawls 1973: 321).

Rawls v této souvislosti zavádí dvě základní zásady spravedlnosti. První zásada říká, že „každá osoba angažovaná v instituci či jí ovlivněná má rovné právo na nejširší možnou

¹ na základě sociologického šetření prováděném World Value Survey

² veil of ignorance

svobodu slučitelnou se svobodou všech.“ Druhá zásada pak praví, že „nerovnosti... jsou dovoleny, pokud se dá očekávat, že budou fungovat ve prospěch každého...“ (Rawls 1973: 323). Konstatuje tedy, že všechny nerovnosti v životě, tedy nerovnosti příjmu, bohatství, příležitostí, nerovnosti mezi jednotlivými sociálními třídami apod. musí být výhodné pro každého.

Rawls dále předkládá koncept primárních statků, kterými myslí svobodu, příležitosti, příjem, zdraví, vzdělání. Za nejdůležitější považuje sebeúctu, tedy vše, co má pro člověka důležitost při dosahování jeho cílů. Právě v prostoru těchto primárních statků pak operuje s blahobytem a chudobou (jejich dostatkem či nedostatkem) a nerovností, když „nerovnost je povolena jen pokud existuje důvod věřit, že instituce s nerovností ... bude ve prospěch každého zainteresovaného“ (Rawls 1973: 323-324).

Rawlsiánská funkce společenského blahobytu je stejně jako funkce utilitaristická kardinální. Abychom mohli najít jedince s nejnižším užitekem, nutně musíme být schopni dokonalého interpersonálního srovnávání. Rawlsovo vidění společenské funkce blahobytu není opět zdaleka hodnotově neutrální, protože s sebou přináší implicitní návrh redistribucí i za cenu snížení efektivity, neboť „neexistuje důvod, abychom si mysleli, že... spravedlivost a efektivita dojdou ke stejnému stavu“ (Rawls 1973: 327). Kriterium paretovské efektivity je zde zcela nepoužitelné, neboť právě tuto redistribuci zlepšující situaci nejhůře situovaného za současného zhoršení situace bohatších zapovídá. Na rozdíl od utilitarizmu je však Rawlsova funkce zaměřena na vstup a to v oblasti zmíněných primárních statků.

2.1.3 Senova společenská funkce blahobytu

Třetí a poslední společenskou funkcí blahobytu je Senova. Pro její tvar nedisponujeme žádným předpisem, což je dáno způsobem jejího formulování, jež se nutně musí zdát matematicky a exaktně zaměřenému ekonomovi jako vágní. Přesto, či právě proto, si tato funkce postupně vydobyla místo z nejdůležitějších, kteréžto uznání vyvrcholilo v roce 1998 oceněním Amartya Sena Nobelovou cenou za ekonomii (Sen 1999b). Jak si ukážeme později, tato funkce je stejně jako Rawlsova zaměřena na input a stejně jako obě předešlé je prostá hodnotové neutrality.

Sen nevidí blahobyt společnosti v rozměru užitku (jako utilitaristé) či v rozměru primárních statků (jako Rawls) nýbrž v rozměru důležitých svobod či lépe možností, capabilities. Pro výklad svého chápání užívá nejdříve termínu functioning,³ tedy vstupů

³ Pojmy „functioning“ a „capability“ ponecháváme v angličtině, neboť k nim doposud nebyl nalezen odpovídající český výraz. Se stejným problémem se bezúspěšně potýkají mnohé další světové jazyky.

zvyšujících blahobyt každého, kam patří pokrytí jak základních potřeb jídla, pití, střechy nad hlavou, tak potřeby v širším smyslu typu sebeúcty či možnosti aktivně se podílet na dění ve společnosti. Vedle toho má však každý jednotlivec různé kombinace individuálních důležitých rozměrů blahobytu (capabilities) daných jeho životním stylem, jež nemusí být nutně stejné jako capabilities ostatních. Stejně jako u Rawlse jsou pro něj tyto capabilities vše, co má pro jednotlivce hodnotu⁴. Vzhledem k tomu, že se preference jednotlivců mění v čase i prostoru, nechápe je jako pevně dané, nýbrž jim ponechává množství stupňů volnosti. Sen zde originálním způsobem rozšiřuje chápání pojmu možnost volby⁵, jež pro něj existuje ve dvojitým aspektu, procesním a příležitostním, tedy v rozměrech, které doposud žádný z přístupů v ekonomii blahobytu nezohlednil. Zcela logicky tvrdí, a my se s ním plně ztotožňujeme, že užitek (blahobyt) jednotlivce se zvyšuje nejen rozhodnutím se pro určitou volbu (aspekt procesní) nýbrž i pouhou možností této volby bez ohledu na to, jak konečný výsledek rozhodnutí dopadne (aspekt příležitostní). Užitek každého z nás opravdu roste, máme-li možnost dělat věci, ke kterým nikdy nepřistoupíme. Spokojenost některých lidí vzrostla (nikoli nutně) s pádem železné opony, přestože od té doby stejně jako dříve za hranice vlasti nevycestovali.

Nemáme-li pro Senovu funkci předpis, těžko můžeme hovořit o její kardinálnosti. Jestliže Sen chápání společenského blahobytu na jedné straně přibližuje realitě tím, že ji originálně rozšiřuje, pak ji logicky na druhé straně i mohutně rozmělnuje. Současná ekonomická teorie je však v zajetí snahy o nekonečně dokonalou přesnost. Z této strany pak logicky přichází útoky exaktně zaměřených ekonomů, má-li vůbec pojem společnost nějaký smysl, pak také právě proto, abychom byli schopni precizních interpersonálních srovnávání. Nicméně tento atak je Senem dle mého soudu dostatečně odvrácen argumentem, že „k tomu abychom mohli dospět k definitivním společenským rozhodnutím obecně nepotřebujeme velmi přesná interpersonální srovnávání“ (Sen 1999b: 356).

Opravdu, opustíme-li nerealistický předpoklad dokonale racionálně uvažujícího homo oeconomicus, pak požadavek na dokonalé interpersonální srovnávání je bezpředmětný. Ve zmíněné optice zcela vystačíme se Senem navrženou částečnou srovnatelností. Ta je založena na komparaci jednotlivých rozměrů blahobytu, tedy porovnání úrovně HDP^{PPP/CAP} *i-té* země proti *j-té* zemi, střední délky života proti střední délce života, úrovně vzdělání proti úrovni

⁴ „one has reason to value“

⁵ v originále jako „freedom“

vzdělání, počtu barevných televizorů v domácnosti proti počtu barevných televizorů v domácnosti země jiné⁶.

Z tohoto chápání chudoby vychází již od počátku United Nations Development Programme (UNDP) při sestavování svých každoročních Zpráv o lidském rozvoji (HDR) a řazení zemí do Human Development Indexu (HDI), o čemž bude zmínka později. Stejně tak si později ukážeme, jaký posun směrem k Senovu uchopení chudoby prodělala v posledních letech Světová banka, především díky vlivu svého nového presidenta Jamese Wolfensohna.

Shrňme si nyní metodologické odlišnosti tří námi zmiňovaných funkcí společenského blahobytu. Žádná z nich není hodnotově neutrální, utilitaristická ve smyslu maximalizačního paradigmatu navrhuje ubrat vstupy špatným „utilitním mašinám“ (tj. handicapovaným v jakémkoliv slova smyslu) ve prospěch lepších „utilitních mašin“; Rawlsova na základě max-min přístupu odebrat bohatším a transferovat nejhůře situovanému jedinci s tím, že nerovnost ve společnosti je ospravedlnitelná, pokud je i v jeho prospěch, tedy že si díky společenským tahounům také polepší; Senova navrhuje transfery s cílem zvyšovat blahobyt i v jeho nepeněžních rozměrech (vzdělání, zdraví).

Od distribuce odhlíží pouze první jmenovaná, ostatní uznávají, že na distribuci záleží.⁷ Sen (1982) v této souvislosti dokonce navrhl vlastní index (viz oddíl o měření blahobytu), jehož pomocí lze odhadovat úroveň celospolečenského blahobytu penalizováním průměrného příjmu o příjmovou nerovnost.

Utilitaristická a rawlsiánská funkce jsou kardinální a tiše tedy předpokládají, že jedinec je schopen přesně a konzistentně v čase a prostoru určit úroveň svého užitku. Nerad bych se zde podrobněji pouštěl do disputace o míře racionálnosti homo postindustrialis⁸, nicméně jsem toho názoru, že posledně zmíněný předpoklad je silně nerealistický. U Senovy funkce lze pak v jistém smyslu mluvit o quasi-kardinalitě, neboť jak si ukážeme, sociální inženýři typu UNDP se snaží o nalezení těch nejsprávnějších „functionings“ blahobytu člověka a přiřazení jejich nejlepších vah. Z kardinality vychází i poslední odlišnost, kterou je míra interpersonálního srovnávání. U Benthamu a Rawlse můžeme operovat s dokonalou, u Sena však jen s její částečnou verzí. Již jsme si ale ukázali, že pro naše cíle jde o verzi dostatečnou. A ukázali jsme si také, že žádná z námi zmíněných funkcí celospolečenského blahobytu neoperuje se systémem paretovské efektivity, neboť jeho užitím se omezují společenské rozhodování na velmi malý počet případů.

⁶ Máme-li pocit, že právě barevné televizory jsou správným rozměrem blahobytu.

⁷ Ekonomie blahobytu se většinou shodla, že „distribution do matter“.

⁸ člověka žijícího v postindustriální společnosti

2.2 MĚŘENÍ BLAHOBYTU, CHUDOBY A NEROVNOSTI

Popsali jsme si, co slova chudoba, blahobyt a nerovnost znamenají v moderní ekonomické teorii. Je logické, že nyní přejdeme ke způsobům, jak je měřit. Již jsme se zmínili o zásadní důležitosti nerovnosti při uchopení blahobytu a chudoby, začneme tedy právě touto problematikou.

2.2.1 Měření nerovnosti

Indexy nerovnosti mají obvykle splňovat následující čtyři vlastnosti. Jde o i) permutační nezávislost, tedy že skutečnost prohození dvou osob v populaci nevede ke změně nerovnosti, ii) nezávislost na populaci, abychom byli schopni srovnávat indexy nerovností různě velkých společností, iii) nezávislost na průměru umožňující srovnávání různě bohatých společností a iv) Pigou-Daltonův princip transferů, který stručně řečeno tvrdí, že větší vzdálenost příjmů značí větší nerovnost. Vedle nich bývají na indexy kladeny i další požadavky, z nichž nejdůležitější jsou dodatečná rozložitelnost a konzistence v podskupinách. Dodatečná rozložitelnost říká, že celková nerovnost je součtem nerovností uvnitř podskupin a nerovností mezi podskupinami, lze ji psát jako

$$(1) I(x, y) = W + B = w_x I(x) + w_y I(y) + I(\bar{x}, \bar{y}),$$

kde **W** značí nerovnost uvnitř (within) a **B** nerovnost mezi (between), a tedy $w_x I(x)$ je nerovnost v podskupině **x** přenásobená váhou této skupiny a $I(\bar{x}, \bar{y})$ je nerovnost mezi průměry podskupin. Tato vlastnost umožňuje například sledovat, do jaké míry je celková nerovnost v populaci dána nerovností mezi muži samotnými, mezi ženami samotnými či do jaké míry nerovností mezi muži a ženami apod. Konzistence v podskupinách značí, že nerovnost celé společnosti se sníží, pokud se sníží nerovnost uvnitř jakékoliv její podskupiny. Platí (a obejdeme se bez důkazu), že rozložitelné indexy jsou automaticky konzistentní v podskupinách, avšak ne všechny indexy konzistentní v podskupinách jsou rozložitelné. Indexů měřících nerovnost ve společnosti existuje poměrně velké množství od jednoduchých k velmi složitým, pro naše účely však postačí přiblížení dvou základních.

Bezespornu nejrozšířenějším měřítkem nerovnosti ve společnosti používaným od 20. let 20. století je Giniho koeficient, pojmenovaný podle svého autora, italského statistika Corrada Giniho. Je psán předpisem

$$(2) G = \frac{1}{2n^2 \mu} \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |y_i - y_j| = 1 + \frac{1}{n} - \left(\frac{2}{n^2 \mu} \right) (y_1 + 2y_2 + 3y_3 + \dots + ny_n),$$

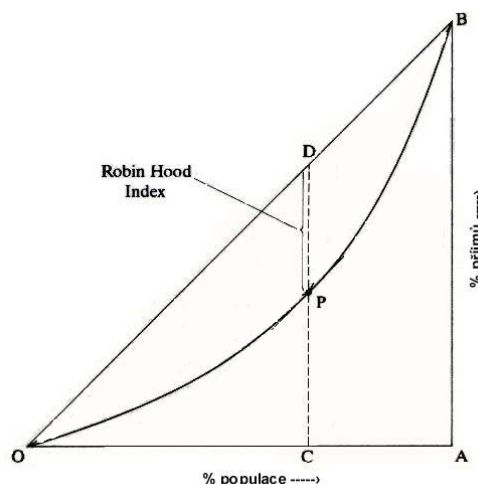
kde n je velikost populace, μ průměrný příjem, y_i příjem i -té osoby, y_1 je nejvyšší příjem a y_n příjem nejnižší. Jde v podstatě o sumu rozdílů v příjmech každého s každým standardizovanou na velikost n a průměrné bohatství μ společnosti. Nabývá hodnot $\langle 0,1 \rangle$, $G=0$ znamená úplnou rovnost, každý člen společnosti získává proporcionální podíl na

celkovém příjmu ($\forall i : y_i = \frac{\sum_{i=1}^n y_i}{n}$), a $G=1$ představuje úplnou nerovnost, tedy že jedna osoba

obdrží celkový příjem a ostatní nic. Druhý způsob zápisu formou součtu řady ilustruje, že zmíněný index váží jednotlivé příjmy jejich postavením v distribuci, největší váhu n má nejnižší příjem, nejvyšší příjem má váhu pouze 1. Tato vlastnost má za následek, že zvýšení příjmu osoby střední třídy sníží Giniho koeficient více než stejné zvýšení příjmu osoby na okraji distribuce (chudého či bohatého), neboť distribuce příjmů ve společnosti je pseudonormální a tak osoba střední vrstvy přeskočí více lidí a tím tedy dojde k podstatné změně váhy jejího příjmu. Dalšími podstatnými nevýhodami Giniho koeficientu je, že není ani rozložitelný ani konzistentní v podskupinách, tudíž neumožňuje dodatečný rozbor vlastností a příčin nerovnosti.

Graficky lze Gini jednoduše znázornit pomocí Lorenzovy křivky na obrázku 1. Čím více je křivka prohnutá, tím větší nerovnost společnost vykazuje. Gini koeficient je pak podíl plochy OPBDO v celkovém trojúhelníku OAB. Každé Lorenzově křivce odpovídá pouze jeden Gini koeficient, avšak jednomu Gini koeficientu odpovídá v podstatě nekonečné množství Lorenzových křivek, jež se navíc mohou křížit. Nekříží-li se, můžeme hovořit o tzv. Lorenzově dominanci a jsme schopni hodnotových soudů, která ze srovnávaných společností vykazuje vyšší (ne)rovnost. Kříží-li se křivky, což se děje v nadpolovičním množství případů komparace, nejsme schopni rozhodnout pomocí Lorenzovy křivky nýbrž pouze podle Giniho koeficientu (a tedy méně přesným způsobem). Pro podrobnější diskuzi tzv. Lorenzovy dominance a problematiky křížení křivek odkazují na práce Atkinson (1970, 1993) či Sen (1997). Při měření nerovnosti je někdy též, byť jen ilustrativně, užíván tzv. Robin Hood Index, jenž představuje transfer důchodů vedoucí k úplné rovnosti. Na našem obrázku jde o horní podíl délky té kolmice, kde má tečna Lorenzovy křivky sklon 45° a je tudíž rovnoběžná s rovnou distribucí OB.

Obrázek 1: Lorenzova křivka

Zdroj: reprint Atkinson a Micklewright (1992: 118)

Alternativním způsobem měření nerovnosti ve společnosti je Atkinsonův index (Atkinson 1970). Je založen na myšlence rovnoměrně rozděleného ekvivalentu Y_{EDE} ⁹ a můžeme jej psát jako

$$(3) \quad I = 1 - \frac{Y_{EDE}}{\mu},$$

kde

$$(4) \quad Y_{EDE} = \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i^{1-\varepsilon} \right)^{\frac{1}{1-\varepsilon}} \quad \text{a } \mu \text{ je průměrný příjem.}$$

I nabývá hodnot $\langle 0,1 \rangle$, rozdělení důchodu ve společnosti je rovné pro $I=0$ a nerovné pro $I=1$. Rovnoměrně rozdělený ekvivalent vychází z averze společnosti vůči nerovnosti a představuje takový příjem na hlavu, který rovnoměrně distribuovaný (tj. $\forall i : y_i = \mu$) vytvoří stejnou úroveň společenského blahobytu jako současná nerovná distribuce. Interpretuje se následovně, je-li $I=0,2$, pak pokud by současný důchod byl rovnoměrně distribuován, potom pro dosažení stejné úrovně blahobytu by stačil důchod jen ve výši 80% současného. Y_{EDE} je silně závislé na zvoleném parametru stupně averze vůči nerovnosti ε . Ten se pohybuje od 0, kdy je společnost zcela indiferentní k distribuci důchodu, až do $+\infty$, kdy se společnost zajímá pouze o pozici jedince, který je nejnižší na příjmové škále, přičemž nejčastěji bývá voleno $\varepsilon=1$ či $\varepsilon=2$. Atkinsonův index je konzistentní v podskupinách, avšak nikoli dodatečně rozložitelný.

Vedle těchto dvou indexů nerovnosti se hojně užívá také charakteristika příjmového rozdělení. Příjmy populace jsou seřazeny podle velikosti a rozděleny na percentily (po

⁹ EDE - equally distributed equivalent, I - inequality

procentech), decily (po desetinách) či kvintily (po pětinach). Distribuce je pak vyjadřována buď dle absolutní výše příjmu či relativní výše příjmu vztahené k příjmu mediánovému. Tabulku 1 poté můžeme interpretovat následovně. Příjmová charakteristika ukazuje, že v roce 1988 spadalo do prvního decilu 5,3 % obyvatelstva, jejichž příjem odpovídal 66,8 % mediánového příjmu (D1=P10). Do devátého decilu spadalo 13,6 % populace, jejich příjem představoval 162,5 % mediánu, což znamená 2,43 krát více než příjem decilu prvního (P90 / P10).

Tabulka 1: Decilová a percentilová distribuce příjmů na hlavu v České republice

	1988	1996		1988	1996
D1	5,3	4,3	P10	66,8	60,9
D2	6,6	5,9	P25	81,1	78,6
D3	7,4	6,8	P75	128,7	131,2
D4	8,1	7,6	P90	162,5	177,1
D5	8,8	8,3	P95	185,5	220,3
D6	9,6	9,1	P90 / P10	2,43	2,91
D7	10,6	10,1			
D8	11,8	11,5			
D9	13,6	13,7			
D10	18,2	22,6			
Celkem	100	100			

Zdroj: Mikrocensy 1988, 96, (Večerník 1999a)

Jak jsme si řekli, Gini koeficient se vyznačuje tou nevýhodou, že zohledňuje více dění uprostřed distribuce a je méně citlivý k chování jejích chvostů. Tuto nevýhodu nevykazují distribuční charakteristiky, proto bývá obvykle Gini používán současně s percentilovým podílem P90 / P10, jenž právě chování chvostů bere na zřetel..

2.2.2 Měření blahobytu

V této části popíšeme tři základní způsoby měření blahobytu. Vycházejí ze základního vzorce

$$(5) \quad W = \mu(1 - I),$$

tedy z myšlenky, že blahobyt společnosti W odpovídá průměru příjmů μ upraveném o nerovnost I . Opět se omezíme na krátký přehled, neboť diskuze těchto měřítek není tématem naší práce a navíc již byla v současné literatuře dostatečně shrnuta (viz Deaton 1997, Grün a Klasen 2000). Prvním z nich je Senův index (pochází ze Sen 1982), někdy též psaný jako $Gini_1$, který penalizuje průměrný příjem nerovností ve společnosti měřenou Giniho koeficientem, čímž váží jednotlivé příjmy jejich pozicí na příjmové škále. Je psán následující rovnicí

$$(6) \quad G_1 = \mu(1 - G).$$

Jeho obdobou je Dagumův index obvykle psaný jako $Gini_2$

$$(7) \quad G_2 = \frac{\mu(1-G)}{1+G},$$

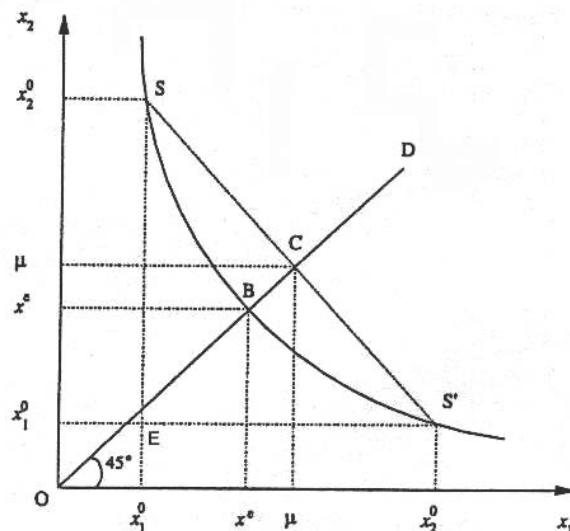
jenž je přísnější než Senův a který vychází z myšlenky, že blahobyt lidí je snížen nejen distribucí příjmů jako takovou, ale i postavením osob bohatších (závist). Proto je oproti Senovi přidán jmenovatel ve tvaru $1+G$.

Posledním ze zmiňovaných indexů je Atkinsonův

$$(8) \quad A = \mu(1-I), \text{ kde } I = 1 - \frac{Y_{EDE}}{\mu},$$

penalizující blahobyt společnosti Atkinsonovým indexem nerovnosti, kterému již pozornost byla věnována. Atkinsonův index blahobytu lze ilustrovat následujícím obrázkem 2.

Obrázek 2: Rovnoměrně rozdělený ekvivalent Y_{EDE}

Zdroj: upravený reprint Deaton (1997: 137)

Pro jednoduchost uvažujme pouze společnost dvou jedinců. Na osách nanášíme jejich příjem (zde výjimečně značený nikoli y_i ale x_i). Bod **S** představuje původní nerovnoměrné rozdělení důchodů $[x_1^0, x_2^0]$, díky symetrii odpovídá tomuto bodu i **S'**. Bod **C** představuje rovnou distribuci současného důchodu, tedy situaci, kde $x_1=x_2=\mu$. Bod **B** s distribucí $[x^e, x^e]$ je Y_{EDE} a značí tedy stejnou úroveň společenského blahobytu, přestože příjem na hlavu je zde nižší než v původní distribuci **S**. **SBS'** lze chápat jako indiferenční křivku mezi různými distribucemi různě velikých důchodů, které generují stejný blahobyt. Měřítkem averze k nerovnosti ϵ je pak konvexnost této křivky, pro $\epsilon=0$ je $B=C$ (utilitaristicky odhlížíme od distribuce) a pro $\epsilon=+\infty$ je $B=E$ (rawlsiánská funkce společenského blahobytu). Je jasné, že čím větší je averze vůči nerovnosti, tím menší stačí celkový důchod, jenž rovnoměrně

distribučovaný vytváří stejnou úroveň blahobytu jako současný vyšší, ale nerovnoměrně distribuovaný.

2.2.3 Měření chudoby

Pro kvantifikaci chudoby se používá velké množství indexů. K této problematice se vztahuje i velké množství literatury, pro naše účely však postačí krátký přehled a diskuze o nejdůležitějších z nich. Žádný z používaných indexů není úplný a ideální, proto je nutno vidět jej pouze jako příspěvek do mozaiky. Jejich podrobnější rozbor lze nalézt mimo jiné v pracích Ravallion (1995), Deaton (1997) či Sen (1997).

Nejpoužívanějším indexem je míra chudoby H^{10} , která má následující předpis

$$(9) \quad H = \frac{q}{n},$$

kde q je počet chudých a n je velikost populace, a který nabývá hodnot $\langle 0,1 \rangle$ (tj. 0-100 %), přičemž více je hůře. Tento index představuje podíl osob na populaci, jejichž spotřeba y je menší než určitá hranice chudoby z . Je zřejmé, že H je silně závislý právě na zvolené hranici, proto se v praxi obvykle počítá pro více hranic. Jde o index nejjednodušší a nejvíce srozumitelný. Vhodný je pro množství základních a jednoduchých srovnání chudoby, na druhou stranu vykazuje výrazné nedostatky, které brání v jeho užívání pro přesnější srovnávání. Jednak je necitlivý na intenzitu chudoby, protože zohledňuje chudé těsně pod hranicí a chudé daleko od hranice stejnou vahou. Navíc je necitlivý na distribuci a nerovnost mezi chudými a je tudíž necitlivý i vůči prohloubení chudoby např. redistribucí od více chudého k méně chudému. Z uvedených důvodů je často doplňován indexem hloubky chudoby PG^{11} .

Tento index zohledňuje i relativní hloubku chudoby vůči hranici chudoby a je dán předpisem

$$(10) \quad PG = HI = H \frac{z - \mu_p}{z},$$

kde μ_p je průměrná spotřeba populace pod hranicí chudoby. Opět nabývá hodnot $\langle 0,1 \rangle$, navíc platí $PG \leq H$ a také, že více je hůře. Samotný index relativní hloubky chudoby $I = \frac{z - \mu_p}{z}$ je měřítko chudoby nevhodné. Zlepší-li se totiž situace intramarginálního chudého (těsně pod hranicí) a tento se stane extramarginálním (posune se nad hranicí),

¹⁰ head-count index

¹¹ poverty gap

poklesne průměr μ_p . Tím vzroste index relativní hloubky chudoby a ukazuje tak paradoxně zhoršení situace, ač v realitě chudoba poklesla. Proto je **I** ještě přenásoben mírou chudoby **H**. Index hloubky chudoby však přináší důležitou informaci $q(z-\mu_p)$, tedy velikost nákladů nutných pro úplnou eliminaci chudoby (tzn. přesun všech chudých na hranici chudoby).

Pokud by byla chudoba měřena jen indexem **H**, pak politika boje proti chudobě minimalizující náklady jednoduše najde všechny intramarginální chudé a poměrně zanedbatelnou částkou je vyprostí z oficiální chudoby, čímž podstatně zlepší index **H**. Tato politika by však byla neúspěšná při měření chudoby indexem **PG**, který by na ni nijak výrazně nereagoval.

Senův index chudoby je psán ve formě

$$(11) \quad S = HI + H(1-I)G_p,$$

kde G_p představuje Gini koeficient chudé populace. Tento index penalizuje oproti **H** chudobu její distribucí. Platí, že více je hůře a že je-li absolutní rovnost mezi chudými (všichni jsou chudí stejně, tedy $y_i=\mu_p$ a proto $G_p=0$), pak $S=PG$. Existuje-li mezi chudými absolutní nerovnost (jeden chudý má vše, ostatní chudí nemají nic, tj. $G_p=1$), pak $S=H$. Jeho hlavní nevýhoda plyne z použití Gini koeficientu, neboť **S** není dodatečně rozložitelný.

Index, který navrhli Foster, Greer a Thorbecke (FGT) je psán následovně

$$(12) \quad FGT = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^q \left(1 - \frac{y_i}{z}\right)^2$$

a představuje v podstatě váženou sumu hloubek chudoby. Oproti Senově indexu je dodatečně rozložitelný, jeho hlavní nevýhodou však zůstává, že se špatně interpretuje. Přesto je však užíván, neboť přísněji zohledňuje hloubku chudoby.

Vidíme, že předešlé indexy můžeme chápat jako jednu třídu a psát je předpisem

$$(13) \quad P_\alpha = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^q \left(1 - \frac{y_i}{z}\right)^\alpha,$$

kde pro $\alpha=0$ je $P_\alpha=H$, pro $\alpha=1$ je $P_\alpha=PG$ a pro $\alpha=2$ je $P_\alpha=FGT$ a kde také platí, že čím vyšší α , tím větší je brán zřetel na hloubku chudoby. Všechny indexy třídy P_α jsou (s již zmíněnou výjimkou Senova indexu) dodatečně rozložitelné a konzistentní v podskupinách.

V praxi bývají nejvíce používány indexy míry chudoby **H** a hloubky chudoby **PG**, méně často Senův index. Relativně omezeně je používán index **FGT** a to převážně pro nejhlubší a nejpodrobnější analýzy, neboť interpretace jeho výsledků je málo intuitivní.

3. CHUDOBA VE SVĚTĚ OPTIKOU MEZINÁRODNÍCH ORGANIZACÍ

Následující kapitola se věnuje chudobě ve světě. Stejně jako je nepřehledný a rozmanitý svět, taková je i jeho chudoba a přístupy k ní. V této kapitole jsem se rozhodl popsat přístup tří nejdůležitějších mezinárodních organizací, jejich vztah k moderní ekonomii blahobytu, implikaci do jimi předkládaných politik boje proti chudobě, jejich způsob měření chudoby. Jedná se o dvě organizace Spojených národů – UNDP, primárně orientovaný na téma chudoby, a UNESCO, primárně sice orientované převážně na kulturu, nicméně se silným přesahem své politiky na půdu boje proti chudobě. Poslední organizací je zatracovaná i vyzdvihovaná Světová banka, která je zdaleka největším a nejdůležitějším hráčem na mezinárodním poli, proto má smysl se její politice věnovat zdaleka nejpodrobněji.

3.1 UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME (UNDP)

UNDP je přidruženou organizací Spojených národů a vydává od roku 1990 Human development report (HDR), tedy Zprávu o lidském rozvoji. U jejího zrodu stál dnes již zemřelý pákistánský ministr financí Mahbub ul Haq. Postupem času vznikly i místní mutace, v současnosti vydává zprávu více než 120 zemí včetně České republiky (UNDP 1999b). UNDP pohlíží na lidský rozvoj Senovým přístupem ke společenské funkci blahobytu optikou „functionings“ a „capabilities“. Tedy jako na proces rozšiřování lidských možností volby. Volby, co lidé dělají či dělat mohou. Hrál tak důležitou roli ve změně světového chápání chudoby směrem k nepeněžnímu.

Každá výroční Zpráva je věnována zvláštnímu tématu spojenému s lidským rozvojem – jeho financování (HDR 1991), nerovnosti mezi pohlavími (HDR 1995), spojení s růstem HDP (HDR 1996), globalizaci (HDR 1999). Poslední Zpráva o lidském rozvoji (HDR 2000) je zasvěcena lidským právům.

Navíc se UNDP systematicky zabývá mezinárodní komparací lidského rozvoje a chudoby obyvatel. Za tímto účelem postupně vytvořil řadu vlastních indexů, jejichž užití a hlavně aplikace závěrů z nich vyvozených se postupně rozšířilo po celém světě. Například Irsko se na základě nelichotivého hodnocení z HDR 1999 rozhodlo navýšit rozpočtové fondy pro potlačování sociální negramotnosti. Brazílie sestavila speciální komisi pro boj s chudobou, poté co HDR ukázal na obrovské nerovnosti v příjmu. I Prezident Clinton věnoval jeden ze svých projevů výzvam pro světový rozvoj s lidskou tváří právě na základě empirické evidence HDI.

Human development index (HDI) byl sestaven jako alternativní způsob měření vyspělosti země. Jeho vznik byl motivován al Haqovou myšlenkou, že „potřebujeme index,

jedno číslo, se stejnou vypovídací schopností jako hrubý národní produkt, ale takový index, který nebude slepý k sociálním aspektům lidského života.“ (UNDP 1999a: 23) Protože ambicí je srovnání v čase i prostoru, je nutný index nejjednodušší. HDI měří v každé zemi tři základní rozměry kvality lidského života: jeho délku (a tedy i zdraví), vzdělání a dosažený životní standard. Index je složený ze tří částí: první rozměr kvality je měřen očekávanou střední délkou života, druhý rozměr pak gramotností dospělých a podílem studujících v dospívající populaci, třetí rozměr je měřen HDP na hlavu za rok vyjádřeným v PPP. Posledně jmenovaný vstupuje do indexu jako zástupné měřítko dosažené životní úrovně a nahrazuje ostatní neměřitelné dimenze životní úrovně, jež jsou však s HDP silně korelovány. HDI má vyšší vypovídací schopnost než HDP na hlavu, neboť příjem je zde pouze prostředkem nikoli cílem rozvoje a přináší proto lepší obraz o způsobu a úrovni života, který lidé v té které zemi vedou. HDI je počítán jako aritmetický průměr jeho třech součástí

$$(14) \quad \text{HDI} = \frac{1}{3} s + \frac{1}{3} v + \frac{1}{3} y,$$

kde index očekávané střední délky života s je psán jako

$$(15) \quad s = (\text{skutečná hodnota } s_i - \text{minimum } s) / (\text{maximum } s - \text{minimum } s),$$

index vzdělání v jako

$$(16) \quad v = \frac{1}{2} g + \frac{1}{2} p,$$

kde index gramotnosti dospělých g je psán ve formě

$$(17) \quad g = (\text{skutečná hodnota } g_i - \text{minimum } g) / (\text{maximum } g - \text{minimum } g)$$

a index podílu studujících mezi dospívajícími p ve formě

$$(18) \quad p = (\text{skutečná hodnota } p - \text{minimum } p) / (\text{maximum } p - \text{minimum } p),$$

a konečně kde index HDP na hlavu y možno napsat jako

$$(19) \quad y = (\log \text{ skutečné hodnoty } y_i - \text{minimum } \log y) / (\text{max } \log y - \text{min } \log y).$$

Pro výpočet jednotlivých součástí byly stanoveny následující maxima a minima indikátorů. Pro očekávanou střední délku života je minimum 25 let a maximum 85 let. Gramotnost dospělých se pohybuje mezi 0 % až 100 %. Taktéž podíl studujících na populaci v rozmezí stáří 6 – 25 let nabývá minima 0 % a maxima 100 %. Pro reálný HDP na hlavu měřený paritou kupní síly bylo zvoleno rozmezí \$100 až \$ 40 000 ročně.

HDI je normalizován na škále $<0,1>$. Ukazuje proto jak cestu, kterou země ve vývoji již urazila, tj. vzdálenost od minimální úrovně, tak i vzdálenost, jež ještě čeká na překonání. Navíc je možné srovnání v prostoru se zeměmi ostatními. Během desetiletého vývoje prošel vzorec výpočtu mnohými změnami, především ve složce HDP na hlavu (bližší viz Anand, Sen 1999), které byly vedeny snahou najít nejlepší mezinárodně a časově srovnatelnou hladkou

konkávní funkci transformující HDP na užitek. Proto není bohužel možné jednoduché srovnání v čase bez předchozího přepočítání podle poslední metodiky.

Seznam 174 zemí seřazených podle dosažené hodnoty HDI (UNDP 2000) je součástí tabulkové přílohy. Do skupiny vysoce rozvinutých patří 46 zemí. V čele je tradičně Kanada a Norsko s hodnotami HDI 0,935 resp. 0,934 a s velmi vyrovnanými hodnotami jeho součástí, třetí jsou Spojené státy, které vyvažují nižší indexy střední délky života a vzdělání velmi vysokým HDP na hlavu. Česká republika obsadila 34. místo (0,843) za Slovinskem (0,861) či Jižní Koreou (0,854), avšak před Slovenskem (0,825), Maďarskem (0,817), Polskem (0,814) a Estonskem (0,801), jež uzavírá tuto skupinu. Do skupiny středně rozvinutých patří 93 zemí včetně Chorvatska (0,795), Ruska (0,771), Guatemaly (0,619) a většiny ostatních asijských a jihoamerických zemí. Ve skupině nejméně rozvinutých je 35 zemí výhradně asijských (Laos, 0,484, Nepál, 0,474) a afrických (Kongo, 0,430, Rwanda, 0,382). Beznadějně na konci jsou africké země jako Etiopie (0,309), Burkina-Faso (0,303), Niger (0,293) a Sierra Leone (0,252).

Zmíněné pořadí přináší pouze hrubý náčrt obrázku o úrovni vývoje jednotlivých zemí a lze jej samozřejmě podrobit zdrcující kritice. My tak neučiníme, přestože jsme si vědomi jeho silných nedostatků co do složení a metodiky vzorce či problematice informační základny. Spíše ukážeme na skutečnost, že v celosvětovém měřítku dochází k nepředstavitelným rozdílům ve všech složkách indexu. Lucembursko vykazuje úroveň \$33505 proti Sierra-Leonské úrovni \$460 ročně na hlavu. Očekávaná střední délka života je v Japonsku 80 let, nejhůře je v tomto ohledu opět Sierra Leone s 38 lety. V Nigerii je gramotných pouze 15 % populace. Potěšitelnou informací je, že Česká republika si ve středoevropském regionu vede vedle Slovinska nejlépe. Za vyspělými západoevropskými zeměmi ale mírně zaostává¹² ve střední délce života, avšak velmi silně v podílu studujících na dospívající populaci. Vedle Belgie (100 %), Anglie (100 %), Francie (92 %) či Španělska (92 %) je českých 74 % velmi alarmujícím zjištěním.

Gender-related development index (GDI) měří stejné rozměry kvality života při použití stejné metodiky. Navíc však penalizuje každou složku indexu za nerovnost mezi pohlavími. Jeho hlavním úkolem je odpovědět na otázku, o kolik se zhoršil rozvoj díky existující nerovnosti mezi pohlavími. K mírné změně dochází pouze u části střední délky života, kde jsou upraveny maxima a minima pro obě pohlaví zvlášť, čímž je zohledněna skutečnost, že ženy se systematicky dožívají delšího věku. Pro penalizaci za nerovnost je

¹² odhlédneme-li od úrovně HDP na hlavu

využita myšlenka rovnoměrně rozděleného ekvivalentu, proto jsou jednotlivé podindexy vypočteny podle vzorce

$$(20) \quad \text{index}_{\text{EDE}} = (\text{podíl žen} \times \text{index žen}^{1-\varepsilon} + \text{podíl mužů} \times \text{index mužů}^{1-\varepsilon})^{1/(1-\varepsilon)},$$

kde bylo zvoleno $\varepsilon=2$.

Čím je větší nerovnost, tím je nižší index, tedy vždy platí, že $\text{GDI} \leq \text{HDI}$. V příloze je opět seznam zemí řazených podle GDI (UNDP 2000), tentokrát pouze pro země s vysokým stupněm rozvoje. Česká republika se v mezinárodním srovnání pohybuje na stejné příčce jako u HDI, ženy u nás vykazují o 7 let (tj. o celých 10 %) delší střední délku dožití, téměř absolutní rovnosti mezi pohlavími je dosaženo u vzdělání (100 % u gramotnosti resp. 74 % a 73 % u podílu studujících na dospívající populaci mužů a žen), avšak HDP_{EDE} na hlavu, vypočtený jako podíl na celkovém příjmu, dosahuje u žen pouze 60% úrovně mužů. Ze skupiny nejvyspělejších zemí vykazují největší nerovnost mezi pohlavími Lucembursko a Irsko. V celosvětovém měřítku tradičně nalézáme největší nerovnost v arabských (Kuvajt, Lybie, Saudská Arábie), afrických (Jemen, Pobřeží slonoviny) či jihoamerických zemích (Ekvádor, Guatemala).

Vedle GDI měří UNDP nerovnost mezi pohlavími i pomocí Gender empowerment measure (GEM). Jestliže GDI měří nerovnost mezi nejdůležitějšími „functionings“ ovlivňujícími kvalitu lidského života (délka života, vzdělání a důchod), pak GEM zobrazuje nerovnosti mezi pohlavími při jejich zapojení do společnosti. Jeho přesný vzorec nebudeme uvádět. Nám zde postačí vědět, že opět vychází z rovnoměrně rozděleného ekvivalentu pro $\varepsilon=2$, který aplikuje na oblast nerovnosti mezi pohlavími při zastoupení i) v parlamentu, ii) v administrativních a manažerských pozicích, iii) v odborných a technických pozicích, a že poslední složkou je opět HDP_{EDE} na hlavu. Celosvětově nejmenší nerovnost v této oblasti vykazují Norsko, Island a Švédsko, Česká republika se pohybuje na úrovni Itálie či Slovinska, především díky nerovnosti v zastoupení v parlamentu. GEM má však velice omezenou vypovídací schopnost. Hlavní kritika je směřována na jeho základní složky, neboť například operuje se zastoupením v parlamentu i u zemí, kde tento parlament nic neznamena (Svazijsko, Eritrea), navíc jeho sestavení nepřináší žádné nové informace.

Posledními z indexů pravidelně zveřejňovanými ve světové Zprávě o lidském rozvoji jsou Human poverty index (HPI-1, HPI-2). Tyto indexy jsou multidimenzionální a slučují v sobě deprivaci v základních dimenzích kvality lidského života, délky života a zdraví, vzdělání a zařazení ve společnosti. HPI je mírně odlišný pro rozvojové a rozvinuté země, čímž jsou brány na zřetel rozdíly v reálném způsobu vedení života a problematika sběru dat.

Index lidské chudoby pro rozvojové země je psán předpisem

$$(21) \quad \text{HPI-1} = \left[\frac{1}{3} (P_1^3 + P_2^3 + P_3^3) \right]^{\frac{1}{3}},$$

kde P_1 představuje % podíl lidí v populaci, u nichž se očekává, že se nedožijí více než 40 let věku, P_2 značí % podíl negramotných v populaci dospělých, a kde

$$(22) \quad P_3 = \frac{(P_{31} + P_{32} + P_{33})}{3},$$

přičemž P_{31} je % podíl lidí nemajících přístup k čisté vodě, P_{32} je % podíl lidí bez dostupných zdravotnických služeb a P_{33} je % podíl podvyživených dětí mladších 5 let.

Index lidské chudoby pro rozvinuté země je dán předpisem

$$(23) \quad \text{HPI-2} = \left[\frac{1}{4} (P_1^3 + P_2^3 + P_3^3 + P_4^3) \right]^{\frac{1}{3}},$$

kde P_1 představuje podíl lidí v populaci, u nichž se předpokládá, že se nedožijí více než 60 let věku, P_2 znamená % podíl sociálně negramotných dle metodiky OECD, P_3 je % podíl lidí žijících pod oficiální hranicí chudoby stanovené jako 50 % mediánu disponibilního příjmu a P_4 je míra dlouhodobé nezaměstnanosti delší než 12 měsíců.

Co v této oblasti chudoby ukazuje empirická evidence? V oblasti rozvojových zemí je nejmenší podíl chudých v populaci v trojici zemí Uruguay (3,9 %), Kostarika (4,0 %), Kuba (4,6 %) ¹³. V 36 % rozvojových zemí představuje podíl chudých v populaci více než třetinu. Tristní situace je v afrických zemích, kde na mnoha místech žije více než polovina populace v námi definované chudobě, Niger 65 %, Etiopie 55 %. Mezi rozvinutými zeměmi vede Norsko (7,3 % chudých), Švédsko (7,6 %) a Nizozemí (8,2 %). Pro Českou republiku a další střeoevropské země nebyl HPI-2 počítán.

Závažným argumentem proti minulému pohledu Světové banky na potlačování chudoby, jenž lze zjednodušeně zkrátit jako „růst HDP chudobu automaticky odstraní“, je srovnání HPI-1 a HDI, neboť je možno najít velké rozdíly mezi úrovní dosaženého rozvoje a současné existenci chudoby. Na příkladu následujících zemí lze ukázat, že růst HDP s sebou nutně odstranění chudoby nepřináší. Mexiko a Kostarika vykazují přibližně stejnou úroveň rozvoje (HDI 0,784 resp. 0,797) při přítomnosti velkém rozdílu v podílu chudých v populaci (HPI-1 10,4 % resp. 4,0 %). Obdobnou situaci lze ilustrovat na situaci na případech Ugandy (HDI 0,409, HPI-1 39,7 %) a Tanzanie (HDI 0,415 a HPI-1 29,2 %).

3.2 UNITED NATIONS EDUCATIONAL, SCIENTIFIC AND CULTURAL ORGANIZATION (UNESCO)

Další organizací Spojených národů zabývající se problematikou chudoby je UNESCO, které však slouží pouze jako doplňující článek agendy boje proti chudobě ve světě. Hlásí se k Mezinárodním cílům rozvoje (International Development Goals – IDG) postupně přijatých Spojenými národy během několika konferencí v období devadesátých let. V ekonomické oblasti jde o snížení počtu osob žijících v extrémní chudobě do roku 2015 o polovinu. V sociální oblasti jsou do roku 2015 vytyčeny následující cíle: univerzální základní vzdělání ve všech zemích, snížení kojenecké a dětské úmrtnosti v rozvojových zemích o dvě třetiny, snížení úmrtnosti matek při porodu o tři čtvrtiny, rovný přístup ke zdravotním službám a do roku 2005 podstatný nárůst rovnosti mužů a žen v přístupu k základnímu a vyššímu vzdělání. Je patrné, že se jedná o podstatný ústup z neoliberálních pozic v oblasti mezinárodní rozvojové pomoci, stavěných na standardní neoklasické analýze, tradičně skeptické k motivům a efektivitě státu v oblasti ochrany tržního prostředí a veřejných statků. Neoliberální pohled chápe chudobu úzce, především jako problém nedostatečného příjmu případně nedostatečné spotřeby, a zcela nebere v potaz širší koncept chudoby jako deprivace, jak už o něm byla řeč při našem popisu Senovy funkce společenského blahobytu. Proto můžeme pozorovat zřetelný posun od čistě peněžní metriky \$1 či \$2 denně.

Přes tyto nepochybné pokroky víme o chudobě stále ještě málo. A právě v oblasti chápání a pochopení chudoby vidí UNESCO své místo. Částečně pomáhá ve směřování mezinárodní rozvojové pomoci a darů právě v souladu s Mezinárodními cíly rozvoje. Protože ale boj proti chudobě nechápe jen jako právo na jídlo, ale i jako právo na informace o aktivitách vlády v tomto boji, orientuje se silně na podporu operacionalizace těchto práv občanů. Vedle toho se snaží podpořit místní vlády rozvojových zemí ve vlastním boji proti chudobě, neboť chápe, že strategie mezinárodních organizací jsou příliš obecné a nedostatečně zohledňují lokální problematiku. Ty se snaží zasadit chudobu do mezinárodně srovnatelné metriky, jež nemusí odpovídat místní situaci. Nedostatečná pozornost je věnována také nákladům chudoby, které jdou na vrub bohatších či společnosti jako celku. Navíc jelikož jsou tyto organizace řízeny státy bohatými, málo se věnují kladením argumentů pro boj proti chudobě přesně cílených pro místní vlády, municipality či nevládní organizace. A tak mají chudí jen malou kontrolu nad mezinárodními politikami boje proti chudobě.

¹³ Naše vlastní znalost zakrývání chudoby v autoritativních režimech nás nutí k velkému pesimizmu při interpretování této jinak velmi příznivé hodnoty.

Z tohoto důvodu připravilo UNESCO program jdoucí napříč sektory jako odpověď ostatním mezinárodním organizacím většinou úzce specializovaným na určitý okruh problémů (OECD a diskuze okolo IDG, Světová banka a její měření chudoby důchodové či UNDP s mimoekonomickými dimenzemi chudoby postavených na Senových „functionings“ a „capabilities“). Cílem iniciativy podporující národní kontrolu nad bojem proti chudobě „Building National Ownership of the Anti-Poverty Agenda“ (UNESCO 2000) je podpora místních vlád ve vlastních politikách, nárůst váhy hlasů chudých na okraji společnosti, pochopení celospolečenských nákladů chudoby a vzniku místní diskuze nad problematikou chudoby vůbec. Navíc jde o zpětné zapracování zkušeností do mezinárodních politik, které by v tomto chápání měly být více pluralitní. Zdá se, že díky svým intenzivním lokálním kontaktům je k výše popsané politice předurčeno právě UNESCO. Šíře programu je nesmírná, proto je obtížná kontrola plnění jeho cílů, nicméně již výrazným příspěvkem je otevření diskuze v některých doposud opomíjených oblastech či sestavení netušených souvislostí.

První částí je chápání nákladů chudoby. Boj proti chudobě je jen jedním z úkolů vládních politik a často bývá v přímém rozporu s úkoly jinými. Proto je klíčové zkoumání přímých nákladů spojených s existencí fenoménu chudoby, které jdou na vrub společnosti ve formě sociální nestability, přenosných chorob, snížené výkonnosti ekonomiky, zapříčiněné nedostatečným vzděláním populace, kriminality chudých vrstev či výrazné migrace. UNESCO chce podporovat místní vědecká centra při výzkumu a publikování nákladů chudoby s důrazem na její nepeněžní stránky.

Druhou částí je téma chudoby, exkluze a národnostních vztahů. Zde se chce UNESCO zaměřit na zkoumání sociálních a kulturních determinantů chudoby. V pozadí chudoby totiž stojí homogenní sociální či politické skupiny, jejichž hlavním poznávacím znakem je odlišnost od normálu (rasa, víra, pohlaví, sexuální orientace, politické názory, civilizační návyky). Mnohé z těchto skupin jsou dokonce uměle vytvořené. Zvláštním tématem je pak problematika chudoby domorodých národů (Indiáni v Severní Americe, Křováci v Botswaně, Aboriginové v Austrálii).

Třetí částí koncentrace zájmu je demokratická transparentní vláda bojující proti chudobě. Chudí mají naléhavější starosti než vytváření kontroly a tlaku na vládu, proto je nutné v této oblasti vypomoci shora. Vládní výdaje či mezinárodní pomoc bývá zneužita často i k nekalým účelům. Prostředky nebývají využity efektivně či jsou spotřebovány neúčelně na projekty, které nejsou z pohledu chudých prioritní. Z tohoto důvodu je nutné zvýšit jejich průhlednost a zodpovědnost („transparency“ a „accountability“) a možnost přímé účasti chudých.

Čtvrtou částí je podpora operacionalizace občanských, politických, sociálních, ekonomických a kulturních práv obyvatel, což je opět zřetelný posun od peněžní metriky 1\$ na den. UNESCO se zde snaží působit na všech úrovních, od globální diskuze po lokální monitoring, podporu a pomoc. Přesto je v celosvětovém měřítku oblast práv mimo centrum zájmu.

Pátou a poslední částí iniciativy UNESCO je podpora vědy a výzkumu pozitivně ovlivňujících rozvoj mimoměstských oblastí. V těchto oblastech žije většina chudých a i intenzita chudoby je zde vyšší. Logické, i když nic neřešící, je potom jejich stěhování do příměstských aglomerací s následným vznikem pastí chudoby ve formě chudinských slumových čtvrtí. Jednodušším řešením je boj proti chudobě přímo na venkově např. pomocí podpory vzniku nezemědělského sektoru, podpory investic do lidského kapitálu či moderních technologií.

Zmíněných pět oblastí je pouhým příspěvkem organizace UNESCO v celosvětovém boji proti chudobě. Vycházejí z předmětu její činnosti, který je dán již v názvu – vzdělání, věda a kultura a jsou tak opět jen jedním z kamíneků v mozaice chápání a odstraňování chudoby. Budoucnost nám však dá za pravdu, že váha těchto kamíneků bude stále nabývat.

3.3 SVĚTOVÁ BANKA (SB)

3.3.1 Pohled na boj s chudobou očima World Development Report 1990 (WDR)

Zatímco v 50. a 60. letech bylo Světovou bankou nahlíženo na hospodářský růst jako na jediný prostředek v boji proti chudobě, 70. léta pro ni znamenala posun k přímému zaopatřování služeb v oblasti zdravotnictví a vzdělání státem z veřejných rozpočtů. WDR 1980 pak na dostupných datech ukázal, že pokrok ve výživě a v dostupnosti zdravotnictví a školství mezi chudými byl nejen důležitý jako takový, ale zpětně pozitivně ovlivnil růst příjmů obyvatelstva a chudých zvláště. WDR 1990 navrhuje duální přístup ke snižování chudoby: i) hospodářský růst založený na intenzivním využití pracovních vstupů coby jediného aktiva chudých vrstev, ii) zajištění dostatečné úrovně veřejných služeb včetně zdravotnictví a školství pomocí transferů. Tvrdí, že oba prvky musí jít ruku v ruce, jeden bez druhého je nedostačující. Argumentuje příklady Brazílie a Pákistánu 80. let, kde sice hospodářský růst s sebou nesl zvýšení příjmů chudých, nicméně bylo zcela odhlíženo od poskytování veřejných služeb, což mělo za následek, že nepeněžní dimenze kvality života (vzdělání, dětská úmrtnost apod.) zůstaly na původní velmi neuspokojivé úrovni. Na druhé straně ukazuje na některé země, kde sice došlo ke zlepšení dostupnosti veřejných služeb, avšak nízký růst nezlepšil celkovou životní úroveň.

Politiky boje proti chudobě vykazují určitý trade-off. Nikoli však mezi růstem a snižováním chudoby, neboť ekonomické zapojování chudých do společnosti, například zvyšováním jejich kvalifikace, je sice v krátkém období finančně náročné, v dlouhém období však má na růst výrazný pozitivní vliv. Banka vidí na sklonku 80. let hlavní trade-off mezi zájmy chudých a bohatých v jedné populaci, a to obzvláště v krátkém období. Konstatuje, že jí navrhovaná duální politika je nejčastěji uskutečňována v zemích, kde se chudí aktivně podílejí na chodu země.

3.3.2 Posun v chápání chudoby ve World Development Report 2000/2001

Nicméně světový vývoj šel během 90. let ještě dále a vyvrcholil v tomto smyslu Nobelovou cenou za ekonomii za rok 1998 pro Amartya Sena. Tedy takovým vývojem, na který Banka se svou politikou „čím více růstu, tím méně chudoby“ nemohla nezareagovat. Poslední WDR se snaží být ještě více průlomový a do značné míry mění dosavadní filozofii boje proti chudobě. Silnou váhu ve svém pohledu na chudobu dává Senově funkci celospolečenského blahobytu, vždyť Senovy „capabilities“ jsou citovány již na úvod první kapitoly. Banka přichází se strategií novou, třípilířovou, postavenou na i) podpoře příležitostí, ii) zabezpečení posílení pravomocí a iii) zvýšení bezpečnosti s tím, že už zde není explicitně řeč o ekonomickém růstu. Nejdříve si její nejnovější strategii předložíme a posléze ji podrobíme zasloužené kritice.

Úvodní analýza vývoje chudoby ve světě během 90. let se zaměřuje na rozdílnost mezi výkonností ekonomiky a snížením chudoby. Tabulka 2 předkládá základní přehled současného stavu světové chudoby měřené nejčastěji užívanou metrikou hranice chudoby \$1,08^{PPP} na osobu a den. Spolu s Bankou můžeme konstatovat, že relativní podíl chudých ve světové populaci se snížil z 28 % (1987) na 24 % (1998), což je však stále pomalejší trend, než který byl vytyčen Mezinárodními cíly rozvoje (IDG) ve snaze odstranit polovinu extrémní příjmové chudoby do roku 2015. Vzhledem k růstu celkové populace nedošlo v absolutních číslech k téměř žádným změnám a na konci 20. století žilo stále necelé 1,2 miliardy lidí v chudobě. Lze však pozorovat zásadní regionální rozdíly. Mezi úspěšné oblasti, kde se počet chudých snížil relativně i absolutně, patří východní Asie, Blízký Východ a severní Afrika. Nicméně chudoba vzrostla absolutně v Evropě (transformačních ekonomikách bývalého socialistického bloku), střední Asii, Latinské Americe. Nejvíce chudých přibýlo v subsaharské Africe a jižní Asii, čímž nastal značný zeměpisný přesun v distribuci světové chudoby, neboť nyní v těchto regionech žije 67 % světových chudých oproti 58 % v roce 1987.

Tabulka 2: Absolutní míra chudoby podle regionů

Chudé obyvatelstvo s příjmem nižším než \$1 na den (v milionech)					
Oblast	1987	1990	1993	1996	1998
Východní Asie	417,5	452,4	431,9	265,1	278,3
kromě Číny	114,1	92,0	83,5	55,1	65,1
Evropa a střední Asie	1,1	7,1	18,3	23,8	24,0
Latinská Amerika	63,7	73,8	70,8	76,0	78,2
Blízký Východ a severní Afrika	9,3	5,7	5,0	5,0	5,5
Jižní Asie	474,4	495,1	505,1	531,7	522,0
Subsaharská Afrika	217,2	242,3	273,3	289,0	290,9
Celkem	1 183,2	1 276,4	1 304,3	1 190,6	1 198,9
kromě Číny	879,8	915,9	955,9	980,5	985,7

Podíl chudých na celkové populaci (v %)					
Oblast	1987	1990	1993	1996	1998
Východní Asie	26,6	27,6	25,2	14,9	15,3
kromě Číny	23,9	18,5	15,9	10,0	11,3
Evropa a střední Asie	0,2	1,6	4,0	5,1	5,1
Latinská Amerika	15,3	16,8	15,3	15,6	15,6
Blízký Východ a severní Afrika	4,3	2,4	1,9	1,8	1,9
Jižní Asie	44,9	44,0	42,4	42,3	40,0
Subsaharská Afrika	46,6	47,7	49,7	48,5	46,3
Celkem	28,3	29,0	28,1	24,5	24,0
kromě Číny	28,5	28,1	27,7	27,0	26,2

Zdroj: World Bank (2000a: 23)

Banka přináší vedle přehledu absolutní chudoby i odhad chudoby relativní coby „nedostatku zdrojů nutných k takovým aktivitám či užívání životního standardu, jež jsou obvyklé či široce přijímané v té společnosti, kde je chudoba měřena“ (WDR 2000/2001: 23).¹⁴ Užití této metriky zvyšuje chudobu v těch oblastech, kde je vyšší průměrná spotřeba či větší nerovnost. Dramaticky se tak zvýšila chudoba v oblastech východní Asie, Evropy a střední Asie, Blízkého Východu a severní Afriky, nikoli překvapivě vykazuje nejvyšší relativní chudobu 51,4 % Latinská Amerika (viz tabulka 3).

¹⁴ Relativní hranice chudoby byla v každé zemi stanovena jako 1/3 průměrné místní spotřeby vyjádřené paritou kupní síly, v zemích, kde tato hranice nedosáhla \$1, zůstala stávající hranice chudoby ve výši \$1^{PPP} na osobu a den.

Tabulka 3: Relativní míra chudoby podle regionů

Podíl chudých s příjmem méně než 1/3 místního průměru (v %)						
Oblast	Prům. hranice chudoby (\$1 dle PPP)	1987	1990	1993	1996	1998
Východní Asie	1,3	26,6	27,6	25,2	14,9	15,3
kromě Číny	1,9	23,9	18,5	15,9	10,0	11,3
Evropa a střední Asie	2,7	0,2	1,6	4,0	5,1	5,1
Latinská Amerika	3,3	15,3	16,8	15,3	15,6	15,6
Blízký Východ a severní Afrika	1,8	4,3	2,4	1,9	1,8	1,9
Jižní Asie	1,1	44,9	44,0	42,4	42,3	40,0
Subsaharská Afrika	1,3	46,6	47,7	49,7	48,5	46,3
Celkem	1,6	28,3	29,0	28,1	24,5	24
kromě Číny	1,8	28,5	28,1	27,7	27,0	26,2

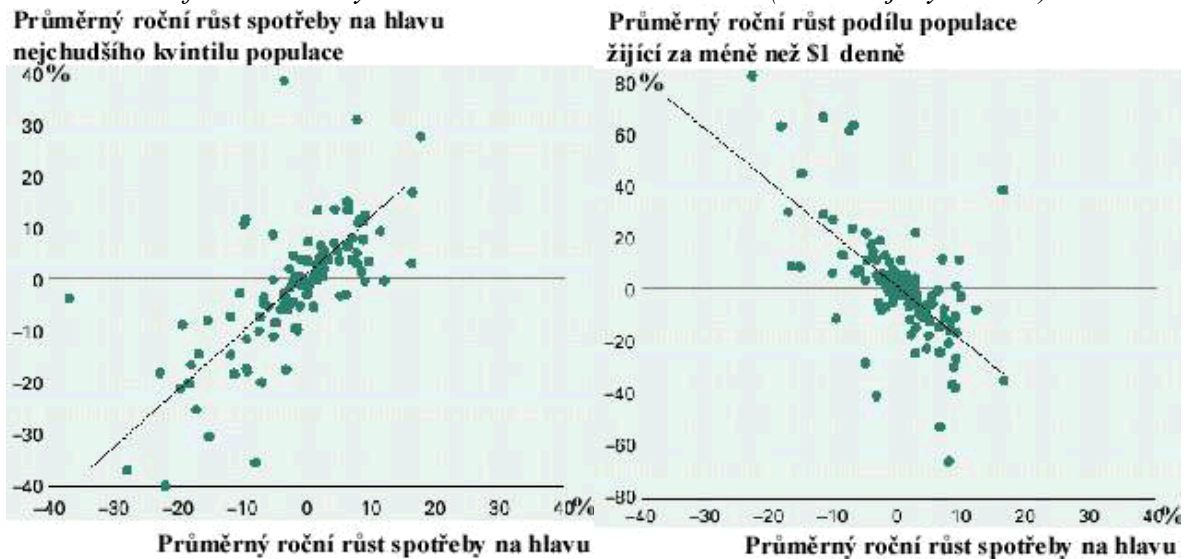
Zdroj: World Bank (2000a: 24)

V duchu nepeněžních dimenzí ovlivňujících kvalitu života se Banka zmiňuje i o vývoji nepeněžních rozměrů blahobytu: kojenecké úmrtnosti, střední délce života či úrovni vzdělání, kterým však byla již věnována v naší práci dostatečná pozornost v části o UNDP. Naopak by ale měla být věnována dostatečná pozornost změně strategie Banky, jež vychází ze zkušeností průběhu 90. let. Podstatně vzrostla chudoba v zemích býv. sovětského bloku, kde chybějící instituce při transformaci ekonomiky způsobily závažný pokles výkonnosti ekonomik. Technologické inovace a nástup internetu mnohonásobně zvýšili váhu vzdělání při uplatnění se na (světovém) trhu práce. Narostla zranitelnost ekonomického systému, jak ukázala asijská finanční krize. „Potírání chudoby si vyžaduje aktivitu mimo ekonomickou oblast“ (WDR 2000/2001: 33). Podívejme se nyní na novou třípilířovou strategii Banky podrobněji.

3.3.2.1 Podpora příležitostí

V úvodu části o růstu příležitostí je analyzován vliv ekonomického růstu na potírání chudoby. V posledních dvou dekadách lze mezi nimi najít silný proporcionální vztah. Graf 1 ukazuje, že růst průměrné spotřeby na hlavu je spojen s přibližně jednotkovým růstem spotřeby nejnižšího kvintilu populace. Ještě výraznější je vztah mezi růstem průměrné spotřeby na hlavu a poklesem podílu populace žijícího za méně než \$1 denně. Zde je dokonce vztah dvakrát silnější, když 1% růst průměrné spotřeby vede ke 2% poklesu chudé populace. Již krátký pohled na grafy odhaluje velké regionální rozdíly, právě pochopení jejich příčin je nezbytné pro formulaci úspěšné strategie.

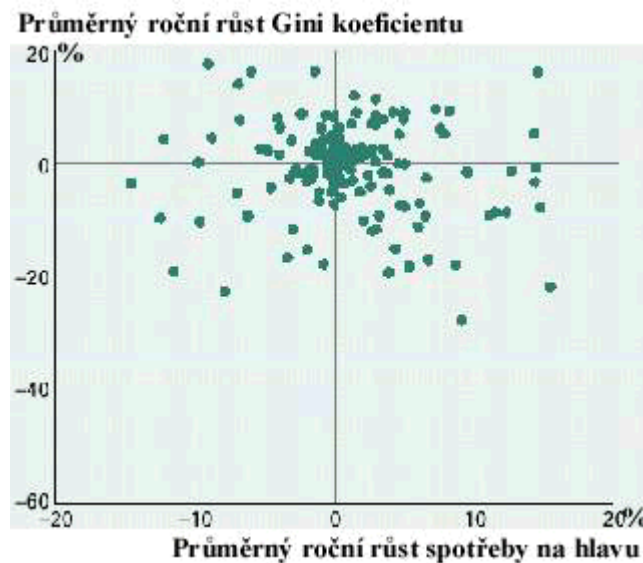
Graf 1: Trendy v chudobě během 80. a 90. let (65 rozvojových zemí)

Zdroj: reprint World bank (2000a: 47)

Dále si Banka pokládá otázku, do jaké míry může ekonomický růst systematicky vést ke snižování důchodové nerovnosti. Provedená analýza v rozvojových zemích ukazuje na Gini koeficientu (viz graf 2), že žádný takovýto signifikantní vztah nelze pozorovat.

Graf 2: Vztah příjmové nerovnosti a spotřeby na hlavu (65 rozvojových zemí)

Zdroj: reprint World bank (2000a: 53)

Empirická evidence dokládá, že makroekonomické politiky typu stabilní monetární politiky či otevřenost ekonomiky systematicky nepodporují rychlejší růst příjmů chudých než průměru v ekonomice. Nicméně například z nižší míry inflace a tedy stabilnější měnové oblasti těží chudší populace více, neboť hůře disponuje prostředky obrany proti ní. Pro nejasný vztah mezi růstem a nerovností hovoří regionální rozdíly ekonomik, především nízká migrace za prací. Je-li nepružný trh práce, velmi závisí na typu odvětví, kde dochází k růstu, roste-li odvětví s vyšším podílem chudých zaměstnaných, může dojít k snížení nerovnosti a

naopak. Navíc ne na každý růst nerovnosti je třeba pohlížet jako na negativní, neboť tento může být výsledkem například odlivu pracovních sil ze sektoru s nižšími mzdami do sektoru se mzdami vyššími.

WDR si také všímá vztahu růstu a změně nepeněžní chudoby. Konstatuje, že stejně jako peněžní chudoba klesá s rostoucím průměrným důchodem, tak klesá i chudoba nepeněžní. Stejně jako v prvním případě i zde můžeme sledovat podstatné regionální rozdíly. Banka opakuje známou pravdu, že existuje silná pozitivní korelace mezi důchodem a úrovní zdraví a vzdělání, tento vztah je dokonce kruhový, neboť vyšší vzdělání umožňuje vyšší důchod, který opět umožňuje vyšší vzdělání a mezigeneračně se ještě posiluje. Zmíněný kruh je dobrou zprávou pro země, které se rozhodnou pro politiku podpory vzdělání, přístupu ke zdravotnickým službám apod. Naopak každé zaváhání ještě rychleji zvyšuje odstup od vyspělého světa.

Co se týče intenzity nepeněžní chudoby, lze najít velmi širokou empirickou evidenci ukazující, že nejde o vztah lineární. Ke většímu zlepšení nepeněžní chudoby dochází v chudších zemích, proto i poměrně pomalý místní růst může vést k výraznému zlepšení životní úrovně. S jistou dávkou představivosti lze tento příklad ukázat i na Solowově modelu růstu ekonomiky, kde systematicky rychleji rostou ekonomiky, jež jsou více vzdáleny stálému stavu (teorie konvergence).

Dále věnuje Banka krátkou pozornost nepeněžní nerovnosti s tím, že na datech konkretizuje negativní vliv na růst způsobený nerovností mezi pohlavími, etnickými skupinami v oblastech vzdělání či zdravotních služeb. Podrobněji je zkoumána v těchto oblastech nerovnost v příjmových kvintilech. Jestliže víme, že zapojení nižších příjmových skupin do společnosti je nejlépe možné právě pomocí zvýšení jejich vzdělání, potom by měl být pro nás varující pohled na tabulku 4. Zde je na příkladu několika rozvojových zemí naznačena častá skutečnost, kdy veřejné výdaje na vzdělání (a podobná situace je i u zdravotních služeb) mnohdy nebývají progresivní nýbrž regresivní. V Nikarague je na 40 % nejchudších v populaci vynakládáno jen 21 % výdajů na vzdělání, v Arménii či Kazachstánu 24 %. Místo ke stmelování a zvyšování růstového potenciálu investicemi do lidského kapitálu tak dochází v k vnitřní společenské divergenci.

Tabulka 4: Distribuce veř. výdajů na vzdělání dle příjmových kvintilů ve vybraných zemích

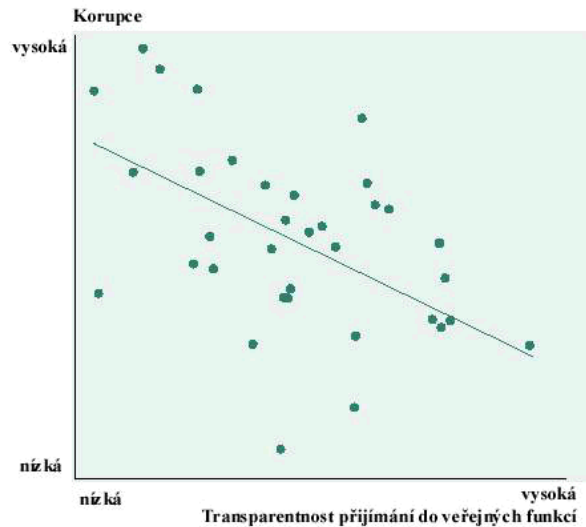
Země	Rok	Příjmový kvintil				
		1 (nejnižší)	2	3	4	5 (nejvyšší)
Arménie	1996	7	17	22	25	29
Ekvádor	1998	11	16	21	27	26
Ghana	1992	16	21	21	21	21
Jamaika	1992	18	19	20	21	22
Jihoafrická republika	1993	21	19	17	20	23
Kazachstán	1996	8	16	23	27	26
Keňa	1992/93	17	20	21	22	21
Kyrgyzstán	1993	14	17	18	24	27
Madagaskar	1993/94	8	15	14	21	41
Maroko	1998/99	12	17	23	24	24
Nepál	1996	11	12	14	18	46
Nikaragua	1993	9	12	16	24	40
Pákistán	1991	14	17	19	21	29
Panama	1997	20	19	20	24	18
Peru	1994	15	19	22	23	22
Pobřeží slonoviny	1995	14	17	17	17	35
Rumunsko	1994	24	22	21	19	15
Vietnam	1993	12	16	17	19	35

Zdroj: World bank (2000a: 80)

3.3.2.2 Zabezpečení posílení pravomocí

Druhým pilířem Světové banky v současné strategii boje proti chudobě je posílení postavení chudých ve vztahu k veřejné správě. Neboť právě fungující veřejná správa se stává hlavní hybnou silou při snižování především nepeněžní chudoby. Avšak zrovna veřejná správa bývá v rozvojových zemích kamenem úrazu, často je zkorumpovaná, netransparentní, pomalá, neprůrazná (což bohužel nebývá specialitou výhradně rozvojových zemí). Dosazování do veřejných funkcí na základě rodinných či přátelských vztahů vede většinou k snížení dlouhodobého růstu, jak dokazuje mezinárodní analýza na grafu 3.

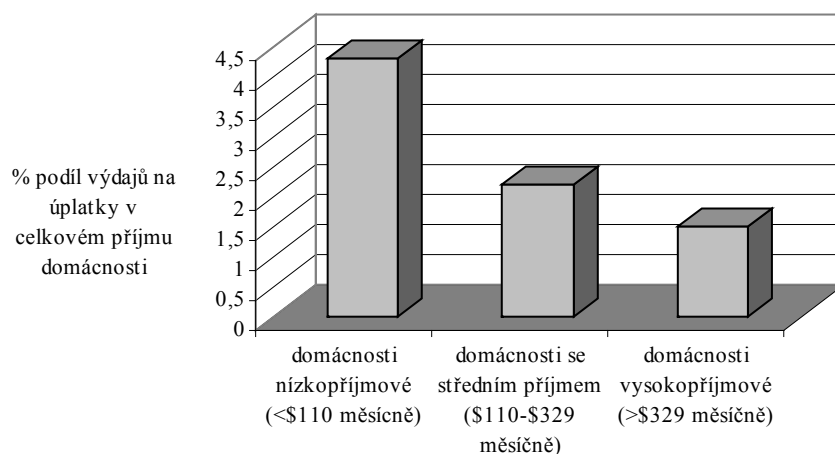
Graf 3: Vztah korupce a transparentnosti ve veřejných funkcích

Zdroj: reprint World bank (2000a: 101)

Příležitosti ke korupci lze snížit zjednodušením regulačních mechanismů, daňových systémů či privatizací státních podniků. Teorie zájmových skupin však ukazuje, že ne vždy (spíše málokdy) je toto v zájmu vedoucí skupiny. Korupční podhoubí má na chudé negativní vliv dokonce několikanásobný, nejen že zpomaluje růst, navíc chudé vrstvy nedisponují znalostmi (možná proto jsou chudé) a tak jsou nuceny vydávat na úplatky vyšší podíl z disponibilního důchodu, na korupci je tak možno se dívat jako na regresivní daň uvalenou ve větším rozsahu na nižší příjmové skupiny (graf 4). Vedle toho korupce obchází standardní demokratické rozhodovací mechanismy, tudíž je alokace veřejných financí vychýlená směrem od zájmů chudých.

Graf 4: Korupce jako forma regresivní daně

Zdroj: World bank (2000a: 102)

Stejně jako UNDP si i Banka všimá vlivu nerovnosti mezi pohlavími na hospodářský růst a úroveň chudoby. Jako v každé jiné oblasti, i zde je možno pozorovat propastné rozdíly mezi jednotlivými zeměmi či oblastmi. V některých afrických zemích nemají manželky právo

nakládat se svým vlastnictvím, v Latinské Americe jsou někdy omezovány při pohybu za prací mimo domov, jinde mohou získat cestovní pas pouze s manžellovým souhlasem. Nerovnost v přístupu ke zdravotním službám se poté odráží ve vyšší úmrtnosti žen. Pro tento jev se ve světové literatuře vžil pojem chybějící ženy („missing woman“), Banka konstatuje, že na celém světě díky nerovnosti chybí 60-100 miliónů žen, když například v Indii je to více než 4 % celkové populace.¹⁵ Nerovnost přístupu ke vzdělání má také mnohé neblahé (mnohdy nečekané) důsledky. Zkušenosti ukazují, že více vzdělané ženy mají obvykle méně dětí s nižší dětskou úmrtností, kterým pak dopřejí lepší vychování a i vzdělání. Rovnější přístup k příležitostem vede přímo rychlejšímu ekonomickému růstu, což Banka ukazuje na mezinárodní analýze dat z práce Klasen (1999), kde autor nachází empirickou závislost mezi ekonomickým růstem a nerovností mezi pohlavími zvláště v oblasti vzdělání a trhu práce.

Vedle nerovností mezi pohlavími věnuje Banka i pozornost vztahu sociální stratifikace a chudoby. Všimá si, že rigidní sociální hierarchie tvoří silné bariéry pro ekonomický rozvoj, sdružování zájmových skupin a kolektivní jednání. Často bývají též příčinou pastí chudoby,¹⁶ mnohé pasti chudoby vznikají nejen rigiditou sociálních vztahů nýbrž i přímo diskriminací etnickou (např. domorodého obyvatelstva), náboženskou apod. Vedle toho vznikají ohniska pastí chudoby na základě geografických okolností. Nedostatečná či vůbec chybějící infrastruktura ve formě cest, poštovního či telefonního spojení, neexistence lokálního trhu nebo byť jen základního školství jsou jejich hlavními determinanty. Pasti chudoby tohoto typu lze zhusta nalézt ve venkovských oblastech Latinské či jižní Ameriky, východní Asie nebo střední Afriky. Pasti chudoby vzniklé etnickou diskriminací existují ve Spojených státech (Afroameričané, Mexikánci...), případně v Jihoafrické republice (Apartheid).

3.3.2.3 Zvýšení bezpečnosti

Třetím a posledním pilířem je bezpečnost. Lepším výrazem by bylo spíše zabezpečení se a to před riziky různého druhu. Banka dává rizikům dvojí typologii. Z hlediska sféry, kde se projevují, je dělí na mikro (jednotlivci a rodiny), mezo (skupiny rodin, vesnice) a makro (celá ekonomika). Z hlediska příznaků, jak se projevují, na zdravotní, přírodní, sociální,

¹⁵ Této problematice se lépe než Banka ve WDR 2000/2001 věnuje Klasen (1994). Autorem termínu chybějící ženy jsou Amartya Sen a Ansley Coale, je založen na myšlence, že nerovnost mezi pohlavími (hlavně co do přístupu ke zdravotním službám ale i celkového životního stylu) má za následek vyšší úmrtnost žen. Odhad této dodatečné úmrtnosti se provádí pomocí propočtu kolik by bylo v té které zemi žen, kdyby byl zachován poměr mužů a žen 0,977, tak jak je tomu v subsaharské Africe, přičemž se věří (a je to podloženo více či méně přesvědčivými argumenty), že právě subsaharský poměr je ten správný. Počet chybějících žen je pak rozdíl mezi aktuálním stavem a stavem odhadnutým. Klasen odhaduje tento počet pro celý svět na 92 miliónů.

ekonomické a politické. Chudí lidé jsou ovlivněni negativními výkyvy (například v příjmu) mnohem nepříznivěji, proto jsou v důsledku více averzní k riziku. Stávají se tak obětí začarovaného kruhu, neboť z chudoby mají šanci se dostat jen přijetím určitého rizika z investice (do projektu či lidského kapitálu), čehož však nejsou ochotni. Přesto se na případových studiích ukazuje, že krátkodobá chudoba (jako výsledek negativního příjmového šoku) je podstatně rozšířenější než chudoba dlouhodobá. Zdá se, že vzdělání bývá nejdůležitějším prostředkem při úniku z pasti dlouhodobé chudoby, její vliv na chudobu krátkodobou ale není jednoznačný, například v Maďarsku hraje důležitou roli při vyhlazování příjmových fluktací nízkopříjmových vrstev populace, avšak v Číně žádný vztah prokázán nebyl.

V souvislosti s rizikem příjmových výkyvů zmiňuje SB dvojí strategii chudých. Sebezajištění akumulací aktiv a částečné odložení jejich spotřeby na špatné časy nutně vyžaduje investování do aktiv bezpečných navíc s pozitivním reálným výnosem. Vedle toho hodnota těchto aktiv bývá často korelována s příjmovými šoky a tak jejich hodnota klesá právě v době, kdy je nutná jejich spotřeba. Tato strategie je poměrně nákladná, neboť předpokládá nákup aktiv v době převisu poptávky (expanzi) a jejich prodej v době převisu nabídky (recesi, neg. šoku). Některé simulace ukazují, že sebezajišťovací strategie přestává být výhodná v situaci, kdy korelace příjmů a směnných relací převyší hodnotu 0,5. Příkladně v době etiopského hladomoru v polovině 80. let klesly ceny aktiv tak nízko, že jejich prodej pozbýval smyslu a přestaly tak úplně plnit zajišťovací funkci.

Jinou politikou je spolupojištění založené na reciprokém sdílení rizika komunitou více rodin, kdy při poklesu příjmu jedné rodiny dochází k transferům od rodin jiných. Tento mechanismus funguje v případě, že jde o společenství velkého množství rodin, kde je nízká pravděpodobnost nutnosti transferů k více rodinám najednou. Vzhledem k tomu, že jsou komunity často tvořeny rodinami zaměstnanými ve stejném sektoru ekonomiky, riziko kolinearuje a pojištění tak není spolehlivé. Doposud však neexistuje dostatečná empirická evidence o chování spolupojištění, protože v praxi se těžko odlišuje od účinků sebezajištění.

Obě popsané politiky se potýkají s vážnými nedostatky. U sebezajišťovací jde o neúměrnou korelaci příjmu a hodnoty aktiv určených k zajištění, zvláště u zemědělců mají zajišťovací funkci opět jiné pozemky, u politiky spolupojištění jde o nedostatečnou diverzifikaci zdrojů příjmů jednotlivých členských rodin, čímž se zvyšuje riziko souběžného postižení více rodin. Proto se vytváří na tomto poli velký prostor pro státní pojistnou politiku,

¹⁶ Tj. takové sociální situace, kdy se chudoba sebereprodukuje a chudí nejsou schopni vlastními silami

příčemž největší potíží zde bude problematika asymetrické informace a z ní plynoucí morální hazard a nepříznivý výběr. Určitou pomocí může být spolupráce s místními organizacemi, stát disponuje finančními zdroji a technickým vybavením, ony zase mají dostupné místní informace a možnost monitoringu. Ukazuje se, že veřejné pojištění bývá levná politika boje proti chudobě, což může být výborným argumentem pro podporu z veřejných financí při diskuzi se střední a vyšší příjmovou třídou.

Vedle problematiky pojištění proti negativním důchodovým šokům předkládá Banka též přehled dalších oblastí, kde je třeba se vypořádat s určitým rizikem (zdraví, trh práce, starobní důchod apod.). Například pouze omezené množství rozvojových zemí disponuje všeobecným zdravotním pojištěním. Pokud vůbec nějaké částečné pojištění existuje, pak poskytuje pouze tzv. plnění prvního dolaru, které pokrývá náklady běžných onemocnění, avšak nikoli vážné choroby s drahým léčením. Zdá se však, že dodatečné pojistné by bylo nutné jen v malé výši, neboť pravděpodobnost výskytu těchto chorob je (vyjma epidemií a pandemií, které si nezdávka vyžadují mezinárodní pomoci) nízká.

Stejně nedostatečná dostupnost je na poli penzijních systémů. Banka adresuje své obecné a povšechné doporučení: třípilířový systém, kde jedna část je financována průběžně (zde jako nejúčinnější zbraň proti chudobě), druhou částí je fondový systém individuálního spoření, třetí částí pak dobrovolné připojištění. V zemích OECD je penzijním pojištěním pokryto 85 % populace, v rozvojových zemích však pouze 16 %, když mezi populací chudých jde přímo o zanedbatelný počet. Podíl pojištěných se obecně zvyšuje s úrovní HDP na hlavu, což je však strategie dlouhodobá.

Ohledně trhu práce v rozvojových zemích konstatuje Banka jejich častou oddělenost s obtížným vstupem některých skupin populace (diskriminované ženy či etnika) a přílišnou regulovanost státem. Silně proto doporučuje reformu pracovního práva a uvolnění regulací stejně jako zásahy státu proti práci dětí. Každý trh práce však s sebou přináší riziko nezaměstnanosti, status nezaměstnaného se stává nejdůležitější determinantou chudoby. Pojištění v nezaměstnanosti se ale na nerozvinutých trzích s vysokým podílem neformální (šedé) ekonomiky nemůže stát hlavním prostředkem proti riziku nezaměstnanosti, jak je tomu na trzích rozvinutých. WDR zde podporuje užití programů veřejných prací. Veřejné práce mohou pozitivně působit proti sociální exkluzi nezaměstnaných a jsou poměrně snadno cílovatelné pomocí nižších než tržních mezd. Jejich výraznou nevýhodou je finanční náročnost, mnohdy totiž bývají dražší než alternativní programy přímých transferů. Náklady

na mzdy typicky představují méně než polovinu výdajů, větší část spotřebuje administrace takovýchto programů.

Vedle zdravotních a penzijních systémů a opatření na trhu práce mapuje Banka i další oblasti, kde může stát svou intervencí pomoci omezovat rizika. Všímá si sociálních fondů na podporu infrastruktury nerozvinutých oblastí, dostupnosti malých úvěrů jako zajištění se proti riziku negativních důchodových šoků či přímých finančních transferů (přídavky na děti, sociální výpomoc starším lidem), my jim však nebudeme věnovat větší pozornost z důvodů jejich nevelké důležitosti.

V závěrečných kapitolách WDR si pak Banka podrobně všímá vlivu ekonomických krizí na chudobu dotčených zemí. Ekonomické krize dopadají na všechny příjmové vrstvy bez výjimky, nejhůře však na nejchudší či chudobě blízké. Což má několik jasných důvodů. Jednak negativní příjmové šoky výrazně sníží čisté příjmy těchto domácností, snižují se také transfery od příbuzných a podstatně se též snižují transfery od státu, neboť právě tato oblast bývá nejčastěji předmětem rozpočtových škrtů. Navíc jsme si již ukázali, jak populace s nedostatečným příjmem těžko provádí jakoukoli politiku zajištění se proti riziku poklesu příjmu. Vedle toho ekonomické krize zpomalují akumulaci lidského kapitálu, nejdůležitějšího prostředku úniku z chudoby.

Tabulka 5 přináší přehled vybraných zemí postihnutých v 90. letech ekonomickou krizí, jejich příčin a dopadů na podíl chudých v populaci měřeného dle národních hranic chudoby. V době argentinské hyperinflace se podíl chudých zdvojnásobil, po odeznění krize podstatně poklesl, přičemž však již trvale zůstal nad výchozí úroveň. Podobný i když nikoli takto výrazný měla průběh finanční krize indonéská. Nedostupnost relevantních dat nám bohužel neumožňuje demonstrovat dopad stejné krize v Thajsku. Měnová krize v Jordánsku po sobě zanechala pětinasobnou chudobu, během finanční krize v Rusku stoupla oficiální chudoba o polovinu.

Tabulka 5: Ekonomické krize a oficiální chudoba (% populace pod místní hranicí chudoby)

Země	Typ krize	Chudoba		
		před krizí	během krize	po krizi
Argentina	měnová s hyperinflací	25,2 (1987)	47,3 (1989)	33,7 (1990)
Indonézie	finanční	11,3 (1996)	18,9 (1998)	11,7 (1999)
Jordánsko	měnová a směnných relací	3,0 (1986-7)	ND* (1989)	14,9 (1992)
Mexiko	měnová a finanční	36,0 (1994)	ND* (1995)	43,0 (1996)
Rusko	finanční	21,9 (1996)	32,7 (1998)	ND*
Thajsko	měnová a finanční	11,4 (1996)	12,9 (1998)	ND*

Zdroj: World bank (2000a: 163), Poznámka: ND* nedostupná data

Většina ekonomických krizí bývá doprovázena silnou příjmovou mobilitou a to oběma směry. Příjmovou stratifikací velmi zamíchala například krize v Ruské federaci, 42 % oficiálních předkrizových chudých se po krizi pohybovalo nad hranicí chudoby, naopak 61 % pokrizové chudé populace chudými nebylo a stalo se jimi až v jejím důsledku zmíněné krize. Zcela nejednoznačné jsou vlivy krizí na příjmovou nerovnost. Zatímco v některých případech dochází k růstu nerovnosti měřené Giniho koeficientem (Latinská Amerika), některé krize na nerovnost nepůsobily (východní Asie), při jiných nerovnost dokonce poklesla (Mexiko).

Dostatečné množství empirické evidence ukazuje, že ekonomické krize mají přímý vliv na nedůchodové sféry úrovně blahobytu společnosti. Pokles výdajů na spotřebu s sebou přináší negativní změny v oblasti zdraví (podvýživa, dětská úmrtnost). Školní docházka se obvykle snižuje, i když nikoli všude. V případě Mexika byl dokonce negativní důchodový efekt a s ním spojené nutkání zapojení dětí do výdělečné činnosti zcela vyrovnán pozitivním efektem poklesu nákladů příležitosti, tj. poklesu reálné mzdy dětí.

Mezinárodní akce a mezinárodní pomoc

Ukázali jsme si politiku Banky boje proti chudobě zaměřenou především na změnu místních podmínek jednotlivých zemí. Avšak tento postup nemůže být nedoprovázen komplementárními opatřeními na poli mezinárodním. Je proto prezentován výčet oblastí vyžadujících opatření, přičemž prvé tři z nich jsou významu zcela nejvyššího. Dle Banky je nutno:

- Umožnit rozvojovým zemím přístup na trhy zemí rozvinutých. Ukazuje se, že během posledních 40 let rostly rozvinuté země v průměru rychleji než rozvojové, nicméně ty rozvojové země, které byly zapojeny do mezinárodních trhů, konvergovaly a rostly alespoň tak rychle jako rozvinuté. Přístup na světové trhy je pro chudé země alfou a omegou jejich vlastního rozvoje, přičemž největší překážky obchodu jsou jim kladeny

v oblasti zemědělských produktů, které přitom činí $\frac{2}{3}$ jejich exportu. Rozvinuté země se brání různými druhy cel, tarifů či dokonce exportních podpor, dovozní cla na zemědělské produkty jsou až 5 krát vyšší na průmyslové. Banka odhaduje roční ztráty rozvojových zemí z neuskutečněných obchodů na téměř 20 miliard dolarů, tedy na 40 % oficiální rozvojové pomoci.

- Pomoci snížit riziko mezinárodních finančních krizí. Vedle již přijatých opatření IMF na větší transparentnost finančních trhů předcházet krizím omezením morálního hazardu, zlepšením odhadu rizika, usnadněním konkurzů či podporou zemí konzervujících příchod krátkodobého spekulativního kapitálu.
- Podpořit tvorbu mezinárodních veřejných statků, v ekologické oblasti jde např. o snižování ozón poškozujících exhalací, v zemědělství o šíření odolnějších a efektivnějších plodin, v oblasti zdravotnictví pak o boj s nakažlivými chorobami. Zde jde především o pandemii AIDS, kde více než 90 % nemocných pochází z rozvojových zemí a kde samotná oblast subsaharské Afriky představuje 70 % světově nakažených HIV s devastujícím vlivem na populaci. Střední délka života některých afrických zemích klesla v důsledku nákazy HIV až o desítky let (Mosambik) a to hlavně díky tomu, že se výrazná část populace již HIV pozitivní rodí a nemoc AIDS tak propuká před 10. rokem života. Přitom drtivá většina investovaných prostředků do výzkumu účinných látek proti HIV je směřována na evropské a americké subtypy virů.
- Zvýšit váhu hlasů chudých v mezinárodních organizacích. Zde podporuje Banka ordoliberalistický princip subsidiarity řešení konfliktů či problémů. Bilaterální záležitosti je podle ní třeba řešit dvoustrannými rozhovory, subkontinentální či kontinentální v organizacích typu Ekonomické společenství západoafrických států, Rada Evropy apod. Na druhou stranu doporučuje využití úspor z rozsahu větších diskuzních fór. Jako typický příklad znevýhodnění malých rozvojových zemí jmenuje nepřetržitá vyjednávání při Světové obchodní organizaci (WTO), kde si jejich časová a finanční náročnost vyžaduje stálou ženevskou misi, jež si nemůže dovolit více než polovina nejméně rozvinutých zemí, tedy zemí, pro něž je, jak jsme si již řekli, zapojení do světového obchodu otázkou prvotřídní důležitosti.

Přes mohutný příliv soukromého kapitálu do rozvojových zemí zůstal význam mezinárodní pomoci. Do velké míry je tento fakt způsoben značnými teritoriálními rozdíly v proudění kapitálu, když jeho přítok je koncentrován především do několika málo zemí. V roce 1997 putovalo do patnácti nejoblíbenějších zemí celkem 83 % z celkového kapitálového toku do všech rozvojových zemí, přičemž o zbylých 17 % se rozdělilo na 140

zemí s populací 1,7 miliardy obyvatel. Tradičně nejmenší podíl na investicích mají země subsaharské Afriky, kam v roce 1998 přiteklo pouhých 1,2 % z kapitálu směřujícího do rozvojových zemí. Přestože prodělaly země OECD utěšený růst HDP na hlavu, jejich rozvojová pomoc spíše klesala, viz graf 5. Banka v této souvislosti hovoří dokonce o únavě z pomoci.

Graf 5: Vývoj hrubého národního produktu na hlavu a oficiální rozvojové pomoci na hlavu v zemích OECD během 90. let

Vedle toho se ve světové ekonomické literatuře otevřela diskuze nad účinností a transparentností dosavadní rozvojové pomoci. Některé studie jako Alesina a Dollar (1998) ukazují, že mezinárodní vládní pomoc je, spíše než potřebami chudých zemí a jejich obyvatel, směřována na základě strategických politických rozhodnutí obdarovávajících zemí (partnerské hlasování v OSN, země dříve dárce kolonizovaná apod.). Současnou neefektivitu pomoci dokumentuje na případu Zambie, kde se odhaduje, že pokud by vydaná pomoc mezi lety 1961 až 1994 byla řádně a produktivně investována, byl by zambijský roční důchod na hlavu nikoli \$600 nýbrž \$20 000. Proto se Banka v závěru WDR 2000/2001 věnuje strategii vylepšení politik rozvojové pomoci, neboť dosavadní situaci bylo možné s jistou mírou nadsázky charakterizovat výrokem, že bohaté země předstírají, že chudým pomáhají a chudé předstírají, že pomoc efektivně využívají. Na základě zkušeností z minulosti, kdy směřování pomoci bralo v potaz místní realitu zemí jen v omezené míře, navrhuje více se soustředit na lokální podmínky a okolnosti pomoci a méně se spoléhat na fungování byrokracie obdarovávaných zemí.

Zásadní problematiku efektivnosti zahraniční pomoci vidí Banka v následujících oblastech. Dárci jsou příliš často vedeni pouze vlastními preferencemi a nedostatečně zohledňují preference místních vlád či samotných obdarovávaných. Přitom se samozřejmě

ukazuje, že ztotožnění místních lidí s projektem patří mezi nejdůležitější faktory úspěšnosti projektu. Vedle toho vznikají výrazné ztráty z nedostatku koordinace a to jak na straně dárců (mezinárodních, národních či nadnárodních organizací) tak na straně obdarovávaných (místní vlády, municipality, neziskové organizace apod.). Investované prostředky odlehčují výdaje z rozpočtů místních vlád, přičemž se ukazuje, že tyto úspory již nejsou pod mezinárodní kontrolou a vláda je tak může použít zcela dle vlastních preferencí, i kdyby tyto preference byly v přímém rozporu se zájmy chudé populace. Potíž leží také v pokrytectví dárců. Ukáže-li se, že určitý podporovaný projekt se ukazuje být neúspěšným, finanční podpora není zastavena, aby dárce neztratil ve vlastní zemi tvář (a potažmo politickou podporu), čímž se zvyšuje nebezpečí morálního hazardu rozvojových zemí.

Banka proto ve spojení s IMF přechází na pomoc národním projektům vytvořeným spoluprací místních vlád, občanských organizací a soukromého sektoru. Jako nový se také objevuje přístup, kdy místní vláda vytvoří strategii pro vybrané sektory a dárce pak vybírají nikoli konkrétní projekt, nýbrž celý sektor, kde se pak vedle vlády finančně spolupodílí. Navíc chce Banka věnovat větší pozornost faktu, do jaké míry projekty opravdu pomáhají chudým, přičemž implicitně připouští, že právě tato nejdůležitější okolnost byla doposud zanedbávána. Zvýšit se má též spolupráce s nevládními organizacemi, kterými v současnosti protéká zhruba 10 mld USD ročně jako zahraniční pomoc. Nevládní organizace jsou velmi úspěšné především v projektech, u kterých stojí přímo u zrodu, nicméně obecně se potýkají se stejnými potížemi jako státní pomoc (monitoring, kontrola, efektivita), kde se otevírá široký prostor pro spolupráci či výměnu zkušeností.

Zvláštní pozornost je věnována odpuštění části dluhů nejvíce postižených rozvojových zemí. Přestože k oddlužení došlo ve 20. století již několikrát, opět existuje dlouhá řada zemí, které spotřebují na dluhovou službu přes pětinu státního rozpočtu s tím, že většina dluhů má trvale pozměňovaný splátkový kalendář či je splácena z dluhů nových, jež dárce často poskytují ve snaze zakrýt jejich rizikovost. Zkušenost však ukazuje, že sanování starých dluhů poskytováním nových či jejich úplným odpuštěním bez kladení podmínek na změnu místních hospodářských politik je pouhým odstraňováním důsledků nikoli příčin. Během posledních dvaceti let nepřetržitého odpouštění dluhů se politika zadlužených zemí sotva zlepšila, kterýžto fakt jednak způsobil pokles veřejné podpory v rozvinutých zemích a jednak donutil věřitele ke změně strategie. Vzniklá Iniciativa pro odpuštění dluhů nejvíce zadluženým chudým zemím bude napříště podporovat oddlužení pouze těch států, které dokáží jasnou spojitost se snížením místní chudoby a také dostatečně zabezpečí ochranu prostředků před zneužitím zvláště korupcí a jejichž hospodářská politika poskytne záruky před opakovaným

upadnutím do hluboké zadluženosti. Iniciativa počítá s rozpočtem okolo 28 mld USD, jenž bude kryt z národních i mezinárodních zdrojů. V květnu roku 2000 již proběhlo pilotní oddlužení v Ugandě, jež svou způsobilost prokázala úspěšností svého několikaletého plánu růstu ekonomiky, snížení jak důchodové chudoby tak zvýšení vzdělanosti či dostupnosti lékařských služeb.

Shrňme si nyní v krátkosti novou politiku Banky z poslední Zprávy o světovém vývoji. Na lokální úrovni Banka nově navrhuje přejít na třípilířovou politiku podpory příležitostí, posílení pravomocí a zvýšení bezpečnosti, na mezinárodním poli pak umožnění přístupu chudých zemí na světové trhy, omezení finančních krizí, podporu mezinárodních veřejných statků a posílení hlasu chudých zemí v mezinárodních organizacích. Nově též přistupuje k úvěrování a oddlužení rozvojových zemí, přichází se sektorovým financováním ve spojení s místními vládními zdroji a výhradně podmíněčným odpouštěním či prolongováním dluhů.

Jaké jsou ale závěry a možné kritiky předložené Zprávou? Dovoluji si je předložit na následujících stranách a zároveň je člením na čtyři oddíly:

Co Banka udělala?

- i) Prvním a nejdůležitějším dojmem musí být nekonkrétnost a vágnost formulací týmu Světové banky. Mnohdy dokonce snaha o politickou korektnost plně zastiňuje samotný obsah myšlenek.
- ii) Banka je předně politická organizace a až poté myšlenkový tahoun ve vývoji. Její vztah k ekonomii blahobytu a k akademické půdě obecně není veden myšlenkou konstituce konzistentního podkladu pro další diskuzi problematiky chudoby, nýbrž především jako podklad pro odůvodnění a někdy též ospravedlnění její politiky hospodářské.
- iii) Politický problém chudoby jest Bankou přetransformován v problém technický, jenž potom může být řešen technickými prostředky. Navíc se mnohdy nemůžeme ubránit dojmu, že politika byla vytvořena ad hoc, zpětně, pro zdůvodnění postupu Banky.

Co Banka udělala dobře?

- i) Téměř bez výhrad byl přijat (i když nikoli konzistentně a navíc zcela nedostatečně aplikován) koncept Senovy funkce celospolečenského blahobytu, jeho chápání svobody jako možností volby. Zpráva jde v tomto smyslu daleko avšak nikoli dostatečně.
- ii) Správně byla vyzdvihnuta důležitost (i když nikoli konzistentně aplikována) lidského kapitálu při snižování chudoby. Lidský kapitál (či širěji pojatý jako společenský kapitál¹⁷)

¹⁷ „social capital“

je vedle jiných výhod též poměrně levný způsob boje proti chudobě. Díky paritě kupní síly je totiž levnější platit v rozvojové zemi učitele či vědce a odstranit tím příčinu, než nakoupit na světovém trhu pšenici, kterou si rozvojová země není schopna sama vypěstovat a pouze tak odstranit důsledek.

Co Banka udělala špatně?

- i) S lítostí musím konstatovat, že navrhovaná nová strategie trpí dvěmi základními neduhy: doporučení jsou pouze obecná s malým množstvím konkrétních příkladů, jež pokud se vůbec objeví, dokumentují výhradně situaci z minulosti, avšak neříkají nic konkrétního o opatřeních pro budoucnost; tři pilíře (nové) politiky Banky pro omezování chudoby ve světě jsou, jak jsme viděli, pouze vágně formulovány. Příkladně v její poslední části, zvýšení bezpečnosti, pouze shledává, že chudí mají potíže se zajistit proti riziku negativního důchodového šoku, mají problém s přístupností být jen k základním zdravotním službám, penzijní systém by měl být třípilířový, na trhu práce existuje diskriminace. Úplně však chybí přehled opatření, která Banka bude ve vyjmenovaných oblastech prosazovat či čeho se chce vystříhat. Podobně nekonkrétní je téměř všude včetně problematiky dopadu globálních či lokálních ekonomických krizí snad jen s výjimkou odpuštění dluhů, kde se s určitou konkrétně formulovanou politikou můžeme setkat.
- ii) Nedostatečně je diskutováno, proč zrovna verze politiky růstu Banky napomůže omezení chudoby, proč zrovna Banka je institucí z nejpovolanejších. Stěží nalezneme takto položenou otázku, o odpovědi nemluvě.
- iii) Pouze v omezené míře se Banka věnuje záležitosti existence trade-off vztahu mezi rovností a růstem, přičemž vůbec není zmínky, kolik nerovnosti je na oltář růstu ochotna položit.
- iv) Jen pár slovy je zmíněna problematika konfliktu zájmových skupin, vždyť bohatí přece většinou nemají zájem na bohatnutí chudých. Kdyby jej totiž měli, pak by se problém chudoby postupně během posledních 200 let vyřešil sám a žádné Banky by nebylo zapotřebí. K obecnému konfliktu bohatých zemí s chudými dochází v přístupu na světové trhy a v ochránářské politice průmyslových zemí, čehož si Banka správně všímá, nicméně u toho také zůstává a o konkrétních opatřeních se opět nerozšiřuje. K jasnému konfliktu zájmů chudých zemí s bohatými finančníky přece dochází u finančních krizí způsobených pohybem hot-money. Na tomto místě je nekonkrétnost Banky přímo do nebe volající.

- v) Banka přeceňuje vliv volebního práva chudých, prosazení jejich hlasu není odvislé od takto jednoduchého opatření. Před tímto omylem by ji měl přece varovat růst relativní i absolutní chudoby v USA, jinak též vůdčí demokracie na světě a sídle samotné Banky.
- vi) Zásadní myšlenka nesaturovanosti, tj. více je lépe, je bohužel prosazována nejen vůči ekonomickému růstu ale i vůči rozsahu textu Zprávy, což je ovšem obecná vlastnost bobtnajících politických dokumentů. „Viděl jsem již horší Zprávy o chudobě než je ta letošní, možná by ale pro Světovou banku nemuselo být na škodu najmout žurnalistu (nebo historika), který by ji zkrátil a přepsal pro širší publikum“ (Tønnesson, 2000: 1). Nicméně Zpráva není natolik špatná, abychom se ztotožnili s výrokem: “Příští Zpráva o chudobě vyjde za 10 let. Vyříd'te chudým, ať si počkají.” (Prakash, 2000: 3)

Co Banka neudělala?

- i) Zcela zásadní zklamání přinesla Zpráva přímo ve smysluplnosti a opodstatnění vlastní aktivity. Mění svou politiku, aniž by se namáhala věnovat více pozornosti odůvodnění změn, zargumentování proč ke změně došlo, proč právě u Banky a proč zůstává Banka důvěryhodnou institucí. Dříve přicházela Banka s projekty, které se na místní úrovni setkávaly diplomaticky řečeno s vlažnou podporou, někdy až s odporem. Nyní Banka podstatně mění metodologii a přichází do stejných zemí se zcela novou koncepcí aniž by dostatečně objasnila příčiny změny strategie.
- ii) Nepřichází s žádnou strategií pro omezení místních (často zdrcujících konfliktů – Sierra Leone, Eritrea...) konfliktů, politických i vojenských, doprovázejících snižování chudoby. Dokonce se ani o této problematice nezmiňuje. Přitom dějiny jsou plné krvavých neshod, požadavků na větší rovnost, přístup k vodním zdrojům, vyvlastnění půdy apod., přičemž v mnohých zemích se tyto konflikty staly hlavním brzdícím faktorem.
- iii) V oblasti lidského kapitálu není dostatečné pouhé vzdělání chudých, nýbrž je zapotřebí dát povědomost bohatým, co chudoba znamená a obnáší a to jak pro chudé samotné tak i jakým způsobem se negativně odráží v situaci bohatých (ve formě jejich svědomí, nevyžitých kapacit ekonomiky či nákladů na odstraňování chudoby). Na tomto poli zůstala Banka téměř nečinná.

4. CHUDOBA V ČESKÉ REPUBLICE

Ačkoliv v České republice absolutní chudoba téměř není, relativní chudoba vždy zůstane, stejně jako subjektivní. Na rozdíl od minulé kapitoly se zde budeme již plně věnovat vedle objektivního též subjektivnímu chápání chudoby, abychom obohatili stávající pohled české ekonomie. Předložíme si analýzu chudoby během socialismu i jejího přerodu během transformačního období. Přidáme také komparaci jak celoevropskou, tak především s historicky a kulturně blízkými zeměmi Visegrádské skupiny, a to komparaci jak velikosti či hloubky chudoby, tak jejích determinant.

4.1 CHUDOBA A NEROVNOST V ČESKOSLOVENSKU (ČESKÉ REPUBLICE)

4.1.1 Typologie chudoby

Pro naši deskriptivní analýzu chudoby v ČR přijímám její trojí dělení: na starou a novou, na relativní a absolutní a na subjektivní a objektivní. Dělení první vychází z příčin stavu chudoby jednotlivce. Starou nazýváme chudobu cyklickou, a to proto, že byla spojena především se starým socialistickým režimem centrálně plánované ekonomiky. Pod novou pak máme na mysli chudobu, jež se objevila v ČR s transformací ekonomiky a jež je determinována statutem (ne)zaměstnanosti a jež je tedy spojena s úspěšností jedince na trhu práce.

Na přelomu 19. a 20. století provedl Seeborn Rowntree (1901) průkopnickou analýzu tváře chudoby v anglickém městě Yorku a vůbec první při této příležitosti pozoroval jev, pro nějž se později vžil pojem cyklická chudoba. Rowntree si všiml, že tehdejší chudoba dělnického města byla do značné míry určena životním cyklem a složením rodiny. Lidé se většinou potýkali s chudobou v mládí, kdy byli součástí větších rodin jen s jedním příjmem, poté když rodinu opustili a postavili se na vlastní nohy, se jejich riziko chudoby snížilo a opět zvýšilo po svatbě a v době výchovy vlastních dětí. Riziko chudoby opět kleslo v předdůchodovém věku, kdy děti byly již z domova, ale rodiče stále ještě měly vlastní příjem z práce. Po odchodu do důchodu riziko znovu vzrostlo a chudoba se pak stala již trvalou.

U nás se tímto tématem zabýval Doc. Hiršl (viz dále). Jeho analýzy potvrzují cyklickou (dočasnou, frikční) demograficky determinovanou tvář české chudoby. Drtivou většinu pozorované chudoby představovaly přechodné fáze rodinného cyklu - na jeho počátku výchova dětí a za nepříznivých okolností i starobní důchod na jeho konci. Tak, jak stát, coby monopolní nabízející na trhu práce, výrazně omezoval možnost práce na částečný úvazek, prudce rostlo riziko chudoby s narozením dítěte. Na jedné straně se zvýšil počet

vyživovaných osob, na druhé straně klesl počet ekonomicky aktivních, neboť matky byly nuceny zůstat s dětmi doma. Úplná závislost v příjmech na paternalistickém státu během důchodu pak zvyšovala riziko chudoby, neboť výše důchodu byla řízena státní politikou, která se mimo jiné takto i mstila nepřátelům svého zřízení. O cyklickém charakteru staré chudoby se můžeme přesvědčit pohledem na tabulku 6, výrazněji je jev vidět na datech z mikrocensu 1988, se zvyšujícím se stářím prudce klesá podíl osob pod sociálním minimem, avšak v důchodovém věku opět prudce roste. Všimněme si, že míra chudoby je u věkové skupiny mladší 25 let desetkrát vyšší než u věkové skupiny čtyřicátníků a s nástupem do důchodu roste chudoba pětinasobně.

Tabulka 6: Podíl osob pod sociálním minimem dle věku přednosta (ČR, 80. léta, v %)

	Věková skupina								Celkem
	< 25	25 - 29	30 - 34	35 - 39	40 - 44	45 - 49	50 - 59	60 a více	
1980	25,3	12,4	6,5	3,6	2,4	1,5	2,2	3,1	5,9
1988	31,4	21,2	10,6	6,0	3,1	2,3	2,9	15,0	8,1

Zdroj: Mikrocensy (Hiršl 1992)

S ekonomickou transformací a příchodem tržních sil do všech sektorů ekonomiky pronikavě vzrostla důležitost trhu práce při determinaci chudoby, když již od roku 1990 se začíná objevovat chudoba nová. O stávajícím poměru staré a nové chudoby se vedou spory. Nová chudoba je na rozdíl od chudoby staré dlouhodobá (někdy dokonce trvalá), což potvrzují i data, když 31 % žadatelů o dávky sociální podpory, tedy chudých dle státní metodiky, je nezaměstnaných 6 měsíců až 2 roky a dalších 31 % žadatelů je nezaměstnaných 2 roky a více (Vavrečková a kol. 1999). Přesvědčení o nástupu nové chudoby potvrzuje i Večerník (2000) svými výsledky regresní analýzy determinant rozptylu rodinných příjmů na datech mikrocensů 1989 a 1996, které ukazují téměř mizející důležitost stáří přednosta a narůstající důležitost vzdělání a nemanuálních zaměstnání, tedy determinant se silným vztahem na trh práce. Přes tuto mizející důležitost není Večerník o úplném ústupu staré chudoby přesvědčen. Lze velmi těžko hledat přesnou hranici mezi starou a novou chudobou, nicméně dle mého soudu chudoba v České republice vykazuje téměř výhradně novou charakteristiku. Tento můj závěr podporují např. data Světové banky (World bank 2000b), jak si později ukážeme na grafu 11 (str. 66).

Druhé mé dělení chudoby v ČR vychází ze způsobu chápání chudoby. Stejně jako u chudoby staré a nové, i u chudoby relativní a absolutní neexistuje přesná dělicí linie.¹⁸ V původním konceptu (již zmíněný Rowntree) byla chudoba chápána jako absolutní, tedy jako subsistenční minimum umožňující pouhé přežití (1\$^{PPP} na den metrikou Světové banky).

Postupem času se však přesouvá chápání chudoby spíše k relativní deprivaci, pocházející již od A. Smitha a jeho pocitu hanby,¹⁹ kterému je vystaven anglický gentleman, který se objeví na veřejnosti bez košile a kožených bot. V této optice je chudý ten, jehož příjem mu neumožňuje si udržovat určitý životní standard ve společnosti obvyklý a který je tímto ze společnosti vyloučen (56 % průměrného příjmu metrikou Doc. Hiršla). Ze samotné definice vyplývá, že chudoba absolutní má s vývojem společnosti spíše klesající tendenci, kdežto chudoba relativní zůstává.

Třetí a poslední způsob dělení chudoby je na chudobu subjektivní a objektivní a je odvislý od metod jejího měření. Objektivní přístup zastává například naše Ministerstvo práce a sociálních věcí, neboť je pro praktickou politiku jediný použitelný. Je založen na myšlence, že o úrovni životního minima, sociální deprivace a tedy statusu chudého je možno rozhodnout osvícensky shora tj. na úrovni expertů. Vedle toho existuje přístup subjektivní, reprezentovaný především holandsko-vlámskou ekonometrickou školou který vychází z přesvědčení, že o pocitu chudoby je schopen nejlépe rozhodnout samotný jedinec.

V České republice se v zásadě používají čtyři druhy metodiky měření chudoby různě kombinující druhý a třetí způsob dělení. První je oficiální státní metodika Ministerstva práce a sociálních věcí, hranice zákonné chudoby. Jde o metodiku objektivní, kdy hranice chudoby je určována shora a o metodiku převážně absolutní s určitými relativními vlastnostmi. Je odvislá od zákona o životním minimu, který určuje oficiální hranici životního minima skládajícího se ze dvou složek, složky výdajů na osobní spotřeby a složky výdajů na společnou domácnost. Výše těchto složek je valorizována s vývojem cenové hladiny. Absolutní charakter této chudoby je dán hranicí životního minima, její částečná relativita ale vychází ze způsobu určení této hranice, jež sice není přímo dána procentuálním podílem ve vztahu například k průměrnému příjmu, nicméně je celkovým stupněm ekonomické vyspělosti společnosti a tedy i jejího chápání úrovně minimálně snesitelné životní úrovně do značné míry determinována. U této metodiky existují dva zásadní problémy. Jednak jsou sociální dávky nárokové, tedy při jejich vydávání se jen formálně kontroluje úroveň příjmu žadatele, ale již nikoli jeho aktivita směřující k vybědnutí z tíživé situace. Sociální dávky jsou tedy demotivační, podporují pasivní přístup žadatelů a jejich smíření se situací (60 % žadatelů pobírá dávky déle než 1 rok). Podporují tedy i dlouhodobý stav chudoby včetně její budoucí generační reprodukce. Nevhodností takto nastavené sociální sítě si je ministerstvo již delší dobu vědomo. Druhým

¹⁸ Na politických trzích bývá absolutní pojetí chudoby spojováno se stranami pravice, kdežto relativní pojetí se stranami levice.

¹⁹ Adam Smith operuje v Bohatství národů s výrazem „shame“.

metodickým nedostatkem je nastavení elasticity úspor z rozsahu při počítání úrovně životního minima pro různé velikosti a složení rodin. Zákonem byla přijata velmi strmá elasticita 0,9 nepředpokládající téměř žádné úspory z rozsahu. To je v přímém rozporu s metodikou obvyklou ve vyspělých západoevropských zemích, ke kterým dle našich charakteristik chudoby patříme. Tam bývá implicitní škála mnohem plošší s předpokladem vyšších úspor z rozsahu. Například výdaje na nájemné zde tvoří vyšší podíl celkových výdajů domácnosti, než je tomu u nás. Dále je to v přímém rozporu i se subjektivním chápáním lidí. „Pro autory životního minima jsou domácnosti spíše agregáty jednotlivých členů, jejichž společně sdílené výdaje jsou nízké. Lidé sami vidí své domácnosti jako hospodařící jednotky a zdůrazňují spíše společné náklady“ (Večerník 1999b:16).

Druhou metodikou užívanou v ČR je hranice chudoby dle Evropské unie, která chápe chudobu jako objektivní, určenou shora, a relativní, vztaženou k vyspělosti celé společnosti. Nejde však o oficiální určení chudoby dané orgány Evropské unie nýbrž o neoficiální nejběžněji používanou metodiku. Za chudou je považována rodina s příjmem nižším než 50 % mediánového příjmu na spotřební jednotku, metodika je tak srovnatelná s Hiršlovým sociálním minimem na úrovni 52 % průměrného příjmu (viz dále). Elasticita úspor z rozsahu je u dospělých počítána jako 0,7 a u dětí 0,5, tedy podstatně méně, než je tomu v případě naší oficiální hranice chudoby.

Třetí metodikou je hranice subjektivní chudoby SPL²⁰, rozpracovaná, jak již bylo zmíněno, především holandsko-vlámskou školou. Odmítá jak experty určenou hranici chudoby tak i samotný koncept úspor z rozsahu. Podle ní mají sami lidé rozhodovat o svých potřebách a tedy i jejich nedostatku (chudobě). U SPL jde o chudobu absolutní, určenou na základě výpovědi samotných domácností. Cílem průzkumů je odhadnout takovou minimální úroveň příjmu, která zajišťuje slušné živobytí. Holandsko-vlámská škola je poměrně heterogenní, užívá množství různě formulovaných dotazníkových šetření. Postupem času se ale pro mezinárodní komparaci nejvíce rozšířila otázka: „Jaký je minimální příjem, s nímž může Vaše rodina za současných podmínek vyjít?“ Je jasné, že čím je vyšší skutečný příjem rodiny, tím je vyšší i úroveň příjmu, kterou tato rodina považuje za minimálně snesitelnou. Aby se předešlo takovému nadhodnocení odhadu minimálního příjmu, za minimální se bere úroveň těch rodin, které odhadly snesitelné minimum přesně na úrovni svého skutečného příjmu a které tedy de facto chudobu přímo prožívají. Takto pojatá chudoba silně souvisí s životním cyklem, u nás se zdá být poměrně nestabilní (viz tabulka 10, str. 51).

²⁰ SPL – subjective poverty line

Do poslední metodiky řadíme různé české průzkumy (viz dále) sledující subjektivní chudobu. Jsou velmi blízké SPL, v sociologických průzkumech však používají odlišné dotazy, které způsobují jejich nemožnost mezinárodního srovnání a které zohledňují spíše chudobu relativní. Budeme ji označovat jako skupinu výzkumů pocíťované chudoby (VPCH). Takto popisovaná chudoba je relativní, odvislá od sociálního okolí respondentů i od stavu a očekávání dynamiky budoucího vývoje. Ukazuje se, že takováto chudoba s životním cyklem spíše nesouvisí a je v čase poměrně stabilní.

Data pro sledování vývoje chudoby a nerovnosti v České republice jsou v zásadě shromažďována trojím způsobem. Prvním a nejspolehlivějším zdrojem jsou mikrocensy, prováděné nepřetržitě od roku 1958. Do roku 1989 se tak dělo pravidelně každých 3 – 5 let na poměrně velkých náhodných a reprezentativních vzorcích populace, například mikrocensus 1989 pokrýval 69 912 (tj. 2 %) domácností. Během transformace proběhly pouze dva mikrocensy v letech 1992 a 1996, tentokrát již na vzorku podstatně menším, v roce 1992 to bylo jen 16 234 (tj. 0,5 %) domácností. Vedle mikrocensů probíhají od stejné doby průzkumy Rodinných účtů, což je trvalý menší soubor okolo 0,1 % domácností reprezentujících průřez populace (tj. dělníky, zaměstnance a pod., po roce 1989 i samostatně výdělečně činné). Obě tyto analýzy provádí Český (dříve Federální a ještě dříve Státní) statistický úřad. Posledním zdrojem dat jsou pak průzkumy Ekonomická očekávání a postoje (EOP). Jde o zvláštní sociologické šetření metodologicky řízené Sociologickým ústavem Akademie věd pod vedením Doc. Večerníka a prováděné Střediskem empirických výzkumů STEM vždy na vzorku zhruba 1200 dospělých osob.

4.1.2 Objektivně-relativní chudoba v centrálně plánované ekonomice

Empirická evidence z období reálného socialismu je logicky velmi omezená. Reálný socialismus totiž směřoval ke světlým zítřkům a ideologie oficiálně zaručovala dobrý životní standard všem skupinám obyvatelstva. Chudoba se tak ocitla na indexu, a proto i její zkoumání se stalo postupem času téměř ilegální činností. Jediným zdrojem dat se tak staly analýzy provedené heroickým výkonem týmu vedeným Doc. Miroslavem Hiršlem, jež se strategicky skryly za mimikry analýzy „skupin obyvatelstva s omezenou možností spotřeby“.²¹ Jejich ojedinělá řada vycházela z dat mikrocensů a byla publikována navzdory režimu obvykle v nákladu 300 výtisků. Hiršl pojímá chudobu jako relativní (vztaženou k určitému standardu) a objektivní (danou experty) a používá konceptu životního minima.

²¹ Pro úplnost ještě dodejme, že na Slovensku proběhly i pokusy dvou týmů kolem Jozefa Kučeráka a Martina Bútory.

Životním minimem obvykle „rozumíme takový souhrn statků a služeb, který umožňuje základní spotřební jednotce... uspokojovat potřeby v míře uznané společností v daném časovém období za minimálně nezbytné pro udržení přiměřené úrovně spotřeby a zapojení do normálního života společnosti“ (Hiršl 1992:10). Hiršl operuje s životním minimem dvojího druhu, existenčním a sociálním. Existenční minimum představuje úroveň výdajů určených na pokrytí nejzákladnějších potřeb k zajištění pouhého fyzického přežití. Osoby s nižším příjmem existenciálně strádají a žijí v bídě. Sociální minimum je na úrovni vyšší a zaručuje pokrytí (při minimálních nákladech) potřeb, jež jsou nezbytně nutné k minimální společensky přijatelné životní úrovni na daném stupni rozvoje. Osoby pod touto úrovní jsou sociálně deprimované a tedy chudé. Je nabíledni, že takovéto relativní vymezení životních minim není v čase stálé, nýbrž se proměňuje s postupným vývojem společnosti a tedy i s vývojem úrovně sociální deprivace.

Na základě dat z mikrocensu pro rok 1970 se hodnota sociálního minima středně těžce pracujícího dělníka pohybovala na úrovni 56 % průměrného příjmu. Vedle toho úplná rodina s jedním příjmem a přídavky na děti zajišťovala 57-61 % průměrných potřeb na spotřební jednotku. Dále se ukázalo, že výdaje nezbytně nutné k zajištění minimální společensky přijatelné životní úrovně odpovídaly rodině se zhruba 55-56 % průměrného hrubého ročního příjmu na spotřební jednotku. Proto byla hranice sociálního minima určena na úrovni 56 % průměrného příjmu, což je shodou okolností velmi blízko neoficiální hranici chudoby EU. Hranice existenčního minima pak byla Hiršlem stanovena na 42 % průměrného příjmu, což představovalo $\frac{3}{4}$ sociálního minima či také sazbu minimálního důchodu jako jediného zdroje příjmu osaměle žijícího důchodce na počátku 70. let.

Vývoj chudoby měřené existenčním minimem (tabulka 7) naznačuje trvale sestupný trend během celého námi sledovaného období. Její v Evropě nezvykle nízká úroveň ukazuje na (v této oblasti) úspěšný paternalistický stát, který svou sociální síť v čase ještě zlepšoval avšak nikoli k úplné dokonalosti, neboť podle platného sociálního zákonodárství se pod tuto úroveň neměl dostat vůbec nikdo. Pokud bychom chudobu teritoriálně rozlišili, pak by ČR díky své relativně vyšší hospodářské vyspělosti vykazovala úroveň ještě nižší, která na konci 80. let sotva přesahovala 0,5 %. Nízká čísla by nás však neměla probouzet k jásotu, neboť platí, že „tak dlouho jsme si dávali pozor, aby nikdo nezbohatl, až jsme všichni zchudli“ (Možný, Mareš 1995:1).

Co se týče charakteru vysledované chudoby, jednalo se téměř výhradně o chudobu dočasnou, tedy cyklickou, odvislou od stádia životního cyklu, což potvrzuje Hiršlův postřeh, že pouze 10 % chudých dle mikrocensu 1980 bylo chudých i dle mikrocensu 1985. Nejvíce

ohroženy chudobou jsou rodiny s dětmi a jen jedním ekonomicky aktivním (tj. především tam, kde je žena dočasně na mateřské dovolené).

Vývoj podílu obyvatelstva pod sociálním minimem vykazuje kolísavý průběh s pevným jádrem. Na konci 50. let postihovala chudoba 1/10 populace, na konci 60. let mírně vzrostla a od té doby již vykazovala trvale sestupný charakter, když se koncem 80. let pohybovala mírně přes 7 %, což odpovídá 1,1 miliónu osob. Nikoli překvapivě se ukazuje, že chudoba dětí byla obvykle častější než chudoba celé populace.

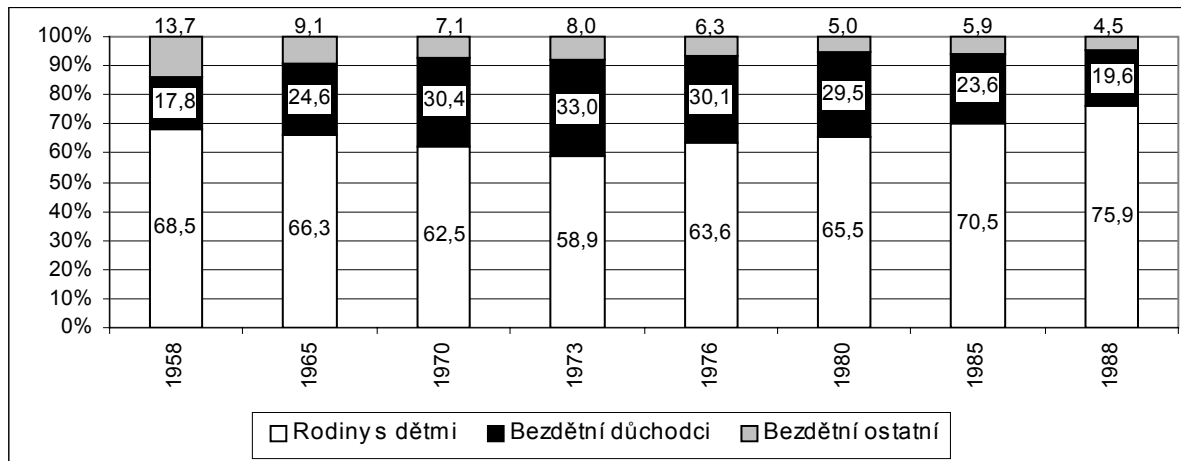
Tabulka 7: Vývoj podílu populace pod existenčním a sociálním minimem v ČSSR (v %)

	1958	1965	1970	1976	1980	1985	1988
Existenční minimum							
Domácnosti	5,5	3,4	2,4	2,3	1,1	1,0	0,7
Osoby	5,5	2,6	2,2	2,0	0,9	0,9	0,8
Děti	5,7	2,5	2,8	2,2	1,1	1,3	1,2
Sociální minimum							
Domácnosti	10,9	10,0	12,3	11,7	9,5	7,7	7,3
Osoby	10,9	9,1	10,6	10,1	8,2	6,8	7,1
Děti	11,7	10,3	12,0	11,4	9,3	8,3	9,4

Zdroj: Mikrocensy (Hiršl 1992)

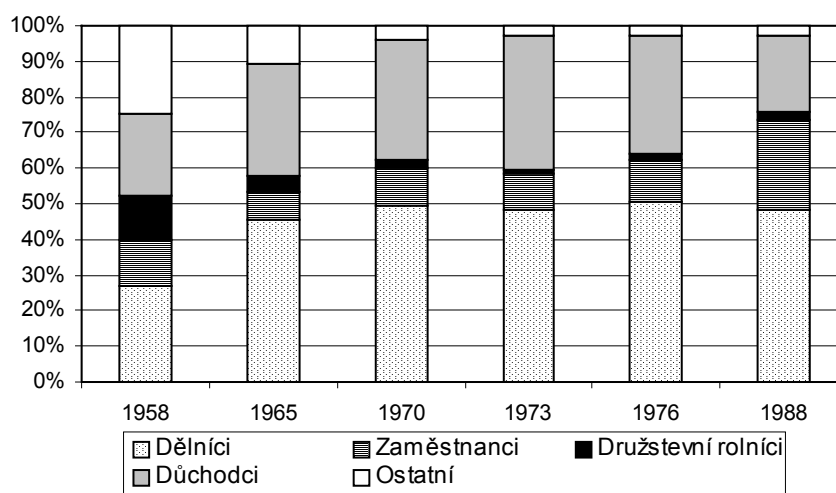
Ukázali jsme si, jak intenzivní byla chudoba v centrálně plánované ekonomice. Zcela bez zajímavosti není ani její struktura. Graf 6 dělí chudé pod hranici sociálního minima dle složení rodiny. Stabilně největší podíl mezi chudými mají rodiny s dětmi a ekonomicky aktivním přednostou. Tento podíl navíc od počátku 70. let trvale rostl, až se na konci 80. let pohyboval na úrovni $\frac{3}{4}$. Další poměrně nestabilní nicméně výraznou skupinou chudých jsou důchodci, jejich podíl činil na konci 60. let $\frac{1}{5}$, poté postupem času vzrostl až na $\frac{1}{3}$ v polovině 70. let a do konce 80. let opět poklesl na $\frac{1}{5}$. Toto členění opět podporuje naše přesvědčení o cyklickém charakteru reálně-socialistické chudoby, neboť stabilně více než 9/10 chudých představovala dvě stadia životního cyklu – rodičovství a stáří.

Graf 6: Struktura osob pod sociálním minimem v ČSSR dle složení rodiny (v %)

Zdroj: Mikrocensy (Hiršl 1992)

K zajímavým závěrům dojdeme při pohledu na strukturu chudoby dle sociálních skupin (graf 7). Na přelomu 50. a 60. let vzrostl podíl rodin s předností dělnické profese z $\frac{1}{4}$ až téměř na $\frac{1}{2}$, kde se až na malé výjimky držel po celý zbytek sledovaného období až do konce 80. let. Druhou nejvýznamnější složkou jsou nepracující důchodci, jejichž podíl postupně s výkyvy narůstal, během 80. let ale mírně poklesl a byl předčen podílem chudých z rodin s předností zaměstnancem. Tento vývoj byl způsoben jak poklesem výskytu chudoby u důchodců při zachování jejich relativního podílu na populaci, tak poměrně výrazným tabulkovým přechodem řady dělnických profesí do profesí zaměstnaneckých, což mělo za důsledek zvýšení výskytu chudoby právě u rodin s těmito přednosty. Tak, jak klesal podíl v populaci rodin s předností družstevním rolníkem (na konci 80. let šlo již jen o 1 % (ČR) a 3 % (SR) populace), klesal i jejich relativní podíl mezi osobami pod sociálním minimem. Jde o výrazný přesun chudoby, neboť ještě koncem 50. let tvořily tyto rodiny v ČR $\frac{1}{3}$ a v SR dokonce $\frac{1}{2}$ chudých.

Graf 7: *Struktura osob pod sociálním minimem v ČSSR dle sociální skupiny (v %)*

Zdroj: Mikrocensy (Hiršl 1992)

Posledním naším pohledem na sociální chudobu za časů centrálně plánované ekonomiky bude její teritoriální členění (tabulka 8). Pohlédneme-li na republikové rozdělení, pak si nelze nevšimnout rychlejšího poklesu podílu osob pod sociálním minimem na Slovensku, čímž se míry chudoby relativně přiblížily. Na počátku 70. let se vyskytovala chudoba na Slovensku téměř dvojnásobně častěji než v ČR, na konci 80. let byla slovenská míra chudoby jen 1,5 krát vyšší. Budeme-li se věnovat krajovému členění ČR, pak konstatujeme, že po celou dobu nedocházelo k výrazným teritoriálním rozdílům v míře chudoby, tedy nepozorujeme v ČR krajové kapsy chudoby, a že po celé sledované období tato chudoba klesala. Na konci 80. let vykazoval nejnížší chudobu Středočeský kraj a nejvyšší kraj Severočeský, který také zaznamenal její relativně nejpomalejší pokles.

Tabulka 8: *Podíl osob pod sociálním minimem dle regionů (v %)*

	1970	1976	1980	1988
ČR celkem	8,46	8,46	6,70	6,06
SR celkem	15,74	13,56	10,98	9,02
Praha	8,61	8,17	7,35	6,40
Středočeský kraj	8,96	8,69	7,02	4,99
Severočeský kraj	8,24	8,27	6,35	6,84
Západočeský kraj	8,38	8,13	6,88	6,10
Jihočeský kraj	7,33	8,06	6,59	5,68
Východočeský kraj	8,54	8,70	6,35	5,78
Severomoravský kraj	8,28	8,22	6,35	5,79
Jihomoravský kraj	8,73	8,70	6,87	6,54

Zdroj: Mikrocensy (Hiršl 1992)

4.1.3 Chudoba v transformující se české ekonomice

V předminulém oddíle jsme si již popsali čtyři druhy metodiky sledování chudoby používané v České republice, jež jsme si rozdělili podle subjektivně-objektivního a absolutně-relativního kritéria. Ukázali jsme si také, které z nich jsou svým charakterem vhodné

výhradně pro domácí komparaci a které díky své metodice umožňují komparaci mezinárodní. Obrázek 3 shrnuje toto členění graficky. Na následujících stranách je pak předložena autorova verbální analýza dat získaných z dostupné literatury zastupujících všechny čtyři druhy použitých metodik. Ukážeme si na ní, že rozsah chudoby je zcela dán způsobem, jak ji chápeme, zkoumáme a jak se na ni ptáme.

Obrázek 3: Typy chudoby v tranzitivní České republice

	Objektivní	Subjektivní	
	↓	↓	↗ Mezinárodní
Relativní →	hranice chudoby EU	výzkumy počítované chudoby	
Absolutní →	životní minimum	hranice subjektivní chudoby	
			↘ Domácí

Tabulka 9 předkládá na datech z mikrocensů přehled vývoje objektivní chudoby v období transformace. Poslední mikrocensové šetření je bohužel k dispozici jen z roku 1996, nemáme tedy přesnou představu o vlivu druhé pětiletky transformace na chudobu. Vývoj chudoby dle zákonné hranice životního minima se liší, sledujeme-li domácnosti či jednotlivé osoby. Podíl chudých domácností klesl jako celek, podstatně se ale proměnila jeho struktura. Narostl podíl chudých mezi rodinami s dětmi, zakolísal podíl chudých mezi neúplnými rodinami, prudce poklesl podíl chudých mezi jednočlennými domácnostmi. Zákonná chudoba měřená dle osob zůstala jako celek přibližně na stejné úrovni, v české společnosti je stabilně okolo 3 % chudých obyvatel. Rozdíl míry chudoby u rodin s dětmi a neúplných rodin mezi měřeními podle domácností a podle osob je způsoben tím, že jde o rodiny s větším počtem členů a proto % podíl osob z těchto rodin na populaci je vyšší.

Jiný obrázek nám ale přináší relativní hranice chudoby dle EU. Obecně je celková míra relativní chudoby domácností vyšší než míra jejich absolutní chudoby. Téměř dvakrát vyšší je míra chudoby u neúplných rodin, čtyřnásobná je pak míra chudoby u jednočlenných domácností. Tyto několikařádové rozdíly jsou způsobeny převážně tím, jak valorizace absolutního životního minima zaostává za růstem mediánového příjmu. Obě měřítka objektivní chudoby nám pak společně umožňují najít pomyslné vítěze a poražené v transformaci. Jakkoli se můžeme přít o intenzitu těchto jevů, shodneme se, že jednoznačně si polepšily jednočlenné domácnosti (singles), jednoznačně si pohoršily rodiny s dětmi a že částečně si pohoršily neúplné rodiny.

Tabulka 9: Vývoj objektivní chudoby během transformace (v % populace)

Typ rodiny	Zákonná hranice ŽM			Hranice chudoby EU		
	1988	1992	1996	1988	1992	1996
Domácnosti						
Rodina s dětmi	1,1	3,2	2,7	0,7	2,0	6,3
Neúplná rodina	8,1	10,2	8,3	5,0	7,5	16,4
Jednočlenná domácnost	13,5	1,4	1,0	19,9	2,6	3,9
Ostatní	1,8	0,9	0,3	3,0	1,1	0,7
Celkem	4,5	2,7	2,1	6,1	2,3	5,0
Osoby						
Rodina s dětmi	1,1	3,6	3,2	0,7	2,1	7,0
Neúplná rodina	8,6	11,3	9,3	4,8	8,1	17,5
Jednočlenná domácnost	13,5	1,4	1,0	19,9	2,6	3,9
Ostatní	1,6	0,9	0,3	2,6	1,1	0,7
Celkem	2,7	3,3	2,7	3,1	2,4	5,9

Zdroj: Mikrocensy (Večerník 1999b)

Proveďme si nyní mezinárodní komparaci srovnatelných měřítek (viz tabulka 10), hranice chudoby EU jako chudoby objektivně-relativní a subjektivního pocitu chudoby SPL jako chudoby subjektivně-absolutní. Tabulka dokazuje náš předpoklad, že subjektivní chudoba je tradičně vyšší než objektivní, což přímo vychází ze způsobu jejich určování. Zatímco chudoba objektivní je dána shora na úrovni ať už absolutní či relativní hranice a navíc bývají tlaky na její minimalizaci, chudoba subjektivní je převážně dána relativní vyspělostí společnosti, přičemž lidé mívají tendenci se litovat a svůj pocit nespokojenosti nadsazují. Přes zřetelný nárůst absolutní chudoby je u nás její míra nižší než v Belgii, zemi s nejnižší mírou chudoby ze sledovaných západoevropských zemí, a mnohonásobně nižší než v nejchudších státech Evropské unie – Irsku a Řecku. Zde odhalujeme zásadní problém české subjektivně pocíťované chudoby. Česká republika teritoriálně těží ze sousedství s Německem, naše ekonomika je na německou silně vázána a jí také do značné míry tažena. Na druhou stranu je ale sousedství s Německem a Rakouskem pro nás nevýhodou, protože podstatně zvyšuje laťku, se kterou se subjektivně měříme.²² Dá se očekávat, že byli-li bychom obklopeni zeměmi Evropské unie s nižší životní úrovní, snížila by se subjektivně pocíťovaná chudoba. K určitému zkreslení dochází při srovnání dat z poměrně vzdálených časových období. V případě Irsku totiž bezprecedentní růst minulé dekády míru chudoby podstatně snížil, nicméně řádový obrázek je dostatečný. U SPL hranice si všimněme její poměrné nestability v České republice, zde se řadíme mezi průměr zemí Evropské unie se čtvrtinovou až třetinovou relativní chudobou. Povšimněme si Řecka, kde se chudou cítí téměř polovina populace.

Tabulka 10: Vývoj mezinárodně srovnatelných měřítek chudoby (v % populace)

Země	Rok	EU	SPL
Belgie	1985	6,1	24,9
Nizozemí	1986	7,2	15,9
Lucembursko	1986	7,6	12,5
Irsko	1987	17,2	31,6
Řecko	1988	19,9	42,0
Česká republika	1990	2,6	25,3
	1993	2,3	26,9
	1994	2,2	32,8
	1996	3,9	28,2

Zdroj: Země EU - Deleeck a Van den Bosch 1992, ČR – Večerník 1999b, EOP

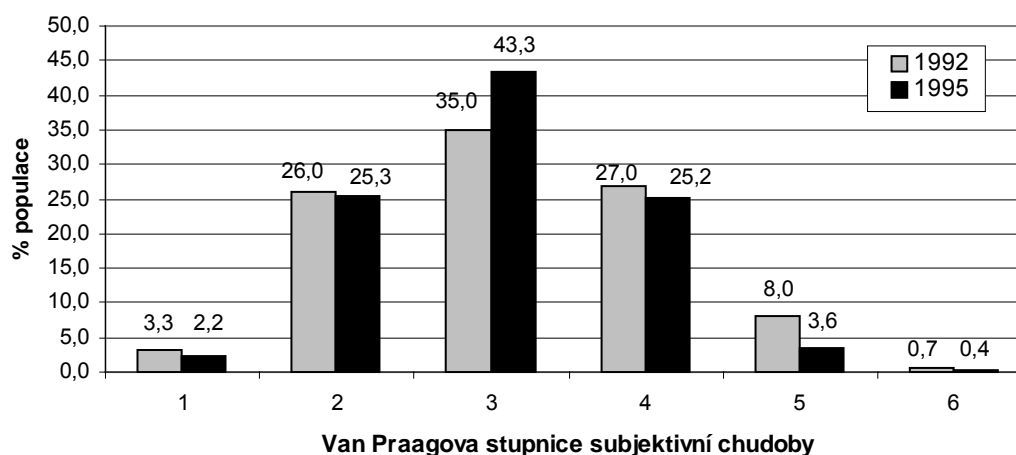
Další pohled na subjektivně-absolutní chudobu v České republice přináší Vavrečková a kol. (1999), která přejímá Van Praagův způsob měření subjektivní chudoby, kdy se respondenti ztotožňují s šestistupňovou verbální škálou popisující úroveň jejich příjmu a schopnost s ní vystačit.²³ Van Praag zde určuje hranici sociálního minima mezi 2. a 3. stupněm škály a hranici existenčního minima mezi 3. a 4. stupněm. Graf 8 ukazuje, jak mezi lety 1992 a 1995 zešpičatěla distribuce odpovědí. Mírně se snížil podíl respondentů s dostatečným příjmem (1. a 2. stupeň), mírně klesl podíl zcela odkázaných na pomoc druhých, podstatně klesl podíl respondentů ztotožňujících se s 5. stupněm subjektivní životní úrovně. Dramaticky ale narostl podíl 3. stupně, došlo tedy k přesunu na jedné straně od nepocitované chudoby a na druhé straně od existenční chudoby směrem k chudobě sociální. Tou myslíme stav, kdy se respondenti cítí do určité míry vyřazení z plnohodnotné účasti ve společnosti z důvodu výše svého příjmu, nicméně ale ještě nepocitují existenční starosti s přežitím.

²² Teorie psychologie říká, že lidský mozek emočně nereaguje na absolutní úroveň podnětů, nýbrž reaguje na relativní změnu. Navíc si snižujeme radost ze života srovnáváním se se zeměmi vyspělejšími a nikoli s méně vyspělými.

²³ Upravená česká verze Van Praagovy škály zní:

1. stupeň životní úrovně (nejvyšší) – příjem nám stačí na všechno, nijak se neomezujeme,
2. stupeň životní úrovně – příjem nám stačí na všechno, ale hospodaříme šetrně,
3. stupeň životní úrovně – příjem nám stačí na základní potřeby, musíme velmi šetřit, abychom si mohli koupit nákladnější věci,
4. stupeň životní úrovně – příjem stačí pouze na levné potraviny, ošacení a bydlení, nákladnější věci a služby si nemůžeme dovolit,
5. stupeň životní úrovně – příjem sotva stačí na nejlevnější potraviny a další nejzákladnější potřeby, někdy musíme využívat pomoc a půjčky od příbuzných a známých,
6. stupeň životní úrovně (nejnižší) – příjem je tak malý, že naše domácnost je odkázána na soustavnou pomoc druhých a sociální pomoc obce, státu.

Graf 8: Vývoj subjektivní chudoby v ČR dle Van Praagovy metodiky (1992, 1995)

Zdroj: Rodinné účty (Vavrečková, Zika 1997)

Struktura subjektivní chudoby z roku 1995 přináší (tabulka 11) nikoli překvapivé závěry. Do nejvyšší životní úrovně se nejčastěji zařazují podnikatelé, kteří zároveň nejméně často pocítují sociální či existenční tíseň. Sociální tíseň nejčastěji pocítují zemědělci a dělníci (52,8 % resp. 50,8 %) a existenční tíseň pak zaměstnanci dělnických profesí. Vavrečková pak ještě dále ukazuje (1999), že platí nepřímá úměra čím vyšší kvalifikace, tím nižší subjektivní pocit chudoby. Tento jev je způsoben dvojím vlivem, jednak objektivně lidé s vyšším vzděláním povětšinou disponují vyššími příjmy, se kterými žijí na vyšší úrovni, jednak také tito lidé lépe s příjmem nakládají a snáze se smiřují s jeho nižší úrovní. Můžeme tedy říci, že jsou tedy lepšími utilitními mašinami.

Tabulka 11: Struktura subjektivní chudoba v ČR dle Van Praagovy metodiky (1995)

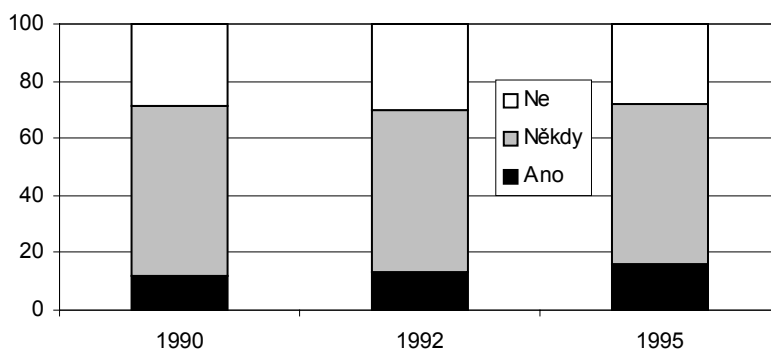
	stupeň životní úrovně					
	1	2	3	4	5	6
	nejvyšší	soc. minimum		ex. minimum		nejnižší
zaměstnanci	2,4	31,3	44,6	19,3	2,4	0,0
podnikatelé	6,3	45,7	34,6	10,8	2,6	0,0
dělníci	2,0	19,1	50,8	24,1	3,6	0,4
zemědělci	1,0	24,5	52,8	19,0	2,1	0,6

Zdroj: Rodinné účty (Vavrečková, Zika 1997)

Přejdeme nyní k poslednímu, čtvrtému, způsobu zkoumání české chudoby, který jsme si označili jako výzkumy pocítované chudoby. Jedná se o doplňkové sociologické průzkumy prováděné v rodinách podávajících pravidelně přehled struktury svých příjmů a výdajů ČSÚ pro jeho Rodinné účty. Tímto je zkoumána chudoba subjektivně-relativní, založená na subjektivním pocitu chudoby respondentů vycházejícího z relativní situace ve společnosti. Na otázku „Máte pocit, že jste chudá rodina, resp. považujete svoji rodinu za chudou?“ vybírají respondenti odpovědi z třístupňové škály **ano** – považují ji stále za chudou, **někdy** – považují ji za chudou, pouze v některých situacích ji nepovažují za chudou, **ne** – vůbec ji nepovažují za

chudou. Graf 9 přináší vývoj subjektivně pociťované chudoby v České republice v období mezi lety 1990 až 1995. Trvale převažuje nadpoloviční většinou střední stupeň, kdy je chudoba pociťována jen někdy a jen v některých situacích. Nicméně během let tento podíl mírně poklesl, stejně jako podíl rodin, které chudobu v rodině vůbec nepociťují, přičemž vzrostl z 12 % na 16,4 % podíl rodin chudobu trvale pociťujících.

Graf 9: Máte pocit, že jste chudá rodina, resp. považujete svoji rodinu za chudou?

Zdroj: Rodinné účty (Vavrečková, Zíka 1997)

Podíváme-li se na strukturu takto námi definované subjektivně pociťované chudoby dle profesního zařazení přednosty rodiny (tabulka 12), opět jako u hranice subjektivní chudoby vlámské školy pociťují chudobu nejméně podnikatelé a nejčastěji zaměstnanci, dělníci a zemědělci. Členění respondentů dle složení rodiny ukazuje, že mnohem více než průměr populace pociťují chudobu rodiny důchodců, rodiny s dětmi, ale zdaleka nejčastěji neúplné rodiny (což jsou ponejvíce matky samoživitelky).

Tabulka 12: Subjektivně pociťovaná chudoba dle sociálních skupin (1995)

	Ano	Někdy	Ne
zaměstnanci	15	52,2	32,8
podnikatelé	8,6	44,4	47
dělníci	14,6	61,8	23,6
zemědělci	13,4	59,3	27,3
důchodci	26,1	56,1	17,8
neúplné rodiny	37,6	53,2	9,2
rodiny s 5 a více členy	16,7	64,3	19
rodiny do 29 let s jedním příjmem a dětmi	20,2	62,6	17,2

Zdroj: Rodinné účty (Vavrečková, Zíka 1997)

Z hlediska životních situací lidé nejčastěji pociťují chudobu během dovolených, a to nemožností spořit či pořizovat si statky související s trávením volného času. Ukazuje se také, že subjektivně pociťovaná chudoba má v ČR cyklický charakter, když podprůměrně pociťuje chudobu mladá generace do 29 let (13 %) a střední generace (14 %), nadprůměrně pak generace důchodců, u přednostů mezi 60 a 65 lety jde o 25,7 % rodin, u přednostů starších pak mírně klesá na 24 %. Zvláštním případem jsou pak mladé rodiny, které se nejčastěji cítí i necítí chudé. Regionálně se lidé nejvíce cítí chudými ve středních a severních Čechách a

nejméně v Čechách jižních. Velmi zajímavé je srovnání situace v Praze a v malých městech. Podnikatelé a neúplné rodiny se častěji než v Praze cítí chudými v obcích pod 5 tisíc obyvatel, naopak důchodci se častěji cítí chudými v Praze než v malých městech. Mladé rodiny se dramaticky častěji cítí chudé v Praze (42,9 %) než v malých městech (19,4 %), ke stejným závěrům docházejí vícečlenné rodiny (28,6 % proti 14,8 %).

4.1.4 Nerovnost

V kapitole 2 jsme si popsali vliv nerovnosti na úroveň blahobytu a chudoby. Tabulka 13 přináší velmi obdobný vývoj příjmové nerovnosti měřené jak Giniho koeficientem (důraz na dění uprostřed distribuce) tak percentilovým podílem (důraz na chování chvostů distribuce). Počátkem 60. let došlo k mírnému poklesu příjmové nerovnosti následovanému opětovným růstem na původní úroveň, která se pak od 70. let až do konce centrálně plánované ekonomiky stabilně držela a měla obdobný charakter jako nerovnost severovýchodních rovnostářských států typu Švédska či Dánska. Mírně cyklický vývoj ukazuje percentilový podíl, jak se horní a dolní vrstvy přibližovaly a vzdalovaly průměru. K výrazné změně došlo s nástupem transformačního procesu, který uvolnil mzdovou nivelizaci řízenou centrem a způsobil nárůst důležitosti příjmů jiných než ze závislé činnosti. Logicky tak dochází k růstu Gini koeficientu i percentilového podílu, a to až na úroveň nerovnosti obvyklé v Německu, coby zemi se středním stupněm nerovnosti v Evropě. Ukazuje se, že vzdálenost dolních příjmových vrstev od průměru zůstává, nicméně vzdálenost horních příjmových vrstev se zvyšuje, čímž si pohoršují střední vrstvy a stávají se tak relativními poraženými transformace ekonomiky.

Tabulka 13: Vývoj relativní nerovnosti (hrubé měsíční příjmy)

	1959	1961	1963	1966	1968	1970	1973	1975	1977	1979	1981	1983	1985	1987	1988	1992	1996
Gini	0,196	0,191	0,185	0,187	0,194	0,198	0,197	0,195	0,195	0,196	0,197	0,198	0,198	0,198	0,2	0,23	0,26
P90 / P10	2,43	2,37	2,30	2,33	2,35	2,46	2,49	2,36	2,39	2,46	2,43	2,51	2,44	2,43	2,43	2,51	2,91

Zdroj: Mikrocensy (1959-87 data appendix Atkinson, Micklewright 1992, 1988-1996 Večerník 1999a)

Obdobný obrázek o vývoji přináší i distribuce decilových podílů (viz tabulka 14). Obrázek o vývoji bychom mohli shrnout v jedné větě, a to: pozice vyšší střední vrstvy zůstává, horní vrstva se ostatním vzdaluje, střední vrstva relativně klesá a dolní si polepšuje. Na počátku 60. let klesly podíly čtyř nejvyšších decilů a shodně vzrostly podíly decilů dolních s tím, že nejvyšší nárůst lze pozorovat u decilu nejnižšího, prvního. Během následujících let podíly dolních tří decilů mírně posilovaly, střední decily spíše stagnovaly a horní decily shodně klesaly. Po celou dobu centrálně plánované ekonomiky až do konce 80. let se tedy distribuce zhušťovala směrem k nižším příjmům, čímž společnost relativně chudla. Během transformace pak došlo k dvojímu vývoji. Poměrně prudce se odpoutal nejvyšší desátý decil,

jak se odpoutaly platy podnikatelské a manažerské zhusta tažené zahraničními firmami. Současně poklesl podíl prvních pěti decilů a stagnovala střední vrstva. Dolní a horní vrstvy si tudíž transformací polepšily, střední vrstva jak již řečeno relativně tratila. Viděli jsme, že nerovnost měřená Gini koeficientem a percentilovým podílem podstatně narostla, decilové podíly nám však ukazují, že za tímto růstem stojí především desátý decil. K obdobnému závěru dospěl i Večerník (2000), který navíc analyzuje i reálný růst příjmů v jednotlivých decilech. Měřeno příjmem na hlavu, mezi lety 1988 a 1996 si reálně polepšil pouze nejvyšší decil, měřeno však příjmem na domácnost, polepšily si shodně decil nejnižší i nejvyšší. Jak si zargumentujeme dále, je měření příjmem na domácnost pro naši ekonomiku adekvátnější, proto se s Večerníkem shodujeme v identifikaci vítězů (horní a dolní vrstvy) i poražených (střední vrstvy) ekonomické transformace.

Tabulka 14: Vývoj nerovnosti měřené decilovými podíly (roční hrubé příjmy na hlavu)

Decil	1958	1965	1970	1973	1976	1980	1985	1988	1992	1996
1	2,9	4,1	4,3	4,6	4,8	5,0	4,9	5,3	4,9	4,3
2	5,3	6,0	6,0	6,3	6,4	6,4	6,7	6,6	6,4	5,9
3	6,6	7,0	7,1	7,3	7,3	7,3	7,5	7,4	7,3	6,8
4	7,6	8,0	8,1	8,2	8,1	8,1	8,3	8,1	7,9	7,6
5	8,7	9,0	9,0	9,0	8,9	8,9	8,9	8,8	8,6	8,3
6	9,8	10,0	9,8	9,9	9,8	9,7	9,7	9,6	9,2	9,1
7	11,1	11,0	10,8	10,8	10,8	10,6	10,6	10,5	10,1	10,1
8	12,7	12,3	12,1	12,0	12,0	11,9	11,8	11,7	11,3	11,5
9	14,9	14,1	13,9	13,8	13,8	13,8	13,6	13,5	13,2	13,7
10	20,4	18,4	19,0	18,1	18,0	18,3	17,9	18,2	21,1	22,6

Zdroj: 1958-85 Mikrocensy (data appendix Atkinson, Micklewright 1992), 1988-96 LIS (Večerník 1999a)

4.1.5 Metodologie pojetí české chudoby

V této krátké podkapitole bych se rád věnoval metodologickému pojetí chudoby českými akademickými i praktickými pracovišti. Za zástupce oficiální státní rétoriky na poli chudoby vybírám Výzkumný ústav práce a sociálních věcí (VÚPSV) coby dceřinou organizaci Ministerstva práce a sociálních věcí, který publikuje vlastní výzkumné práce z oblasti především objektivní chudoby měřené životním minimem, z oblasti vztahů nezaměstnanosti a chudoby a také z oblasti výzkumu subjektivní chudoby.

Pod hlavičkou VÚPSV vyšla souborná studie Hiršla (1992) shrnující jeho dvacetiletý výzkum nízkopříjmových vrstev socialistické společnosti. Již jsme se zmínili, jak velkým počinem bylo, že tyto práce sledující „skupiny obyvatelstva s omezenou možností spotřeby“ vůbec vznikly. Stalo se tak v období, kdy slovo chudoba nebylo možno z ideologických důvodů používat, kdy její výzkum byl znemožňován a tudíž není divu, že byl znemožňován i přístup ke světovým poznatkům. Hiršlovy práce proto trpí mnoha nedostatky, jež vycházejí jednak z odtržení přístupu ke světové metodologii, jednak z autorova přílišného

technokratického přístupu transformujícího problematiku chudoby pouze na její peněžní rozměr a neuvažujícího nepeněžní či penězi nevyjádřitelné rozměry bohatství a potažmo i chudoby. To je však obecný problém celého oficiálního přístupu. Hiršl již nezkoumá interakci nízkého příjmu a vzdělání či střední délky života ani vliv nízkého příjmu na sociální exkluzi a pocit hanby (A. Sen či A. Smith).

Ani ostatní práce VÚPSV (viz Vavrečková, Zíka 1997, Vavrečková a kol. 1999) nevykazují užší návaznost na světové teoretické zázemí a patří jim stejné výtky jako pracem Hiršlovým. Jsou zaměřeny především na praktickou hospodářskou a sociální politiku, z tohoto důvodu užívají konceptu subjektivní chudoby coby konceptu jediného možného. Na tomto poli lze také vysledovat jediný teoretický vliv a to školy subjektivní holandsko-vlámské (především Van Praaga). Pro měření absolutní chudoby užívají konceptu životního minima, který jsme včetně nárokovosti dávek podrobili kritice již výše.

Nejpřísnějších soudů si však určitě zaslouží Zpráva o lidském vývoji pro rok 1999. Přestože se jedná o společný projekt s UNDP, mnoho UNDP metodologie a přístupů v něm nenalezneme. V kapitole 3.1 jsme si ukázali, že UNDP jde v přechodu od pojetí chudoby peněžní metrikou k nepeněžní z mezinárodních organizací nejdále. Taktéž nejvíce absorbuje ze Senova přístup svobod (možností volby). V české Zprávě bychom však Senovy koncepty hledali marně, neboť z argumentace je silně cítit vliv pohledu VÚPSV na chudobu peněžním způsobem. Demonstrujeme si vzdálenost české Zprávy od Senova přístupu na popisu trhu s byty. Ten je v České republice rozdělen na insidery bydlícími v bytech státních se státem dotovaným nájemným nebo bydlícími v nájemních bytech s opět státně regulovaným nájemným, mnohdy nižším než prosté náklady na údržbu a reprodukci. Vedle insiderů jsou na trhu také outsideri nemající přístup k bytům s regulovaným nájemným, kteří jsou nuceni platit tržní cenu na zbytkovém černém trhu. Vzhledem k tomu, že na regulované části trhu nižší než rovnovážná cena zapříčiňuje nedostatek nabídky, existuje velký převis poptávky na zbytkovém černém trhu mající za důsledek ceny nájemného řádově vyšší než na regulované části. Na trhu insiderů tak v dotovaných bytech bydlí střední a vyšší vrstvy (a těch je většina) spolu s chudými. Tito chudí insideri si však de facto žijí nad poměry, neboť v r. 1993 ¾ žadatelů o sociální dávky bydlelo v bytech 1. a 2. kategorie, přičemž se od této doby situace příliš nezměnila. Vedle toho na trhu outsiderů bydlí v nedotovaných bytech chudí, kteří vykazují životní úroveň nižší než chudí insideri a v neposlední řadě také skupina rodin, která by za rovných podmínek neregulovaného trhu chudou nebyla, která je ale nedobrovolně státem do pasti chudoby uvrhnutá.

Výše zmíněnou optikou však česká Zpráva na trh s byty vůbec nepohlíží. Tržní prostředí na tomto segmentu naopak vidí jako škodlivé a cenovou deregulaci dokonce spojuje s šikanováním nájemců a kriminálními činy. „Domácnosti, které jsou terčem snah o uvolnění bytů, majitelé často šikanují, narušují jim bydlení... Vyskytly se i případy těžkých kriminálních činů motivovaných tímto cílem.“ (VÚPSV 1999: 188) Nejvíce zarážející je na tomto přístupu především falešná obhajoba nerovnosti podmínek, která je navíc v přímém rozporu se Senovým učením.

Teoreticko-praktických pracovišť je v České republice řada, nejvíce ve styku se světovým děním je jak má domovská Fakulta sociálních věd UK, tak Fakulta sociálních studií Masarykovy university v Brně a především Sociologický ústav Akademie věd ČR. Vůči těmto pracovištím nemůžeme směřovat kritiku neabsorbování světové teorie, jako jsme tomu učinili v případě VÚPSV. Všichni autoři mají dostatečné povědomí o konceptech Senových, Rowtreeho či Dahrendorfa, kritice tudíž nelze podrobit jejich nevědomost nýbrž pouze jejich vědecké přesvědčení.

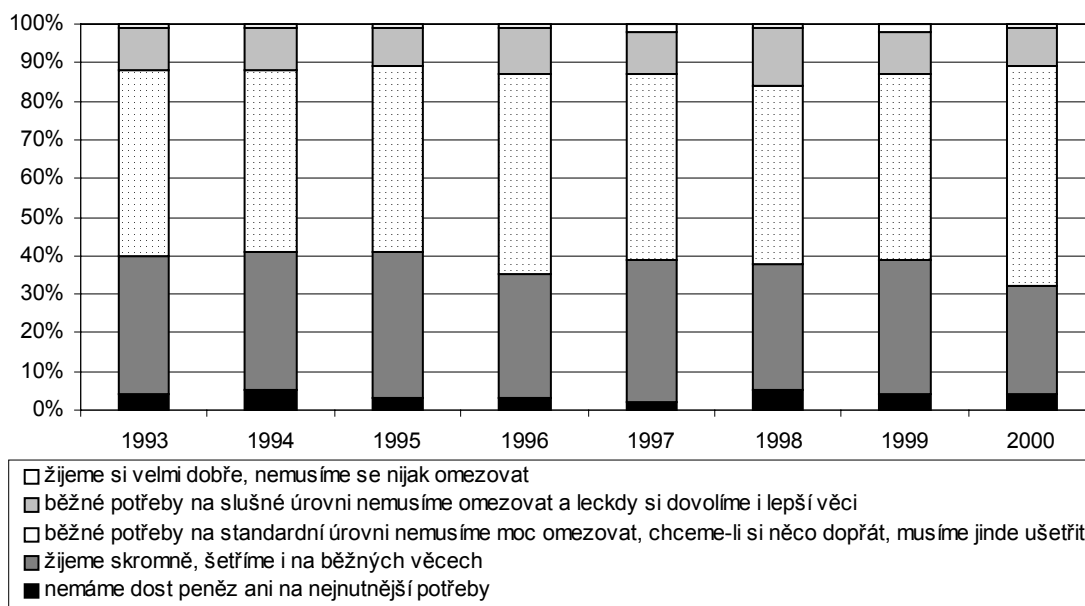
Na Masarykově univerzitě v Brně působí největší ucelená skupina vědců zabývajících se soustavně problematikou chudoby. V roce 1995 vydaly její přední osobnosti Ivo Možný a Petr Mareš přehledovou studii o institucionalizaci chudoby a změně jejích charakteristik při změně ekonomického systému během transformace 90. let, kde si nejdříve všimají pozice chudých v centrálně plánované ekonomice. „Společnost, která své sebevědomí opírala o to, že zrušila vykořisťovatelskou třídu vlastníků, nemohla připustit, aby jí zůstali chudí“ (Možný, Mareš, 1995:1). Proto se systém snažil o zakrývání chudoby, jak jsme se již dříve zmínili. Autoři správně zmiňují, že se tak dělo nepřímými metodami směřováním dotací a podpor do sfér, odkud se chudí povětšinou rekrutují – do odvětví s nekvalifikovanou prací. Takovými odvětvími bylo hutnictví, hornictví a později i zemědělství. Dotace měly formu jak uměle udržované přezaměstnanosti, tak mzdových intervencí či podpor tvorby infrastruktury. Celoplošně se pak systém snažil zakrývat chudobu dotacemi cen nejen základních potravin. Autoři si také správně všimají, že se snaha systému po celou dobu trvání centrálně plánované ekonomiky dařila, o čemž jsme se již přesvědčili při rozboru Hiršlových dat chudoby.

Až do poloviny 90. let převažovaly v české chudobě demografické determinační rysy. „Skutečnost, že chudoba má dosud v české společnosti mnoho znaků minulosti, neznamená, že v ní stará chudoba zůstane natrvalo dominující, i když její přeměně v chudobu novou dosud mnoho věcí nenasvědčuje“ (Možný, Mareš, 1995: 21). Díky postupující transformaci ekonomiky a zvyšující se důležitosti trhu práce dojde dle autorů i k transformaci české

chudoby. Autoři vyslovují následující hypotézy²⁴ o rysech tohoto přechodu (Možný, Mareš, 1995: 22), o jejichž naplnění či nenaplnění se již s pětiletým odstupem můžeme odvážit rozhodnout. Předpokládají přesun chudoby i) od demografické (staré) ke statusové (nové), ii) od průřezové (cyklické, postihující každého) k chudobě spojené se sociální kategorií či příslušností k teritoriu, iii) od frikční k trvalé, iv) od chudoby nesouvisející s trhem práce k chudobě s trhem práce související. Domnívám se, že v předcházejícím textu o empirii české chudoby jsem předložil dostatek argumentů pro přijetí těchto hypotéz. O jejich naplnění také svědčí data z roku 1998, kdy 48 % populace pod hranicí životního minima mělo nejvýše základní vzdělání oproti 3 % se vzděláním vysokoškolským, tedy že oficiální chudoba je zásadně determinována faktorem silně spojeným s trhem práce. Vedle toho 80 % populace pod hranicí životního minima bylo nezaměstnaných, z nichž více než polovina déle než 1 rok (nová chudoba). Jen 10 % populace pod hranicí životního minima bylo na mateřské dovolené (charakteristika spíše staré, cyklické chudoby). O nástupu nové trvalé chudoby též svědčí, že 57,9 % chudých bylo chudých déle než 1 rok, 16,8 % déle než 4 roky (Vavrečková a kol. 1999). U staré cyklické chudoby byl přitom podíl chudoby dlouhodobé méně než 10 % (Hiršl 1992). Poslední hypotézou vyslovenou autory v polovině 90. let bylo přesvědčení, že česká chudoba se přesune od marginální k takové, která bude postihovat nezanedbatelnou část populace. Z pohledu vývoje objektivní chudoby k takovému černému scénáři nedošlo. A nedošlo k němu ani z pohledu subjektivně pocíťované chudoby, o čemž svědčí graf 10. Stabilně nízký (zhruba 4%) zůstal podíl lidí subjektivně pocíťujících, že s penězi nevychází, tj. nejnížší stupeň. Naopak klesl podíl lidí, kteří musí šetřit, tj. druhý nejnížší stupeň a podstatně narostl podíl lidí prostředního stupně (zhruba 57 %), tj. těch, kteří žijí na standardní úrovni a nemusí se omezovat.

²⁴ či spíše proroctví

Graf 10: Způsob vycházení s rodinným rozpočtem (%)

Zdroj: Institut pro výzkum veřejného mínění

S tím, jak se zlepšuje subjektivní pocit chudoby respondentů, zlepšují se i jejich očekávání vývoje pro příští rok, jak je doloženo v tabulce 15. Všechna data ukazují subjektivní chudobu jako poměrně nestabilní veličinu, nicméně v tomto případě očekávání negativního vývoje radikálně klesají. Podstatně klesají i očekávání zlepšení pozice respondentů a velmi nabývá na síle očekávání stabilního neměnného vývoje.

Tabulka 15: Očekávání respondentů pro příští rok (%)

životní úroveň se	Očekávání do příštího roku			
	zlepší	nezmění	zhorší	neví
1993	15	45	32	8
1994	24	46	22	8
1995	22	54	16	8
1997	6	43	41	10
1998	10	53	26	11
1999	6	60	23	11
2000	8	69	15	8

Zdroj: Institut pro výzkum veřejného mínění, Pozn.: V roce 1996 byla otázka položena v jiném znění.

Mareš (potažmo celá část brněnské sociologické školy) je přesvědčen, že chudoba v České republice stále ještě nabývá spíše charakteru chudoby celé společnosti než chudoby ve společnosti (Mareš, Rabušic 1995, Možný, Mareš 1995, Mareš 1999). Tento závěr je dle mého soudu výsledkem přílišného propadnutí subjektivnímu konceptu chudoby a dovolují si s ním hrubě nesouhlasit. Vždyť z celosvětového hlediska a sub speciae aeternitatis²⁵ u nás de facto žádná absolutní chudoba neexistuje. Přesněji řečeno existuje, ovšem není natolik rozšířená ani intenzivní, aby opravňovala k takto silnému Marešově závěru. A to závěru

²⁵ s nadhledem věčnosti (překlad PK)

vycházejícímu ze středoevropského zajištění. Absolutní objektivní chudoba dle životního minima u nás nedosahuje 5 %, stejně jako relativní chudoba dle EU (oproti 20 % Řecka konce 80. let), pod oficiální hranicí chudoby Světové banky (4,3 \$^{PPP} na den) žije v ČR necelé 1 % obyvatelstva (oproti 60 % v Albánii, 50 % v Rusku či 15 % v Maďarsku). Pod hranicí chudoby 1 \$^{PPP} na den žije na světě 24 % populace (tj. 1,2 mld lidí), v subsaharské oblasti Afriky dokonce téměř polovina populace. Hrubý domácí produkt na hlavu vyjádřený v USD dle parity kupní síly činil na konci 90. let v ČR 12400 \$, přičemž méně vyspělé země západní Evropy dosahovaly úrovně jen o málo vyšší (Řecko 14000 \$ a Portugalsko 14700 \$) a vyspělé země východní Evropy s výjimkou Slovinska dosahovaly úrovně podstatně nižší (Maďarsko 10200 \$ a Polsko 7600 \$). Česká společnost proto zdaleka není chudá z globálního ani z lokálního úhlu pohledu.

Důležitější však než názor sociologické školy je skutečnost, že pocit chudoby převzala (lépe řečeno si jej ponechala) celá společnost. Stavíme-li se sami do pozice chudých, ač jimi nejsme, budeme takto také nahlíženi od ostatních a co je mnohem hanebnější, stáváme se černými pasažéry na poli globální zodpovědnosti a solidarity.

Vedle brněnské školy působí v Sociologickém ústavu Akademie věd pod vedením Doc. Večerníka tým zabývající se ekonomickou sociologií a obzvláště příjmovou nerovností. Doc. Večerník patří mezi naše ve světě nejcitovanější vědce a je vedle již zmiňovaného Doc. Hiršla jediným zdrojem analýz příjmové diferenciaci z období centrálně plánované ekonomiky. Ve svých pracích (např. Večerník 1998, 1999a,b, 2000) se zabývá příjmovou distribucí a jejím vztahem k chudobě, determinantami chudoby, problematikou ekvivalenčních škál apod.

V práci Večerník (2000) napadá obvyklou představu o socialistickém bloku jako o extrémně rovnostářských zemích. Tento závěr je dle něj pravdivý pouze při použití ukazatele příjmu na hlavu, neboť v centrálně plánované ekonomice příjem na hlavu bez předpokládaných úspor z rozsahu dominoval. Pokud by však byla provedena komparace pomocí příjmu na domácnost předpokládající úspory z rozsahu, příjmová nerovnost by narostla až na úroveň vyspělých západních zemí. Hlavní důvod v rozdílech nerovností dle užitých metodiky vidí Večerník v odlišnosti determinantů důchodových nerovností mezi Východem a Západem. Ty ve vyspělých zemích plynou převážně z nerovností ve výdělcích, zatímco u nás byly rozdíly určovány především počtem ekonomicky aktivních osob v domácnosti. Nerovnosti v příjmu tak byly způsobeny především složením domácností nikoli úspěšností jednotlivců na trhu práce. Proto se podle Večerníka o transformaci ekonomiky dá hovořit i jako o cestě od společnosti příjmu na hlavu, kde je generátorem nerovností stát na

základě demografických charakteristik (cyklická chudoba), ke společnosti příjmu na domácnost, kde je generátorem nerovností trh práce na základě vzdělání, aktivity, schopnosti nést riziko apod.

Večerník se také přidává k diskuzi o přechodu české chudoby od staré k nové, dle něj k úplnému přechodu došlo u dolních příjmových decilů, kde byly během transformace důchodci (chudoba stará spojená s živ. cyklem) nahrazeni rodinami s dětmi (chudoba nová spojená s trhem práce). Přestože jsem zastáncem přesvědčení o přechodu chudoby, nemohu souhlasit s Večerníkovou argumentací. V Rowntreeho cyklické chudobě se totiž také vyskytuje stadium rodičovství coby zvýšeného rizika chudoby. Chudoba rodin s dětmi je dle mého soudu determinována spíše rodičovstvím coby demografickou charakteristikou a až následně vystoupením z trhu práce jednoho z rodičů jako logickým vyústěním rodičovství.

Průkazněji ale dokládá Večerník (2000) své přesvědčení o přechodu chudoby na výsledcích multivariační analýzy rozptylu příjmu na domácnost z dat mikrocensů 1989 a 1996. Sleduje zde jak demografické proměnné (spojené s živ. cyklem) tak proměnné ekonomické (spojené s trhem práce) a všímá si výrazného poklesu důležitosti prvních ve prospěch důležitosti druhých. Měřeno příjmy na domácnost, mizí důležitost stáří přednosty rodiny i počtu dětí coby zástupců determinant chudoby staré. Vedle toho výrazně narůstá důležitost vzdělání a příslušnost k nemanuálnímu zaměstnání coby determinantě nové chudoby. I Večerník se tedy přiklání k názoru, že česká chudoba již nabývá především nových charakteristik.

4.2 KOMPARACE S EVROPSKÝMI ZEMĚMI

4.2.1 Absolutní chudoba v regionu evropských tranzitivních zemí

Pohled na tabulku 16 přináší přehled absolutní chudoby v evropských tranzitivních zemích měřené indexem míry chudoby. Jak jsme se již zmínili v kapitole 2, jedná se o index nejjednodušší, nikoliv však z nejpřesnějších. Vhodný je pouze pro základní srovnávání. Metodika Světové banky zvolila pro srovnávání hranice chudoby na úrovni \$2,15^{PPP} a \$4,30^{PPP} na osobu a den. Hlavním důvodem pro vyšší hranici jsou obecně vyšší životní náklady než v zemích, kde je vhodná nejběžněji používaná jednodolarová hranice (státy jihovýchodní Asie či subsaharské Afriky). Vzhledem k tomu, že jde o chudobu příjmovou, jsou pravděpodobně výsledky vychýleny směrem nahoru (k větší chudobě) v zemích, kde existuje vyšší podíl šedé (nezdaněné a tedy i nezjistitelné) ekonomiky. V našem případě se jedná o země jako Ukrajina či Rumunsko. Dalším místem zkreslení je užití parity kupní síly. Zajímavé je zjištění, že evropské tranzitivní ekonomiky vykazují vůbec největší odlišnost na

světě (v průměru trojnásobnou) co se týče rozdílů úrovní HDP na hlavu mezi metodikou měření směnným kurzem a paritou kupní síly. Jde-li o takto vysoké rozdíly, hrozí větší nepřesnosti vzniklé při počítání PPP. Posledním neduhem je užití PPP z roku 1996 i u přehledů z pozdějších let, které, ač upravené o inflační navýšení, nezohledňují změny ve spotřebním koši.

Výše uvedené argumenty by nás měly ochránit před silnými závěry z předložené empirické evidence, nicméně se zdá, že se shodneme na následujícím: užití hranice chudoby \$2,15^{PPP} ukazuje velmi nízkou úroveň chudoby v zemích Visegrádské skupiny a Estonska, Chorvatska, Slovinska a překvapivě i Běloruska²⁶. Naopak Albánie a Rusko vykazují nikoli překvapivě vysokou úroveň příjmové chudoby (11,5 % resp. 18,8 %). Do skupiny středně chudých evropských tranzitivních zemí patří Bulharsko, Litva, Lotyšsko, Makedonie, Rumunsko a Ukrajina. Upravený obraz chudoby nabízí metrika hranice \$4,30^{PPP}. Zanedbatelná absolutní chudoba zůstává ve Slovinsku a České republice. Výrazný nárůst chudoby vykazují všechny ostatní země regionu. Například v Bělorusku, Maďarsku a Polsku se podíl chudých v populaci zhruba zesateronásobil, Polsko vykazuje dokonce 15x vyšší absolutní chudobu. To ukazuje na populaci, ve které je poměrně silná skupina chudých, nicméně velmi omezená skupina velmi chudých. Nad nižší hranicí chudoby se ale pohybuje velký počet obyvatel, kterému hrozí sklouznutí do hlubší chudoby. Dramatickou chudobu takto měřenou vykazují Makedonie, Rumunsko a Rusko. V Albánii je dokonce takto chudá nadpoloviční většina obyvatelstva.²⁷

²⁶ Zdá se, že v případě Běloruska můžeme tento výsledek s klidem přičíst chybě měření.

²⁷ Zmínění případu Albánie je korektní pouze z geografického hlediska. Z hlediska celkové rozvinutosti je ale Albánie řazena jako jediná země Evropy mezi země Jihu, tj. nerozvinuté, proto je také použití takto vysoké hranice chudoby silně zavádějící.

Tabulka 16: Míra absolutní chudoby v evropských tranzitivních zemích

Země	Rok	Míra chudoby		HNP na hlavu v \$	
		\$2,15	\$4,30	směnný kurz (1998)	parita kupní síly (1996)
Albánie	1996	11,5	58,6	810	2864
Bělorusko	1999	1,0	10,4	2180	6318
Bulharsko	1995	3,1	18,2	1220	4683
Česká republika	1996	0,0	0,8	5150	12197
Estonsko	1998	2,1	19,3	3360	7563
Chorvatsko	1998	0,2	4,0	4620	6698
Litva	1999	3,1	22,5	2540	6283
Lotyšsko	1998	6,6	34,8	2420	5777
Maďarsko	1997	1,3	15,4	4510	9832
Makedonie	1996	6,7	43,9	1290	4224
Polsko	1998	1,2	18,4	3910	7543
Rumunsko	1998	6,8	44,5	1360	5571
Rusko	1998	18,8	50,3	2260	6186
Slovensko	1997	2,6	8,6	3700	9624
Slovinsko	1997/98	0,0	0,7	9780	14399
Ukrajina	1999	3,0	29,4	980	3130

Zdroj: Data appendix World bank (2000b)

4.2.2 Komparace ve středoevropském regionu

Nadále se však budeme věnovat jen středoevropskému prostoru, kdy pro případ komparace uvažujeme Visegrádskou skupinu zemí zahrnující Českou republiku, Polsko, Slovensko a Maďarsko (dále již jen jako V4).²⁸ Co nás vede k takovému omezení? Je to především snaha o co největší homogenitu skupiny týkající se hospodářské vyspělosti a kulturního zakotvení. Zdá se, že by pro naše účely již nadále nemělo valného smyslu uvažovat skupinu širší včetně států typu Ukrajiny, Ruska či Rumunska, které se s odlišnou kulturní, historickou a institucionální tradicí potýkají s chudobami jiného typu.

Tabulka 17 přináší pohled na vývoj příjmové nerovnosti v průběhu 90. let na datech příjmů na hlavu upravených s elasticitou úspor z rozsahu $e=0,5$. Nejprve krátce k datům. Vzhledem k tomu, že pocházejí ze tří různých zdrojů, musíme být velmi opatrní při jejich interpretaci. Nicméně komparace není bez zajímavosti a proto se na její kluzký led pustíme. Vývoj si popíšeme na dvou ukazatelích, poměru percentilů a Gini koeficientu. Užití obou najednou se zdá být nutným, neboť jak jsme si již řekli v kapitole 2.2, Gini je senzitivní na dění ve středních vrstvách distribuce důchodů. Vzpomeňme si, že díky váhám mají příjmové změny uprostřed distribuce větší vliv než změny na jejím chvostu. Tento nedostatek právě zohledňuje poměr mezi 1. a 9. decilem měřící jejich vzdálenost a tedy velikost chvostů distribuce. Nyní ale zpět k empirické evidenci.

²⁸ V závislosti na dostupnosti dat budeme někdy nuceni skupinu zmenšit na V3, vždy ale na tento fakt upozorníme.

Povšimněme si následujících odlišností v naší skupině. Výchozí podmínky počátku transformace jsou rozdílné, nejmenší nerovnost vykazuje Česká republika, s podstatně vyšší nerovností vstupovaly do transformace zbývající země V3²⁹. Odlišné jsou taktéž dopady průběhu transformace na nerovnost v příjmech. Česká republika nejprve prodělala poměrně prudký nárůst nerovnosti u obou ukazatelů, poté percentilový poměr opět klesl při stagnaci Gini koeficientu. Přiblížily se tedy chvosty distribuce a beze změn zůstala nerovnost uprostřed distribuce. Bohužel ale nelze rozhodnout, zda jde o důsledek spíše otupění rozdílu na straně nejvyšších příjmů či spíše o přiblížení nejnižších příjmových skupin středu distribuce. Jednosměrný a homogenní vývoj prodělalo Maďarsko, kde se nerovnost ve společnosti postupně snižovala u obou ukazatelů, až dosáhla nejnižší úrovně v námi srovnávaných zemích. Obdobně rozporuplný vývoj jako u nás můžeme nalézt v případě Polska, kde na jedné straně kontinuálně klesal percentilový poměr, tedy vzdálenost skupin s nejnižšími a nejvyššími příjmy, na druhé straně ale nejdříve narostla a poté zase poklesla nerovnost uprostřed distribuce (Gini). Stabilně však Polsko bylo a je zemí s největší nerovností v příjmech.

Tabulka 17: *Příjmová nerovnost ve středoevropském regionu*

		P90 / P10	GINI
Česká republika	1992	2,36	0,207
	1994	3,10	0,249
	1996	2,87	0,250
Maďarsko	1992	3,36	0,281
	1994	3,05	0,279
	1997	2,80	0,240
Polsko	1992	3,73	0,291
	1994	3,73	0,352
	1998	3,48	0,290

Zdroj: 1992 – LIS, 1994 – SOCO (Förster, Tóth 2000), 1996-8 – World bank (2000b)

Pro komparaci chudoby v zemích V3 použijeme tři základních ukazatelů popsanych již v kapitole 2 (tabulka 18). Stejně jako u ukazatelů nerovnosti i u chudoby si můžeme naši trojici rozdělit na Českou republiku, coby zemi se stabilně nejnižší chudobou, a na Maďarsko a Polsko s chudobou podstatně vyšší. Chudoba se však během transformace zvětšila i prohloubila u všech zemí bez výjimky. Na počátku transformace vykazuje ČR pouze 3,3 % obyvatel pod hranicí chudoby, zatímco Maďarsko se vyznačuje chudobou více než dvojnásobnou a Polsko téměř trojnásobnou. Do poloviny 90. let chudoba měřená její mírou narostla jen mírně v Maďarsku a ČR, avšak podstatně v Polsku. V České republice je nejenom chudoba stabilně nejmenší co do rozsahu, ale i co do její intenzity. Index hloubky chudoby ukazuje, že průměrných příjem chudých je v ČR mnohem blíže hranici chudoby, navíc v čase

²⁹ Česká republika, Polsko a Maďarsko.

stagnoval, zatímco u ostatních zemí se průměrný příjem chudých od hranice chudoby ještě vzdálil. Zhoršování Senova indexu pak jen odráží narůstající nerovnost ve srovnávaných zemích s tím, že nejlepšího výsledku dosahuje již od počátku Česká republika, naopak nejvyšší index tradičně vykazuje Polsko.

Tabulka 18: Chudoba ve středoevropském regionu

		Míra chudoby	Hloubka chudoby	Senův index chudoby
Česká republika	1992	3,3	16,1	0,79
	1996	4,5	16,0	1,05
Maďarsko	1991	6,7	23,4	2,31
	1997	7,3	26,6	2,77
Polsko	1992	8,1	22,2	2,66
	1995	11,9	28,7	4,95

Zdroj: ČR – Mikrocensus, Maďarsko – TARKI, Polsko – LIS (Förster, Tóth 2000)

Nemůžeme se však spokojit s pouhým konstatováním míry existence chudoby ve střední Evropě, a proto se budeme nadále zajímat i o to, zda lze najít určité demografické, sociální či ekonomické skupiny populace, které jsou ohroženy chudobou více než zbytek populace. Podívejme se proto, jakých vlastností nabývají relativní rizika chudoby v námi sledované skupině Visegrádu a provedme jejich analýzu, jak s ní přišla Světová banka (World bank, 2000b). Pro tento účel byl Michaelem Försterem a Istvánem Tóthem (2000) sestrojen index relativního rizika chudoby, jenž píšeme ve tvaru

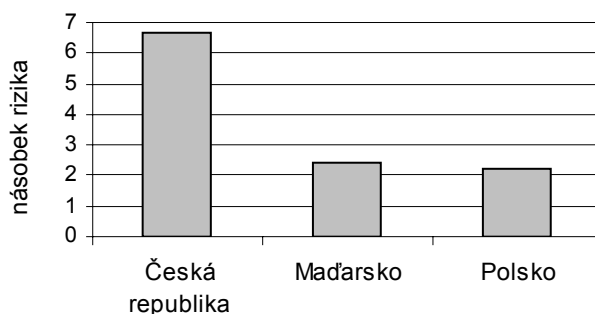
$$(24) \quad IRR = \frac{H_{skup}}{\frac{s}{n}},$$

kde H_{skup} je míra chudoby (head-count index) určité skupiny populace, s je velikost této skupiny, a tedy $\frac{s}{n}$ je relativní podíl skupiny v celkové populaci. Je-li $IRR=1$, pak vybraná skupina čelí stejně velkému riziku chudoby jako celá populace, pro $IRR<1$ čelí skupina riziku nižšímu a pro $IRR>1$ riziku většímu než celková populace. Pro následující analýzu byly použity relativní hranice chudoby určené úrovní 50 % mediánu průměrného příjmu v dané zemi s tím, že elasticita úspory z rozsahu byla zvolena $e = 0,5$.

Věnujme se nejdříve rizikům spojeným s trhem práce. Graf 11 ukazuje, že domácnosti s nezaměstnaným přednostou³⁰ čelí systematicky vyššímu riziku chudoby než celá populace. U všech sledovaných zemí je riziko více než dvojnásobné, tedy, že tyto rodiny se potýkají s chudobou dvakrát častěji, v případě České republiky dokonce téměř sedminásobné, kterýžto údaj svědčí o faktu, že u nás došlo k nejvýraznějšímu přechodu od chudoby staré k chudobě nové. V této charakteristice chudoby se náš region výrazně liší od zemí bývalého Sovětského

svazu se zcela nefunkčními trhy práce, kde se IRR pohybuje až na výjimky pod hranici dvojnásobku. V Moldávii a na Ukrajině je jen mírně vyšší než 1, v Kyrgyzstánu dokonce nižší než 1 (data World bank 2000b). V těchto zemích tedy nemá status nezaměstnanosti vliv na riziko chudoby, v případě Kyrgyzstánu je dokonce výhodou. Zmíněná výrazná odlišnost je do značné míry způsobena realitou jejich transformačního komatu, kdy nevyplácení mezd a starobních penzí se stalo spíše pravidlem než výjimkou. Jak podotýká Světová banka, „nebýt zaměstnán s sebou přináší větší nevýhodu v evropských tranzitních zemích³¹ nebo obráceně, být zaměstnán přináší větší výhodu“ (World bank, 2000b: 67). Země bývalého Sovětského svazu tedy přechod od chudoby staré k nové teprve čeká.

Graf 11: Index relativního rizika chudoby u domácností s nezaměstnaným či ekonomicky neaktivním přednostou

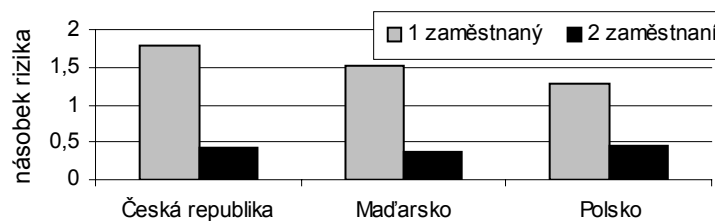
Zdroj: Data appendix (World bank 2000b)

Pohled na relativní riziko závislé od počtu zaměstnaných osob v domácnosti ukazuje (viz graf 12), že domácnosti s jednou vydělávající osobou čelí vyššímu riziku než populace, zatímco domácnosti s dvěma zaměstnanými osobami čelí riziku méně než polovičnímu. V této oblasti je námi sledovaná skupina opět poměrně homogenní. Budeme-li se krátce slovně věnovat zemím bývalého Sovětského svazu, pak i zde můžeme hovořit o homogenitě, neboť rodiny s jedním zaměstnaným až na malé výjimky nevykazují vyšší riziko chudoby a u rodin se dvěma zaměstnanými dochází k poklesu rizika v podstatně menší míře (zhruba jen o 20 %). Nezaměstnaní mají zde velkou možnost nahradit své oficiální příjmy neoficiálními ať už v podobě šedé ekonomiky či zemědělským sebezásobením, na druhé straně zaměstnaní neužívají žádné výhody ze svého statusu, neboť jsou zřídka kdy placeni včas a v plné výši.

³⁰ Tj. nezaměstnanou hlavou rodiny.

³¹ Oproti zemím bývalého Sovětského svazu... (pozn. PK)

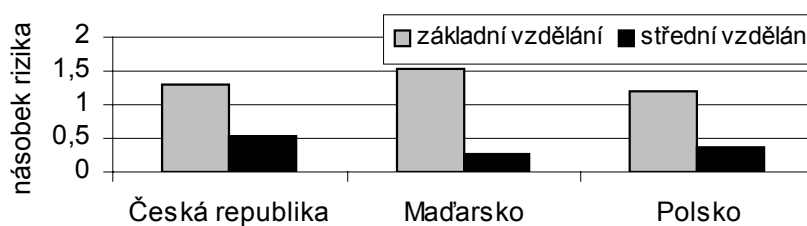
Graf 12: Index relativního rizika chudoby dle počtu zaměstnaných osob v domácnosti

Zdroj: Data appendix World bank (2000b)

Posledním námi sledovaným rizikem chudoby spojeným s trhem práce bude úroveň dosaženého vzdělání (viz graf 13). Ukazuje se, že i zde je poměrně signifikantní vztah s tím, že osoby s pouze základním vzděláním se potýkají s chudobou častěji než celková populace. Nejnižší takovouto rizikovou přírážku má Česká republika, nejvyšší Maďarsko. Naopak dosažené střední vzdělání riziko chudoby snižuje, nejvíce opět v Maďarsku a to téměř na čtvrtinu.

Graf 13: Index relativního rizika chudoby v závislosti na dosaženém vzdělání

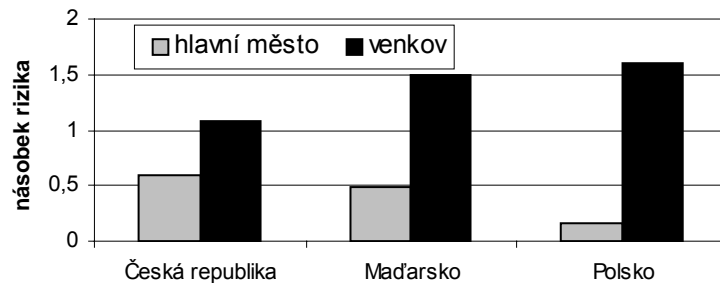
Zdroj: Data appendix World bank (2000b)

Lze najít u rizika chudoby i jiné determinanty než ve spojitosti s trhem práce? Existuje například určitý signifikantní teritoriální vztah? Zdá se, že ano, o čemž se můžeme přesvědčit pohledem na graf 14. Bez výjimky se v námi sledované oblasti ukazuje, že obyvatelé hlavních měst systematicky čelí riziku nižšímu než celá populace, zatímco obyvatelé venkova riziku vyššímu. Největší výhody v tomto smyslu užívají ve Varšavě, kde hrozí 6 krát nižší riziko chudoby než v Polsku jako celku, nejnižší pak v Praze, kde je toto riziko téměř poloviční. Naopak nejméně znevýhodněn je český venkov s 10% rizikovostní přírážkou, což může být způsobeno buď dobrou venkovskou infrastrukturou, a tedy napojením na trh práce, nebo naopak možností substituce pracovních příjmů nepracovními. Nejvyšší rizikovostní přírážku vykazují venkovsky silné Polsko.

Budeme-li se krátce věnovat i regionu bývalého Sovětského svazu, pak se setkáme se zcela odlišnými charakteristikami teritoriálního rizika chudoby než tomu bylo v tranzitivní Evropě. Výhoda bydlení v hlavním městě je zde mnohem nižší s logickou výjimkou Moskvy a překvapivě i Dušanbe (Tádžikistán). Na druhou stranu bydlení na venkově s sebou nepřináší výraznou rizikovostní přírážku. Na Ukrajině, v Arménii a Tádžikistánu je dokonce výhodou,

což „odráží spíše ubohou situací urbanizovaných oblastí závislých na upadajícím průmyslovém sektoru než prosperující venkovskou společností“ (World bank 2000b: 76).

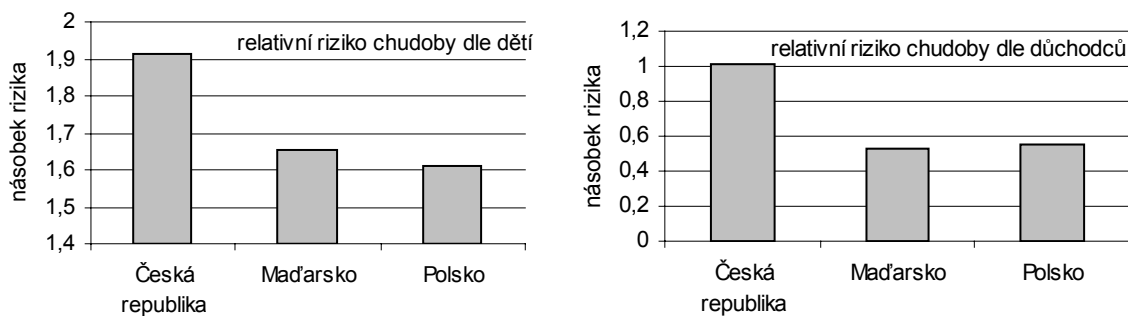
Graf 14: Index relativního rizika chudoby v teritoriální závislosti

Zdroj: Data appendix World bank (2000b)

Ukazuje se také, že významnou determinantou rizikovosti chudoby je složení domácnosti, o čemž se záhy přesvědčíme na grafu 15. Ve všech zemích V3³² čelí rodiny s dětmi výrazně vyššímu riziku chudoby, v České republice téměř dvojnásobnému. U rodin, jejichž přednosta je starobní důchodce, není situace příliš jednoznačná. V České republice nemá statut důchodce vliv, zatímco u ostatních zemí dokonce riziko chudoby snižuje. Data tedy ukazují na zdejší mezigenerační solidaritu a i na fakt, že zmíněné země ustupují od chudoby staré, odvislé od životního cyklu. Nicméně nepříznivou zprávou zůstává vyšší riziko rodin s dětmi.

Graf 15: Index relativního rizika chudoby v závislosti složení domácnosti

Zdroj: Data appendix World bank (2000b)

Obdobně provádí analýzu rizika chudoby zemí V4 včetně Slovenska i Szulc (1995), který se pomocí vícenásobného lineárního regresního modelu snaží najít skupiny populace s vyšším rizikem jak statusu chudoby samotného, tak i hloubky této chudoby. Přestože použitá data spadají daleko nazpět do let 1991 (Maďarsko) a 1992 (ostatní), výsledky nejsou bez zajímavosti. V oblasti rizikovosti chudoby se skupina ukazuje jako poměrně homogenní, statisticky významný³³. Negativní vliv na riziko chudoby mají rodiny se třemi dětmi,

³² Bez Slovenska.

³³ T-statistika na 5% hladině významnosti.

s nezaměstnaným přednostou, rodiny, v jejichž čele je žena (tedy většinou žena samoživitelka), rodiny, jejichž přednosta dosáhl nízkého vzdělání, rodiny se sídlem na venkově a překvapivě i rodiny s přednostou mladším 30 let. Naopak situace u rodin s přednostou starším 60 let (tedy rodiny důchodců) je nejednoznačná, status důchodce má dokonce pozitivní vliv na chudobu (tedy snižuje její riziko) v České republice a na Slovensku, negativní vliv na chudobu má v Maďarsku a Polsku.³⁴ Zvýšený výskyt chudoby lze také pozorovat u rodin s jedním dospělým a alespoň jedním dítětem,³⁵ i když v případě Polska a Maďarska není tento vliv statisticky významný.

Ukázali jsme si tedy, které skupiny populace jsou nejčastěji ohroženy chudobou. Vzhledem k tomu, že se pohybujeme v regionu i ve srovnání se západní Evropou s poměrně rozvinutými paternalistickými státy blahobytu, musíme se zákonitě ptát, jak jsou tyto státy se snižováním chudoby, coby úkolu pro stát blahobytu z nejdůležitějších, úspěšné. S takovouto analýzou přišel Kangas (1999). Tabulka 19 nejdříve ukazuje odlišnosti míry chudoby odvislé od složení rodiny s tím, že nejvyšší míru chudoby v té které zemi vykazují stabilně rodiny neúplné rodiny s jedním dítětem a úplné rodiny se třemi dětmi. Celkový obrázek zůstává stejný, jak jsme si jej popsali už výše, nejnižší chudoba se vyskytuje v ČR, podstatně vyšší pak v Maďarsku a Polsku.

Tabulka 19: Míra chudoby v závislosti na složení rodiny (průměr pro hranice chudoby 40 %, 50 % a 60 % mediánu)

	složení rodiny				
	1 dospělý	2 dospělí	1 dospělý 1 dítě	2 dospělí 2 děti	2 dospělí 3 děti
Česká republika	1,6	0,6	9,4	1,6	4,0
Maďarsko	4,4	6,6	11,4	10,0	22,2
Polsko	3,2	4,9	15,5	8,3	26,6
Slovensko	2,4	0,9	6,8	1,9	4,6

Zdroj: LIS databáze (Kangas 1999)

A jak je to s úspěšností států blahobytu? Sledujeme-li důchodovou chudobu, měřme tuto úspěšnost vlivem důchodových transferů na snížení chudoby. Definujme si tuto úspěšnost jako

$$(25)R = (\text{míra chudoby}_{\text{před transferem}} - \text{míra chudoby}_{\text{po transferu}}) / \text{míra chudoby}_{\text{před transferem}} \times 100,$$

tedy jako procentuální snížení míry chudoby určité skupiny populace v důsledku důchodových transferů. Při pohledu na tabulku 20 musíme konstatovat, že Česká republika je nejenom nejúspěšnější zemí ve středoevropském regionu co do výskytu chudoby samotné, tak i co do boje proti ní. Důchodové transfery u nás snižují chudobu od 66 % do 96 % v závislosti

³⁴ I když v Polsku není vliv statisticky významný.

³⁵ Tzv. „single parents“.

na složení rodiny, což je téměř bez výjimky stabilně nejvíce ze zemí V4. Nejhuře si opět vede Polsko, které vedle největší příjmové nerovnosti, nejvyšší míry chudoby, největší hloubky chudoby či nejvyššího rizika chudoby venkovské populace se potýká i s nejnižší úspěšností důchodových transferů, které u skupin úplných rodin se dvěma či třemi dětmi, tedy u rodin, jež jsou chudobou ohroženy poměrně výrazně, snižují chudobu z pouhých 2 % resp. 5 % oproti více než 80% úspěšnosti v ČR či na Slovensku. Česká republika si dokonce udrží místo premianta i při srovnání s nejvyspělejšími státy blahobytu včetně Švédska či Kanady, když žádná z těchto zemí nedosahuje naší úrovně úspěšnosti důchodových transferů a většina z nich se pohybuje v oblasti úrovně maďarské. Polsko by zůstalo opět na chvostu, tentokrát by se k němu ale přidalo i Španělsko.

Tabulka 20: Snížení chudoby dle složení rodiny důchodovými transfery (%)

	složení rodiny				
	1 dospělý	2 dospělí	1 dospělý 1 dítě	2 dospělí 2 děti	2 dospělí 3 děti
Česká republika	90,7	96,0	66,5	82,4	85,5
Maďarsko	83,8	64,8	55,9	26,1	50,5
Polsko	50,9	71,5	31,5	2,1	4,7
Slovensko	64,1	92,9	71,9	77,4	85,5

Zdroj: LIS databáze (Kangas 1999)

Použitá data věkových skupin bohužel neumožňují přesné měření cyklické chudoby, podávají nám však dostatečný důvod, abychom původní Rowntreeho hypotézu o cyklu odmítli. Zatímco nejvyspělejší průmyslové země vykazují chudobu dle věkových skupin rozloženou ve tvaru písmene U, tj. vyšší výskyt chudoby u mladší a starší generace a nižší výskyt chudoby u generace střední, v zemích tranzitivní střední Evropy není situace jednoznačná (viz tabulka 21). V případě Polska můžeme pozorovat rozložení ve tvaru písmene A, u ostatních zemí je spíše o lineárně klesající charakter s tím, že největší chudobě čelí nejmladší populační skupiny.

Tabulka 21: Míra chudoby dle věkových skupin (průměr pro hranice chudoby 40 %, 50 % a 60 % mediánu)

	věkové skupiny populace					
	< 25	25 - 34	35 - 44	45 - 54	55 - 64	65 a více
Česká republika	7,7	3,1	1,4	0,9	0,8	1,0
Maďarsko	16,6	10,0	12,3	12,1	8,7	5,1
Polsko	11,4	13,7	14,4	12,4	9,2	6,8
Slovensko	8,7	3,2	2,1	1,9	1,4	1,2

Zdroj: LIS databáze (Kangas 1999)

Tabulka 22 naznačuje, že stát blahobytu svými stávajícími důchodovými transfery selhává. Téměř dokonale se mu daří odstranit chudobu u nejstarších věkových vrstev, tedy tam, kde je nejnižší. Naopak u mladších skupin populace, které se potýkají s chudobou mnohem častěji, jsou příjmové transfery podstatně méně účinné. Vysvětlení může být

několik. Předně je skupina důchodců velice jednoduše cílovatelná, a to jak pro transfery tak na politickém trhu, neboť jde o homogenní jednokriteriální skupinu sledující výši důchodů. Na druhé straně pocítují mladší věkové skupiny populace nevýhodu, neboť jsou hůře cílovatelné pro důchodové transfery i pro politické programy, jelikož jejich zájmy nejsou zdaleka jednokriteriální.

*Tabulka 22: Snížení chudoby důchodovými transfery (%)
věkové skupiny populace*

	< 25	25 - 34	35 - 44	45 - 54	55 - 64	65 a více
Česká republika	58,8	83,0	85,7	80,2	96,5	98,3
Maďarsko	38,0	45,3	32,5	33,0	67,5	90,0
Polsko	51,4	25,6	21,3	33,3	71,7	87,3
Slovensko	57,7	71,7	83,7	79,3	93,3	96,8

Zdroj: LIS databáze (Kangas 1999)

V kapitole 4 zabývající se chudobou v České republice a komparací v regionu byla demonstrována její objektivní i subjektivní tvář. Prezentovali jsme si chudobu v období centrálně plánované ekonomiky i změnu jejích charakteristik v transformaci. Provedená komparace se zeměmi Visegradské skupiny ukázala českou chudobu zdaleka v nejpříznivějším světle. Pro celý region je společná existence výhradně relativní chudoby. Snad jen s výjimkou Polska, kde se absolutní chudoba pohybuje na úrovni 10 % populace.

5. ZÁVĚR

Hlavním shrnutím práce by mělo být konstatování, že chudoba ve světě existuje absolutní i relativní, a to jak v dramatickém objemu, tak při dramatických jak mezinárodních tak lokálních rozdílech. Naopak chudoba v České republice existuje jen v relativní podobě, přičemž výše subjektivní chudoby zdaleka neodpovídá lokálním ani globálním souvislostem.

V teoretické části práce ukázala, že doposud neexistuje všeobecná shoda, co to vlastně blahobyť a potažmo i chudoba je. Jestliže neexistuje shoda, co to blahobyť je, neexistuje ani shoda, jak jej měřit. Všem indexům blahobytu je ale společné začlenění míry nerovnosti, ať už jakkoli definované, neboť se všeobecně soudí, že celková úroveň blahobytu společnosti je mírou (příjmové) nerovnosti silně determinována. Kapitola 2 ukázala, že ani při měření nerovnosti nedisponujeme univerzálním indexem, každý je svými charakteristickými vlastnostmi určen pro měření odlišných příznaků. A ukázala také, že pro měření objektivní chudoby platí stejné závěry jako pro měření nerovnosti. Neexistuje univerzální index měřící všechny její charakteristiky, z čehož plyne i nutnost komplementární používání.

V části o pohledu mezinárodních organizací na problematiku chudoby jsme si ukázali navýsost žádoucí posun v chápání blahobytu směrem od jeho peněžních k nepeněžním rozměrům. Nejvýrazněji v tomto směru postupuje UNDP a to pod intelektuálním vedením Amartya Sena a dnes již zemřelého Mahbuba ul Haqa. UNDP indexy jsou přes veškerou možnou kritiku jejich problematické definice a komparability důležitým pokrokem. Stávají se také podkladem pro argumentaci směřující ke změně globálních a lokálních politik, které by vedle univerzálního indexu HDP^{PPP/CAP} více braly v potaz také jiné rozměry bohatství, typu střední délka života, gramotnost či sociální gramotnost. Kapitola 3 také ukázala výraznou úlohu sesterské organizace UNESCO jak v chápání nákladů chudoby, sociálních a kulturních determinant chudoby, tak při snaze o transparentnost lokálních vládních politik a operacionalizace občanských a dalších práv obyvatel.

Velká pozornost byla věnována politice Světové banky, neboť jde o organizaci na mezinárodním poli nejdůležitější. Je konstatován výrazný posun v jejím chápání chudoby směrem od peněžního k nepeněžnímu, současně je ale konstatována i nedostatečnost tohoto posunu. Dále je kritizována polovičitost, účelovost a netransparentnost nové třípilířové politiky potlačování chudoby (viz závěr 3. kapitoly).

V kapitole 4 jsem na Hiršlových datech ukázal, že v centrálně plánované ekonomice přes veškerou oficiální proklamaci chudoba existovala, nicméně byla velmi omezená, nevykazovala větších teritoriálních rozdílů a díky tlaku státu byla téměř neviditelná.

Navzdory mnohým obavám neznamenal ekonomická transformace v České republice na rozdíl od jiných tranzitních zemí typu Ruska a dalších zemí bývalého Sovětského svazu dramatický nárůst objektivní chudoby, subjektivní chudoby ani nerovnosti v příjmech. Česká republika si udržela nejnižší výskyt chudoby (její míry i hloubky) v celém regionu střední a východní Evropy. Ve srovnání se zeměmi Visegrádské skupiny došlo v ČR k nejvýraznějšímu přechodu rizik chudoby směrem k determinantám spojeným s úspěšností na trhu práce. Česká republika také vykazuje nejmenší rozdíl rizika chudoby mezi hlavním městem a venkovem. Ukázali jsme si také, že ČR disponuje nejúspěšnějším důchodovým transferovým systémem coby prostředkem snižování chudoby, nicméně tyto transfery jsou paradoxně nejúspěšnější u skupin s nejmenším výskytem chudoby.

Přestože jednou z aspirací práce bylo rozšíření subjektivních analýz chudoby v ekonomické obci, autor zůstává srdcem ekonom a kritizuje přílišný důraz subjektivistického přístupu české sociologické školy (viz subkapitola 4.1.5), která oba přístupy nebere jako komplementární a která se od objektivního pohledu zcela oprostila. Jsem přesvědčen, že jakákoliv jednostranná analýza chudoby je špatná, ať už by zdůrazňovala pouze objektivní, subjektivní, relativní či absolutní prvek.

Kapitola 4 také zmínila potřebu urychleného přebudování systému státních sociálních dávek jednak upřednostňujících větší rodiny, pro které se stává zdrojem obživy samotná reprodukce, jednak demotivující chudé při jejich snaze se z pasti chudoby vyprostit a zbytečně tak prodlužující jejich pobyt pod úroveň životního minima. Právě v neschopnosti prosadit změnu systému dávek a v nedostatečném důrazu na Senovy myšlenky individuálních svobod se nejzřetelněji projevil nedostatek metodologie v přístupu ministerstva a potažmo jeho výzkumného ústavu.

Vedle nastíněných závěrů existuje řada otevřených bodů, jejichž neúplný výčet si dovoluji předložit. Na světovém poli jde především o netransparentnost, nedostatek schopností skládat účty ze svých aktivit a nekoncepčnost nejdůležitější mezinárodní organizace potírající chudobu, Světové banky. Na českém poli jde především o fakt, že se česká společnost doposud nevyrovnala s fenoménem chudoby. Neopodstatněně se cítí chudá jako celek a není schopna odlišit, kdo opravdu chudý je. V objektivním smyslu tak není schopen systém státních sociálních dávek, v subjektivním smyslu není společnost schopna jiného než úzce lokálního pohledu.

6. ABSTRACT

After the introduction in Chapter 1, which opens the study, follows Chapter 2, which is the general methodological guide to the problems of poverty. Beside the three basic philosophical approaches to the social welfare function (Benthamian, Rawlsian and Sen's) is devoted attention to the measurement of inequality, welfare and poverty. Key indexes and obstacles connected with their definition, measurement and interpretation are mentioned.

The Chapter 3 deals with approaches of international organizations in the sphere of fighting poverty. A shift in understanding of concepts of welfare and poverty, a shift in poverty-reduction policies, an effort of creating new indexes, which are able to compare in space and time more dimensions of welfare than the easiest measure $GDP^{PPP/CAP}$, a shift from money concept of welfare and enforcement of subjective poverty concept is shown on three most important organizations UNDP, UNESCO and World bank. The Chapter minutely deals with the move in World bank's approach and its new policy strategy. It concludes with presentation of praise and critics of existing situation and expectations in these policies.

The Chapter 4 generally deals with poverty in the Czech republic and its comparison to European and especially Visegrad region. It adopts three kinds of separation and in this intention performs the analyses of poverty. It shows the character of poverty in centrally planed economy and pictures the determinants' shift raised by economic transformation. Beside the objective poverty the emphasizes is laid on the subjective one as well. A part of this Chapter is a discussion with methodological conception of poverty in the Czech republic. To this follows a comparison of poverty rate, poverty gap, inequality measures, individual relative poverty risks and successfulness of income transfers in Visegrad countries region.

The Chapter 5 is a conclusion. It summarizes key pieces of knowledge of individual chapters.

7. TABULKOVÁ PŘÍLOHA

Tabulka 23: *Human Development Index zemí s vysokým stupněm rozvoje*

HDI pořadí	Země	Střední délka života (roky)	Gramotnost dospělých (%)	Podíl studujících mezi dospívajícími (%)	GDP na hlavu (PPP \$)	Hodnota HDI
		1998	1998	1998	1998	1998
1	Kanada	79,1	99,0	100	23 582	0,935
2	Norsko	78,3	99,0	97	26 342	0,934
3	Spojené státy	76,8	99,0	94	29 605	0,929
4	Austrálie	78,3	99,0	114	22 452	0,929
5	Island	79,1	99,0	89	25 110	0,927
6	Švédsko	78,7	99,0	102	20 659	0,926
7	Belgie	77,3	99,0	106	23 223	0,925
8	Nizozemí	78,0	99,0	99	22 176	0,925
9	Japonsko	80,0	99,0	85	23 257	0,924
10	Anglie	77,3	99,0	105	20 336	0,918
11	Finsko	77,0	99,0	101	20 847	0,917
12	Francie	78,2	99,0	93	21 175	0,917
13	Švýcarsko	78,7	99,0	80	25 512	0,915
14	Německo	77,3	99,0	90	22 169	0,911
15	Dánsko	75,7	99,0	93	24 218	0,911
16	Rakousko	77,1	99,0	86	23 166	0,908
17	Lucembursko	76,8	99,0	69	33 505	0,908
18	Irsko	76,6	99,0	91	21 482	0,907
19	Itálie	78,3	98,3	83	20 585	0,903
20	Nový Zéland	77,1	99,0	96	17 288	0,903
21	Španělsko	78,7	97,4	94	16 212	0,899
22	Kypr	77,9	96,6	81	17 482	0,866
23	Izrael	77,9	95,7	81	17 301	0,883
24	Singapur	77,3	91,8	73	24 210	0,881
25	Řecko	78,2	96,9	81	13 943	0,875
26	Hong Kong	78,6	92,9	64	20 763	0,872
27	Malta	77,3	91,5	79	16 447	0,865
28	Portugalsko	75,5	91,4	93	14 701	0,864
29	Slovinsko	74,6	99,6	81	14 293	0,861
30	Barbados	76,5	97,0	80	12 001	0,858
31	Jižní Korea	72,6	97,5	90	13 478	0,854
32	Brunejský sultanát	75,7	90,7	72	16 765	0,848
33	Bahamy	74,0	95,5	74	14 614	0,844
34	Česká republika	74,1	99,0	74	12 362	0,843
35	Argentina	73,1	96,7	80	12 013	0,837
36	Kuwait	76,1	80,9	58	25 314	0,836
37	Antigua	76,0	95,0	78	9 277	0,833
38	Chile	75,1	95,4	78	8 787	0,826
39	Uruguay	74,1	97,6	78	8 623	0,825
40	Slovensko	73,1	99,0	75	9 699	0,825
41	Bahrain	73,1	86,5	81	13 111	0,820
42	Katar	71,9	80,4	74	20 987	0,819
43	Maďarsko	71,1	99,3	75	10 232	0,817
44	Polsko	72,7	99,7	79	7 619	0,814
45	Spojené arabské emiráty	75,0	74,6	70	17 719	0,810
46	Estonsko	69,0	99,0	86	7 682	0,801

Zdroj: UNDP (2000)

Tabulka 24: *Human Development Index zemí se středním stupněm rozvoje (začátek)*

HDI pořadí	Země	Střední délka života (roky)	Gramotnost dospělých (%)	Podíl studujících mezi dospívajícími (%)	GDP na hlavu (PPP \$)	Hodnota HDI
		1998	1998	1998	1998	1998
47	Sv. Kitts a Nevis	70,0	90,0	79	10 672	0,798
48	Kostarika	76,2	95,3	66	5 987	0,797
49	Chorvatsko	72,8	98,0	69	6 749	0,795
50	Trinidad a Tobago	74,0	93,4	66	7 485	0,793
51	Dominik	76,0	94,0	74	5 102	0,793
52	Litva	70,2	99,5	77	6 436	0,789
53	Seychely	71,0	84,0	76	10 600	0,786
54	Grenada	72,0	96,0	76	5 838	0,785
55	Mexiko	72,3	90,8	70	7 704	0,784
56	Kuba	75,8	96,4	73	3 967	0,783
57	Bělorusko	68,1	99,5	82	6 319	0,781
58	Belize	74,9	92,7	73	4 566	0,777
59	Panama	73,8	91,4	73	5 249	0,776
60	Bulharsko	71,3	98,2	73	4 809	0,772
61	Malajsie	72,2	86,4	65	8 137	0,772
62	Rusko	66,7	99,5	79	6 460	0,771
63	Lotyšsko	68,7	99,8	75	5 728	0,771
64	Rumunsko	70,2	97,9	70	5 648	0,770
65	Venezuela	72,6	92,0	67	5 808	0,770
66	Fidži	72,9	92,2	81	4 231	0,769
67	Surinam	70,3	93,0	80	5 161	0,766
68	Kolumbie	70,7	91,2	71	6 006	0,764
69	Makedonie	73,2	94,6	69	4 254	0,763
70	Gruzie	72,9	99,0	72	3 353	0,762
71	Mauritius	71,6	83,8	63	8 312	0,761
72	Libye	70,2	78,1	92	6 697	0,760
73	Kazachstán	67,9	99,0	77	4 378	0,754
74	Brazílie	67,0	84,5	84	6 625	0,747
75	Saúdská Arábie	71,7	75,2	57	10 158	0,747
76	Thajsko	68,9	95,0	61	5 456	0,745
77	Filipíny	68,6	94,8	83	3 555	0,744
78	Ukrajina	69,1	99,6	78	3 194	0,744
79	Sv. Vincent	73,0	82,0	68	4 692	0,738
80	Peru	68,6	89,2	79	4 282	0,737
81	Paraguay	69,8	92,8	65	4 288	0,736
82	Libanon	70,1	85,1	77	4 326	0,735
83	Jamaika	75,0	86,0	63	3 389	0,735
84	Srí Lanka	73,3	91,1	66	2 979	0,733
85	Turecko	69,3	84,0	61	6 422	0,732
86	Omán	71,1	68,8	58	9 960	0,730
87	Dominikánská republika	70,9	82,8	70	4 598	0,729
88	Sv. Lucie	70,0	82,0	68	5 183	0,728
89	Maledivy	65,0	96,0	75	4 083	0,725
90	Ázerbajdžán	70,1	99,0	72	2 175	0,722
91	Ekvádor	69,7	90,6	75	3 003	0,722
92	Jordánsko	70,4	88,6	69	3 347	0,721
93	Arménie	70,7	98,2	72	2 072	0,721
94	Albánie	72,9	83,5	69	2 804	0,713
95	Západní Samoa	71,7	79,7	65	3 832	0,711

Zdroj: UNDP (2000)

Tabulka 25: Human Development Index zemí se středním stupněm rozvoje (pokračování)

HDI pořadí	Země	Střední délka života (roky)	Gramotnost dospělých (%)	Podíl studujících mezi dospívajícími (%)	GDP na hlavu (PPP \$)	Hodnota HDI
		1998	1998	1998	1998	1998
96	Guayana	64,8	98,3	66	3 403	0,709
97	Írán	69,5	74,6	69	5 121	0,709
98	Kyrgyzstán	68,0	97,0	70	2 317	0,706
99	Čína	70,1	82,8	72	3 105	0,706
100	Turkménistán	65,7	98,0	72	2 550	0,704
101	Tunis	69,8	68,7	72	5 404	0,703
102	Moldávie	67,8	98,6	70	1 947	0,700
103	Jihoafrická republika	53,2	84,6	95	8 488	0,697
104	Salvador	69,4	77,8	64	4 036	0,696
105	Kapverdy	69,2	72,9	78	3 233	0,688
106	Uzbekistán	67,8	88,0	77	2 053	0,686
107	Alžírsko	69,2	65,5	69	4 792	0,683
108	Vietnam	67,8	92,9	63	1 689	0,671
109	Indonésie	65,6	85,7	65	2 651	0,670
110	Tádžikistán	67,5	99,0	69	1 041	0,663
111	Sýrie	69,2	72,7	59	2 892	0,660
112	Svazjsko	60,7	78,3	72	3 816	0,655
113	Honduras	69,6	73,4	58	2 433	0,653
114	Bolívie	61,8	84,4	70	2 269	0,643
115	Namíbie	50,1	80,8	84	5 176	0,632
116	Nikaragua	68,1	67,9	63	2 142	0,631
117	Mongolsko	66,2	83,0	57	1 541	0,628
118	Vanautu	67,7	64,0	47	3 120	0,623
119	Egypt	66,7	53,7	74	3 041	0,623
120	Guatemala	64,4	67,3	47	3 505	0,619
121	Šalamounovy ostrovy	71,9	62,0	46	1 940	0,614
122	Botswana	46,2	75,6	71	6 103	0,593
123	Gabon	52,4	63,0	63	6 353	0,592
124	Maroko	67,0	47,1	50	3 305	0,589
125	Myanmar	60,6	84,1	56	1 199	0,585
126	Írák	63,8	53,7	50	3 197	0,583
127	Lesotho	55,2	82,4	57	1 626	0,569
128	Indie	62,9	55,7	54	2 077	0,563
129	Ghana	60,4	69,1	43	1 735	0,556
130	Zimbabwe	43,5	87,2	68	2 669	0,555
131	Guinea	50,4	81,1	65	1 818	0,555
132	Sao Tomé a Príncipe	64,0	57,0	49	1 469	0,547
133	Papua Nová Guinea	58,3	63,2	37	2 359	0,542
134	Kamerun	54,5	73,6	46	1 474	0,528
135	Pákistán	64,4	44,0	43	1 715	0,522
136	Kambodža	53,5	65,0	61	1 257	0,512
137	Komory	59,2	58,5	39	1 398	0,510
138	Keňa	51,3	80,5	50	980	0,508
139	Kongo	48,9	78,4	65	995	0,507

Zdroj: UNDP (2000)

Tabulka 26: *Human Development Index zemí s nízkým stupněm rozvoje*

HDI pořadí	Země	Střední délka života (roky)	Gramotnost dospělých (%)	Podíl studujících mezi dospívajícími (%)	GDP na hlavu (PPP \$)	Hodnota HDI
		1998	1998	1998	1998	1998
140	Laos	53,7	46,1	57	1 734	0,484
141	Madagaskar	57,9	64,9	40	756	0,483
142	Bhútán	61,2	42,0	33	1 236	0,483
143	Súdán	55,4	55,7	34	1 394	0,477
144	Nepál	57,8	39,2	61	1 157	0,474
145	Togo	49,0	55,2	62	1 372	0,471
146	Bangladéš	58,6	40,1	36	1 361	0,461
147	Mauretánie	53,9	41,2	42	1 563	0,451
148	Jemen	58,5	44,1	49	719	0,448
149	Džibuti	50,8	62,3	21	1 266	0,447
150	Haiti	54,0	47,8	24	1 383	0,440
151	Nigérie	50,1	61,1	43	795	0,439
152	Kongo	51,2	58,9	33	822	0,430
153	Zambie	40,5	76,3	49	719	0,420
154	Pobřeží Slonoviny	46,9	44,5	41	1 598	0,420
155	Senegal	52,7	35,5	36	1 307	0,416
156	Tanzánie	47,9	73,6	33	480	0,415
157	Benin	53,5	37,7	43	867	0,411
158	Uganda	40,7	65,0	41	1 074	0,409
159	Eritrea	51,1	51,7	27	833	0,408
160	Angola	47,0	42,0	25	1 821	0,405
161	Gambie	47,4	34,6	41	1 453	0,396
162	Guinea	46,9	36,0	29	1 782	0,394
163	Malawi	39,5	58,2	75	523	0,385
164	Rwanda	40,6	64,0	43	660	0,382
165	Mali	53,7	38,2	26	681	0,380
166	Středoafrická republika	44,8	44,0	26	1 118	0,371
167	Čad	47,5	39,4	32	856	0,367
168	Mozambik	43,8	42,3	25	782	0,341
169	Guinea-Bissau	44,9	36,7	34	616	0,331
170	Burundi	42,7	45,8	22	570	0,321
171	Etiopie	43,4	36,3	26	574	0,309
172	Burkina Faso	44,7	22,2	22	870	0,303
173	Niger	48,9	14,7	15	739	0,293
174	Sierra Leone	37,9	31,0	24	458	0,252

Zdroj: UNDP (2000)

Tabulka 27: Gender-related Development Index zemí s vysokým stupněm rozvoje

HDI pořadí	Země	GDI		Střední délka života		Gramotnost dospělých		Podíl studujících mezi dospívajícími		HDP na hlavu (PPP \$)	
		1998		1998		1998		1997		1998	
		Pořadí	Hodnota	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži
1	Kanada	1	0,932	81,9	76,2	99,0	99,0	101	98	17 980	29 294
2	Norsko	2	0,932	81,3	75,4	99,0	99,0	98	93	22 400	30 356
3	Spojené státy	4	0,927	80,2	73,5	99,0	99,0	97	91	22 565	36 849
4	Austrálie	3	0,927	81,2	75,6	99,0	99,0	114	111	17 974	26 990
5	Island	5	0,925	81,4	76,9	99,0	99,0	89	86	22 062	28 127
6	Švédsko	6	0,923	81,0	76,4	99,0	99,0	108	95	18 605	22 751
7	Belgie	7	0,921	80,7	74,0	99,0	99,0	107	104	15 951	30 801
8	Nizozemí	8	0,919	80,8	75,1	99,0	99,0	96	99	14 902	29 600
9	Japonsko	9	0,916	83,0	76,9	99,0	99,0	83	86	14 091	32 794
10	Anglie	10	0,914	80,0	74,7	99,0	99,0	109	99	15 290	25 575
11	Finsko	12	0,913	80,8	73,2	99,0	99,0	104	95	17 063	24 827
12	Francie	11	0,914	82,1	74,4	99,0	99,0	94	91	16 437	26 156
13	Švýcarsko	13	0,910	81,9	75,5	99,0	99,0	76	83	16 802	34 425
14	Německo	15	0,905	80,3	74,1	99,0	99,0	88	90	15 189	29 476
15	Dánsko	14	0,909	78,4	73,1	99,0	99,0	95	90	19 965	28 569
16	Rakousko	16	0,901	80,3	73,8	99,0	99,0	85	86	14 432	32 190
17	Lucembursko	20	0,895	80,1	73,5	99,0	99,0	70	68	18 967	48 628
18	Írsko	18	0,896	79,4	73,8	99,0	99,0	92	87	11 847	31 260
19	Itálie	19	0,895	81,3	75,2	97,9	98,8	83	80	12 665	28 982
20	Nový Zéland	17	0,900	79,9	74,3	99,0	99,0	99	92	13 646	21 040
21	Španělsko	21	0,891	81,6	74,7	96,5	98,4	96	90	9 636	23 078
22	Kypr	23	0,877	80,1	75,6	94,7	98,6	81	79	9 981	25 009
23	Izrael	22	0,877	79,9	75,8	93,7	97,7	81	79	11 660	23 034
24	Singapur	24	0,876	79,5	75,1	87,6	96,0	71	74	15 966	32 334
25	Řecko	25	0,869	80,8	75,7	95,5	98,4	80	80	8 963	19 079
26	Hong Kong	26	0,864	81,5	76,0	89,1	96,3	67	64	10 768	29 775
27	Malta	29	0,848	79,5	75,1	92,0	90,9	77	78	7 066	26 006
28	Portugalsko	27	0,858	78,9	72,0	89,0	94,2	94	88	10 215	19 538
29	Slovinsko	28	0,857	78,3	70,7	99,6	99,7	82	77	10 941	17 841
30	Barbados	ND	ND	78,8	73,8	ND	ND	81	80	ND	ND
31	Jižní Korea	30	0,847	76,2	69,0	95,9	99,0	84	94	8 342	18 529
32	Brunejský sultanát	31	0,843	78,3	73,6	86,7	94,1	73	71	10 135	22 790
33	Bahamy	32	0,842	77,3	70,7	96,2	94,8	77	71	11 577	17 755
34	Česká republika	33	0,841	77,7	70,6	99,0	99,0	74	73	9 713	15 153
35	Argentina	35	0,824	76,9	69,8	96,6	96,7	82	77	5 553	18 724
36	Kuwait	34	0,827	78,4	74,3	78,5	83,2	59	56	13 347	36 466
37	Antigua	ND	ND	ND	ND	ND	ND	ND	ND	ND	ND
38	Chile	39	0,812	78,4	72,4	95,2	95,6	76	78	4 011	13 660
39	Uruguay	37	0,821	78,2	70,7	98,0	97,2	81	74	5 791	11 630
40	Slovensko	36	0,822	76,9	69,4	99,0	99,0	75	73	7 701	11 800
41	Bahrain	42	0,803	75,5	71,3	81,2	90,2	82	78	4 799	19 355
42	Katar	41	0,807	75,6	70,2	81,7	79,8	75	72	6 624	28 508
43	Maďarsko	38	0,813	75,1	67,1	99,1	99,4	75	73	7 452	13 267
44	Polsko	40	0,811	77,1	68,4	99,7	99,7	79	78	5 821	9 519
45	Spojené arabské emiráty	44	0,793	76,7	74,1	77,1	73,4	72	66	5 398	24 758
46	Estonsko	43	0,798	74,7	63,4	99,0	99,0	87	82	6 076	9 492

Zdroj: UNDP (2000), Pozn. ND – není k dispozici

8. POUŽITÁ LITERATURA

- Alesina, A., Dollar, D. (1998); Who Gives Foreign Aid to Whom and Why?; NBER, WP 6612, June 1998;
- Anand, S., Sen, A. (1999); The Income Component of the Human Development Index – Alternative Formulations; Occasional Paper, UNDP, New York;
- Atkinson, A.B. (1970); On the Measurement of Inequality; Journal of Economic Theory 2/1970, pp. 244-264;
- Atkinson, A.B. (1993); The Economics of Inequality, Clarendon Press, Oxford;
- Atkinson, A.B., Micklewright, J. (1992); Economic Transformation in Eastern Europe and the Distribution of Income; Cambridge University Press, Cambridge;
- Deaton, A. (1997); The Analysis of Household Surveys, John Hopkins University Press;
- Deleeck, H., Van den Bosch, K. (1992); Poverty and adequacy of social security in Europe: A comparative analysis; Journal of European Social Policy, Vol. 2, No. 2;
- Förster, M. F., Tóth, I. G. (1997); Poverty and inequalities: Hungary and the other Visegrad countries compared; draft EBRD;
- Förster, M. F., Tóth, I. G. (2000); Trends in Child Poverty and Social Transfers in the Czech Republic, Hungary and Poland: Experiences from the Years after Transition; LIS WP 226, Luxembourg;
- Grün, K., Klasen, S. (2000); Growth, Income Distribution, and Well-Being: Comparisons across Space and Time; University of Munich, Munich, draft;
- Hiršl, M. (1992); Analýza struktury chudého obyvatelstva v Československu v roce 1988; Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Bratislava, pobočka Praha;
- Kangas, O. (1999); Social Policy in Settled and Transitional Countries: A Comparison of Institutions and Their Consequences; LIS WP 196, Luxembourg;
- Klasen, S. (1994); Missing Women Reconsidered; World Development, Vol 22, No. 7, pp. 1061-1071;
- Klasen, S. (1999); Does Gender Inequality Reduce Growth and Development? Evidence from Cross-Country Regressions; Policy Research Report on Gender and Development Working Paper Series, No. 7. World Bank, Washington;
- Mareš, P., ed., (1995); O chudobě v české a slovenské společnosti; Masarykova Univerzita; Brno;
- Mareš, P. (1999); Sociologie nerovnosti a chudoby; SLON, Praha;
- Mareš, P., Rabušic, L. (1995); Několik poznámek na úvod konsenzuálního přístupu k chudobě; In: Mareš, P., ed., (1995); O chudobě v české a slovenské společnosti; Masarykova Univerzita; Brno; pp. 127-137;
- Milanovic, B. (1998); Income, Inequality and Poverty during the Transition from Planned to Market Economy; IBRD, Washington;
- Možný, I., Mareš, P. (1995); Institucionalizace chudoby v Čechách; START WP 1/ 1995; Praha;
- Nustad, K. G. (2000); On the theoretical framework of the World Development Report; CROP, www.crop.org;
- Öyen, E. (2000a); Six Questions to the World Bank on the World Development Report 2000/2001: „Attacking Poverty“; CROP, www.crop.org;

- Öyen, E. (2000b); Social Capital Formation as a Poverty Reducing Strategy? CROP, www.crop.org;
- Prakash, S. (2000); The Institutional Chapters: The World Bank's View of the Role of Institutions in Poverty Reduction; CROP, www.crop.org;
- Ravallion, M. (1995); Poverty Comparisons; Harwood, Chur;
- Rawls, J. (1971); Theory of Justice; Harvard University Press, Cambridge;
- Rawls, J. (1973); Distributive Justice; In: Phelps, E. S. (ed); Economic Justice; Penguin;
- Rowntree, S. (1901); Poverty. The Study of Town Life; Macmillan, London;
- Sen, A. (1982); Choice, Welfare, Measurement; Harvard University Press, Cambridge;
- Sen, A. (1992); Inequality Reexamined; Harvard University Press, Cambridge;
- Sen, A. (1997); On Economic Inequality; Clarendon Press, Oxford;
- Sen, A. (1999a); Development as Freedom, Anchor Books, Oxford;
- Sen, A. (1999b); The Possibility of Social Choice; American Economic Review 89, pp. 349-371;
- Stiglitz, J. E. (1997); Ekonomie veřejného sektoru; Grada, Praha;
- Szulc, A. (1995); Economic Transition and Poverty: The Case of the Visegrad Countries; LIS WP 138, Luxembourg;
- Tønnesson, S. (2000); How can Norway follow up the World Development Report on Poverty?; CROP, www.crop.org;
- UNDP (1999a); Human Development Report 1999; Oxford University Press, New York, Oxford;
- UNDP (1999b); Zpráva o lidském rozvoji, Česká republika 1999, VÚPSV Praha;
- UNDP (2000); Human Development Report 2000; Oxford University Press, New York, Oxford;
- UNESCO (2000); UNESCO's Contribution to Poverty Eradication Development, Poverty and Exclusion; www.unesco.org;
- Vavrečková, J., Michalička, L., Severová, S. (1999); Postavení domácností s minimálními příjmy a jejich sociální ochrana; Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Praha;
- Vavrečková, J., Zíka, D. (1997); Postoje domácností k dosahované životní úrovni, chudobě a příjmu; Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Praha;
- Večerník, J. (1998); Občan a tržní ekonomika, NLN 1998;
- Večerník, J. (1999a); Distribution of Household Income in the Czech Republic in 1988-1996: Readjustment to the Market; LIS WP 198, Luxembourg;
- Večerník, J. (1999b); Nerovnost ve společnosti: Sen a skutečnost; sborník ze semináře České společnosti ekonomické, Praha;
- Večerník, J. (2000); From Needs to the Market: Changing Inequality of Household Income in the Czech Transition; Sociologický ústav Akademie věd; draft;
- Večerník, J., Matějů, P., eds. (1998); Zpráva o vývoje české společnosti; Academia, Praha;
- World Bank (1990); World Development Report 1990; Oxford University Press, Oxford;
- World Bank (2000a); World Development Report 2000/2001; Oxford University Press, Oxford;
- World Bank (2000b); Making Transition Work for Everyone, Poverty and Inequality in Europe and Central Asia; Washington;

9. SEZNAM GRAFŮ

Graf 1: Trendy v chudobě během 80. a 90. let (65 rozvojových zemí)	25
Graf 2: Vztah příjmové nerovnosti a spotřeby na hlavu (65 rozvojových zemí).....	25
Graf 3: Vztah korupce a transparentnosti ve veřejných funkcích.....	28
Graf 4: Korupce jako forma regresivní daně	28
Graf 5: Vývoj hrubého národního produktu na hlavu a oficiální rozvojové pomoci na hlavu v zemích OECD během 90. let	35
Graf 6: Struktura osob pod sociálním minimem v ČSSR dle složení rodiny (v %)	47
Graf 7: Struktura osob pod sociálním minimem v ČSSR dle sociální skupiny (v %).....	48
Graf 8: Vývoj subjektivní chudoby v ČR dle Van Praagovy metodiky (1992, 1995).....	52
Graf 9: Máte pocit, že jste chudá rodina, resp. považujete svoji rodinu za chudou?.....	53
Graf 10: Způsob vycházení s rodinným rozpočtem (%)	59
Graf 11: Index relativního rizika chudoby u domácností s nezaměstnaným či ekonomicky neaktivním přednostou	66
Graf 12: Index relativního rizika chudoby dle počtu zaměstnaných osob v domácnosti	67
Graf 13: Index relativního rizika chudoby v závislosti na dosaženém vzdělání	67
Graf 14: Index relativního rizika chudoby v teritoriální závislosti	68
Graf 15: Index relativního rizika chudoby v závislosti složení domácnosti.....	68

10. SEZNAM TABULEK

Tabulka 1: Decilová a percentilová distribuce příjmů na hlavu v České republice.....	10
Tabulka 2: Absolutní míra chudoby podle regionů	23
Tabulka 3: Relativní míra chudoby podle regionů	24
Tabulka 4: Distribuce veř. výdajů na vzdělání dle příjmových kvintilů ve vybraných zemích.....	27
Tabulka 5: Ekonomické krize a oficiální chudoba (% populace pod místní hranicí chudoby)	33
Tabulka 6: Podíl osob pod sociálním minimem dle věku přednosta (ČR, 80. léta, v %)	41
Tabulka 7: Vývoj podílu populace pod existenčním a sociálním minimem v ČSSR (v %)	46
Tabulka 8: Podíl osob pod sociálním minimem dle regionů (v %)	48
Tabulka 9: Vývoj objektivní chudoby během transformace (v % populace)	50
Tabulka 10: Vývoj mezinárodně srovnatelných měřítek chudoby (v % populace).....	51
Tabulka 11: Struktura subjektivní chudoba v ČR dle Van Praagovy metodiky (1995).....	52
Tabulka 12: Subjektivně pocíťovaná chudoba dle sociálních skupin (1995)	53
Tabulka 13: Vývoj relativní nerovnosti (hrubé měsíční příjmy)	54
Tabulka 14: Vývoj nerovnosti měřené decilovými podíly (roční hrubé příjmy na hlavu)	55
Tabulka 15: Očekávání respondentů pro příští rok (%).....	59
Tabulka 16: Míra absolutní chudoby v evropských tranzitivních zemích	63
Tabulka 17: Příjmová nerovnost ve středoevropském regionu.....	64
Tabulka 18: Chudoba ve středoevropském regionu.....	65
Tabulka 19: Míra chudoby v závislosti na složení rodiny (průměr pro hranice chudoby 40 %, 50 % a 60 % mediánu)	69
Tabulka 20: Snížení chudoby dle složení rodiny důchodovými transfery (%).....	70
Tabulka 21: Míra chudoby dle věkových skupin (průměr pro hranice chudoby 40 %, 50 % a 60 % mediánu).....	70
Tabulka 22: Snížení chudoby důchodovými transfery (%)	71
Tabulka 23: Human Development Index zemí s vysokým stupněm rozvoje	75
Tabulka 24: Human Development Index zemí se středním stupněm rozvoje (začátek).....	76
Tabulka 25: Human Development Index zemí se středním stupněm rozvoje (pokračování)	77
Tabulka 26: Human Development Index zemí s nízkým stupněm rozvoje	78
Tabulka 27: Gender-related Development Index zemí s vysokým stupněm rozvoje	79

11. SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 1: Lorenzova křivka	9
Obrázek 2: Rovnoměrně rozdělený ekvivalent Y_{EDE}	11
Obrázek 3: Typy chudoby v tranzitivní České republice	49